

KNAPP ÉVA

TÖRTÉNETEK AZ SZŰZ MÁRIÁRUL
(Szövegkritika, szerzőség, műfaj, források)

Faludi Ferenc prózai művei kritikai kiadásának második kötetében, 1991-ben napvilágot látott egy *Történetek az Szűz Máriáról* című, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában őrzött kézirat szövege.¹ A Faludi Ferencet címlapján szerzőként feltüntető kéziratról Szörényi László adott hírt először 1978-ban.² A *Magyar Tallózó* című sorozatban megjelent, általa válogatott és szerkesztett Faludi-kötetben még nem közölte a kéziratot, de az utószó egy zárójeles mondatában utalt rá, s reprodukálta címloldalát.³ 1981-es Faludi-tanulmányának végén röviden visszatért a kéziraatra.⁴ A kritikai kiadás bevezetésében Vörös Imre köszönetet mondott Szörényi Lászlónak, aki átengedte neki az „...első publikálás lehetőségét...”,⁵ s bár Szörényi neve nem található meg a sajtó alá rendezők között, a *Történetek* szövegét kétséget kizáróan ő gondozta.⁶

A kritikai kiadás bevezetésében Vörös Imre kifejezte fenntartását Faludi szerzőségét illetően, és kijelölte a szöveg megvizsgálására vonatkozó egyik tudományos feladatot: „...a források pontosabb filológiai feltérképezése nem csekély feladatot jelent még az

¹ FALUDI Ferenc, *Történetek a Szűz Máriáról* = FALUDI Ferenc *Prózai művei*, sajtó alá rend., magyar szövegeket gond., jegyz., név- és szómagyarázat VÖRÖS Imre, latin szövegeket gond., ford., jegyz., névmagyarázat URAY Piroska, Bp., Akadémiai Kiadó, 1991 (Régi Magyar Prózai Emlékek, 8/1–2) (a továbbiakban: *RMPE*), 735–782, 998–1001.

² „(Hagyatékából [ti. Faludi Ferenc hagyatékából] származik egy mai napig kiadatlan kézirat is, *Történetek a Szűz Máriáról*. Kantz János másolta, 1777-ben Csákányban, ma az MTA Könyvtára őrzi. Szövegét tudományos jellegű kiadásra készíti elő e sorok írója.” SZÖRÉNYI László, *Kalauz Faludi Ferenc prózájához = Téli éjszakák: Válogatás Faludi Ferenc prózai műveiből*, vál., szerk., jegyz., utószó SZÖRÉNYI László, előszó RÓNAY György, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1978 (Magyar Tallózó), 409–426, itt: 410.

³ SZÖRÉNYI, *Kalauz, i. m.* (2. jegyzet), 418.

⁴ SZÖRÉNYI László, *Faludi Ferenc irodalmi jelentősége*, *Életünk*, 1981, 251–256. Jegyzetekkel bővítve változatlan címmel ismét megjelent: Uő, *Studia Hungarolatina: Tanulmányok a régi magyar és neolatin irodalomról*, Bp., Kortárs Kiadó, 1999, 62–72.

⁵ *RMPE* 8/1, 13.

⁶ 1999-ben így írt a *Történetek*ről: „Az MTA kézirattárában találtam (MS 309). Azóta a kézirat átírásomban megjelent a FALUDI Ferenc, *Prózai művei* I–II. című kiadványban, II. 735–782.” SZÖRÉNYI, *Faludi, i. m.* (4. jegyzet), *Studia*, 72, 28. jegyzet. A szövegközlést Szörényi László autobibliográfiájában saját munkájaként tartja számon. *Szörényi László munkái*, (F) Szövegkritikai közreadás belföldi kiadványban, 1991, A Magyar Tudományos Akadémia Köztestületi Honlapja, http://www.mtakoztest.hu/pub_szorenyi_laszlo2.htm (2010.03.13).

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2010. CXXVI. évfolyam 4. szám

eljävöndő kutatás számára”.⁷ Faludi életművének alapos ismeretében Vörös különösnek találta a *Történetek*ben megfogalmazódó határozott felekezeti konfrontálódást, mely teljesen hiányzik Faludi korábbi műveiből, s egy addig rá nem jellemző, tőle idegen írói magatartást tükröz. A szerzősége vonatkozó kételyt azonban filológiai érvek nem támasztották alá, s e körülményre hivatkozva közölték a *Történeteket* Faludi műveként a prózai művek kritikai kiadásában. A szövegkiadás megjelenése óta eltelt időszakban Vörös Imre megismételte a szerzőséggel kapcsolatos fenntartását.⁸

A kritikai kiadás után négy évvel, a *Bibliotheca Hungarica Antiqua* című sorozat 31. köteteként megjelent Esterházy Pál *Az boldogságos Szűz Mária szombatja* című művének hasonmása, Szörényi László kísérettanulmányával. A kísérettanulmányban Szörényi Nádasi János, az Esterházy-mű egyik forrásának szerzője kapcsán röviden ismét kitért Faludi Szűz Mária-történeteire. Megjegyezte, hogy Esterházy e műve „...jobban hasonlít a majd száz évvel később írt Faludi-munkára [...], mint Nádasi vagy – a Faludinak is egyik forrásául szolgáló – Hevenesi Gábor könyveire...”⁹ Itt említem meg, hogy Hevenesi mellett a *Történetek* szerzője Nádasi János műveit is forrásként használta. A Nádasiira konkrétan hivatkozó három „példa” forrását Tüskés Gábor azonosította, és megjegyezte, „...biztosnak látszik, hogy a közvetlen források között a hivatkozásoknál nagyobb arányban lehet számítani Nádasi műveinek felhasználására. Ezt látszik igazolni, hogy némi kereséssel hat további történetet találtunk [...], amelyek Nádasi két, Máriával kapcsolatos művében is megtalálhatók.”¹⁰

Balbinus és a magyarok című, 1998-ban – majd 2001-ben változatlan tartalommal német nyelven – megjelent tanulmányában Szörényi László röviden foglalkozott egy, a *Történetek*ben hivatkozott, s általa azonosított forrás, Bohuslav Balbín *Diva Montis Sancti* című művének egyik mirákulumelbeszélésével.¹¹ 2004-ben konferencia-előadást jelentett be *A Történetek az Szűz Máriáról forráskérdései* címmel,¹² az előadást azonban nem tartotta meg, s e címen tanulmánya azóta nem jelent meg.¹³

⁷ RMPE 8/1, 13–14.

⁸ A *Történetek az Szűz Máriáról* „...szerzősége bizonytalan...” VÖRÖS Imre, *Faludi Ferenc jelentősége a magyar irodalomban*, Távlatok, 2004/1, 87–92.

⁹ SZÖRÉNYI László, *Esterházy Pál: Az boldogságos Szűz Mária szombatja [...]*, Nagyszombat, 1691, Bp., Balassi Kiadó, 1995 (BHA, 31), 20; változatlanul megjelent: Uő, *i. m.* (4. jegyzet), *Studia*, 41–61, itt: 53–54.

¹⁰ TÜSKÉS Gábor, *A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai (Nádasi János)*, Bp., Universitas Kiadó, 1997, 336–338.

¹¹ „...*Történetek* [...] kéziratát csak 1979-ben [!] találtam meg. A Szűz Mária csodás hatalmát bizonyító történetek sorában (II. könyv, 6. példa) Balbinus *Diva Montis Sancti* (1665) című könyvét aknázza ki...” SZÖRÉNYI László, *Balbinus és a magyarok = Bohemia et Hungaria: Tanulmányok a cseh–magyar irodalmi kapcsolatok köréből*, szerk. BERKES Tamás, Bp., Osiris Kiadó, 1998, 17–23, itt: 22; *Bohuslav Balbín und die Ungarn = Lesestoffe und kulturelles Niveau des niederen Klerus, Jesuiten und die nationalen Kulturverhältnisse, Böhmen, Mähren und das Karpatenbecken im XVII. und XVIII. Jahrhundert*, Hrsg. István MONOK, Péter ÖTVÖS, Szeged, Scriptum Rt., 2001, 78–91.

¹² *Historia litteraria a XVIII. században: Tudományos tanácskozás Faludi Ferenc születésének 300., Tarnai Andor halálának 10. évfordulója alkalmából*, Budapest, 2004. október 12–14.

¹³ 2010 januárjában megfogalmazott szóbeli véleménye szerint „a vizsgálatot el kellene végezni”.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2019. CXXV. évfolyam 4. szám

Az elmúlt három évtizedben többen, így Hopp Lajos, Kovács Sándor Iván és Sárközy Péter állást foglaltak Faludi Ferenc szerzősége mellett, anélkül azonban, hogy filológiai igényekkel megvizsgálták volna a *Történeteket*.¹⁴ Ugyanakkor Szelestei N. László kutatásából időközben ismeretessé vált az is, hogy nem minden Faludit szerzőként feltüntető 18. századi kézirat szerzője volt Faludi Ferenc.¹⁵ A historiográfiai adatokban megfogalmazott bizonytalanság és a kutatás által szorgalmazott forrásfeltárás igénye arra ösztönzött, hogy megvizsgáljam a *Történetek* kéziratát, foglalkozzam a műfaj és a szerzőség kérdésével, körülhatároljam és azonosítsam a mű forrásbázisát.

Szövegkritikai megjegyzések

A kritikai kiadás jegyzetei szerint a *Történetek* kézírata másolat, amely 1776–1777-ben készült Csákányban, majd két évszázadig lappangott, s amelyet Szörényi László talált meg a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában. Az „egykötetes, 90 oldalt (paginát) és 2 üres lapot tartalmazó, 225 × 175 mm nagyságú kézirat jelzete: Ms 309.”¹⁶

Megvizsgálva a kék színű keménypapír táblába kötött kéziratot, annak külső borítóján a beszerzésre vonatkozó, golyóstollal ráírt szerzeményi iratszám („24/1955”) alapján megtudtam, hogy a könyvtár 1955. VIII. 16-án vásárolta meg a kéziratot Farkas Jenőtől.¹⁷ A címloldal grafítceruzás bejegyzése szerint a kézirat ára valószínűleg 250 Ft volt. Felvethető a kérdés, 1955–1978 között miért nem „akadhatott” egyetlen kutató sem a kézíratra? Valószínűnek tartom, hogy a kézirat katalógizálása évtizedekig váratott magára.¹⁸

¹⁴ HOPP Lajos, *Faludi prózája a XVIII. században*, ItK, 85(1981), 429–438, itt: 433; KOVÁCS Sándor Iván, *Faludi és Mikes*, Irodalomismeret, 10(1999), 3–4. sz.; Sárközy Péter véleménye szerint „A kéziratot [ti. *Történetek*] a *Téli éjszakákat* is lemásoló Kántz János [recte: Kántz Sebestyén] jegyezte le Csákányban [recte: Csákány] [...] forrásainak azonosítása, a példázatok komplex stilisztikai elemzése még további kutatásokat igényel, de ha Faludinak a hetvenes évek elején Szűz Máriához és a magyar szent királyok tiszteletére írt verseire gondolunk, akkor mindenképp elfogadhatjuk Szörényi László vélekedését, hogy a mű kétségtelenül Faludi Ferenc munkája. [...] Faludi szerzőségét látszik valószínűsíteni [...] jellegzetesen »faludis« nyelve is...” SÁRKÖZY Péter, *Faludi Ferenc (1704–1779)*, Pozsony, Kalligram, 2005, 97–98; vö. még BITSKEY István, „*Csúdjok vagy magyar poétáknak?*”. *Sárközy Péter: Faludi Ferenc*, Hítel, 18(2005), szeptember, 117–120. Faludi Ferenc egyetlen Szűz Mária-versének címe: *A Szűz Máriához = FALUDI Ferenc, Fortuna szekegérén okosan ül: Versek, Téli éjszakák*, vál., szöveg. gond., bev., utószó VARGHA Balázs, Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1985, 99.

¹⁵ SZELESTEI N. László, *Egy Faludi Ferencnek tulajdonított vers szerzője: Bíró István*, ItK, 102(1998), 534–535.

¹⁶ *RMPE* 8/2, 998–999.

¹⁷ Farkas Jenő tulajdonából több kézirat és nyomtatvány került közgyűjteményekbe. Így például a debreceni Egyetemi Könyvtár szerzeményi bejegyzése szerint 1959-ben tőle mint budapesti tudományos kutatótól egy autográf Berei Farkas András-kéziratot vásároltak. A hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum egy 1990-ben selejtezett unikum rézmetszettel díszített Berei Farkas-nyomatványt vásárolt tőle, valószínűleg szintén az 1950-es években 50 Ft-ért. Vö. KNAPP Éva, „*A Lói Tanács Zabolázója*”, Második kötet, *Berei Farkas András munkáinak bibliográfiája*, Zebegény, Borda Antikvárium, 2007, 12, 109.

¹⁸ Ismeretes, hogy sok értékes kézirat vár feldolgozásra a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárában, melyekbe nem lehet betekinteni. Így például Angyal Endre teljes hagyatéka halála (1976) óta máig

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2020. CXXV. évfolyam 4. szám

A címlap állapota és a cím átírása további meglepetéseket hozott. Egyrészt a kézirat korábban foglalkozók nem említették meg, hogy a címlap alsó, a lapnak több mint felét kitevő részét valaki – talán az eladó – valamilyen, ma már kideríthetetlen okból ollóval levágta.¹⁹ Másrészt összevetve a címet a szövegkiadással, feltűnik a központozás megváltoztatása és a harmadik sorban a jól olvasható „et” helyett tévesen álló „a” betű. A cím évszámot tartalmazó hetedik sorának elejére és végére a cím másolásával minden bizonnyal nem egy időben került oda az eltérő írásképű „Kántz [...] János mpria” bejegyzés. A számozatlan címlap e sajátossága megítélésem szerint összefüggésbe hozható az utolsó, 90. oldal legutolsó, a kézirat szövegét szorosan nem követő, a lap alján jobbra lent elhelyezett sorával: „Csákány 9 9bris 777.”

A kézirathoz tartalmilag nem kötődő két bejegyzés többféleképpen értelmezhető. Lehetséges, hogy a kéziratot nem Kántz János másolta, ő csupán birtokolta. Feltételezhető az is, hogy a kézirat 1777. november 9-én már Kántz tulajdonában volt, vagy ekkor, illetve ezen időpont előtt fejezték be a másolást. E két bejegyzés ugyanis más jellegű, mint a *Téli éjszakák* szövegét részlegesen tartalmazó, Kántz Sebestyén által készített későbbi másolat végén olvasható egyértelmű megjegyzés: „Finivit raptim in Csákány die 29° apr. 782. Sebast: Kántz” (Befejezte kapkodva/sebtiben/gyorsan Csákányban 1782. április 29-én Kántz Sebestyén).²⁰

A *Történetek* kéziratát birtokló vagy másoló csákányi (Csákánydoroszló, Vas megye) Kántz Jánosról szinte semmit sem tudunk.²¹ A családtörténeti irodalomból ismeretes, hogy Kancz József és Sebestyén 1771-ben Mária Teréziától kaptak nemesi levelet.²² Egy másik adat szerint Kántz Sebestyén és Péter, valamint az utóbbi gyermekei 1776. augusztus 23-án kaptak címeres levelet.²³ Valószínű, hogy e család leszármazottja volt Kántz Zsigmond nyugalmazott királyi bánya- és erdészeti főtanácsos, aki Salzburgban élve Batsányi János linzi hagyatékát megszerezte, összegyűjtötte, rendezte, és 1873-ban átadta a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának az általa írt Batsányi-életrajzzal együtt.²⁴

feldolgozatlan, nem kutatható és – kutatói érdeklődés ellenére – belátható időn belül nem is tervezik a feldolgozását.

¹⁹ Reprodukcióját lásd SZÖRÉNYI, *Kalauz, i. m.* (2. jegyzet), 418; *RMPE* 8/2, 6. képmelléklet.

²⁰ *RMPE* 8/2, 734.

²¹ Valószínűleg nem azonos Joannes Kanz (1728–1787) gráci születésű stájer jezsuitával, aki Grácban és Bécsben élt. Ladislaus LUKÁCS, *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus*, Pars II, Romae, Institutum Historicum S. I., 1988, 680.

²² NAGY Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, VI, Pest, 1860, 62–63.

²³ KEMPELEN Béla, *Magyar nemes családok*, V, Bp., 1913, 349.

²⁴ Vasárnapi Újság, 20(1873), február 23., 98. – Batsányi János kiadta Faludi Ferenc verseit (Pest, 1824) és ugyanebben a kiadványban életrajzot jelentetett meg Faludiról, „szelíd Jezsuitá”-nak nevezve őt (142). Felmerül a kérdés, volt-e és milyen köze Batsányinak Faludi írói hagyatékához, illetve a Kántz-féle Faludi-kéziratok hagyományozódhattak-e együtt Batsányi írói hagyatékával. Vö. FALUDI Ferenc *Versei*, kiad. BATSÁNYI János, Pest, 1824; BATSÁNYI János, *A magyar tudósokhoz: I, Faludi Ferentz s több más Magyar Költők Munkájának kiadásáról* – II, *A Nemzeti Nyelvről s Poézisről, és a mai Nyelvröntők törekedéséről*, Pest, 1821.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXXI. évfolyam 4. szám

A címlap kivételével előre megvonalmazott lapokra írt szöveg végig egy kézzel, nem egyszerre, de azonos, barnás árnyalatú tintával íródott.²⁵ Az enyhén jobbra dőlő betűk az elkopó tollhegyek miatt hol vékonyabbak, hol vastagabbak. A kézirat másolója néha hibázott vagy egy-egy szót kifelejtett, s ezt többnyire pótolta.²⁶ A kész másolatot valaki gondosan átolvasta és javította sötétebb, feketés színű tintával. A fekete tintás javítások részben pontosítják a tartalmat,²⁷ részben érthetőbbé teszik a szöveget.²⁸ A nehezen látható vagy elhalványult részeket is sötétebb tintával erősítették meg. Így például a 64. oldalon a „Wittenbergában 1710ben 5dik Novemberben” szövegrészben az általam kiemelt 10-es szám ezzel a fekete, javító tintával íródott, s az alatta elhalványult eredeti rész ma egyáltalán nem látható.²⁹

A kézirat további sajátossága, hogy az I., II. és III. rész után egy-egy levelet (recto-verso) üresen hagytak, tehát nem „két üres lap”, hanem három üres levél (= hat lap) található benne. Azt nem lehet megállapítani, hogy ezekre a négy fő szerkezeti egységet elválasztó üres levelekre mit szántak.

A Faludi prózai műveit tartalmazó kritikai kiadás közlési alapelve a sorozat hagyományainak megfelelően a pontos szövegközlés volt. Ennek érdekében például az indokolatlanul alkalmazott pontosvesszők számát ésszerű mértékben csökkentették ugyan, „de csak annyira, hogy az egykori szövegeknek ezt a sajátosságát továbbra is érzékeltessük”.³⁰ 1978-ban hasonló elvet kívánt megvalósítani a *Téli éjszakák* című válogatás: „Átírásunkban az a törekvés vezetett, hogy híven visszaadjuk az eredeti kiadások magánhangzó- és mássalhangzó-hosszúságait, természetesen akkor is, ha ezért az egységesítéstől és a mai helyesírástól el kellett térnünk.”³¹

Az idézett szövegközlési elvek ismeretében a *Történetek* szövegközlése rendhagyónak mondható. A kézírathoz viszonyítva a központosítás megváltozott, a kis- és nagybe-

²⁵ Ezzel a tintával írták a „Kántz [...] János mpria” és „Csákány 9 9bris 777.” szövegrészeket is.

²⁶ Így például a másoló utólag pótolta a 7. oldal elején kimaradt „az”-t, és az oldal alján hibásan leírt „Szolgid” kifejezést „Szolgáid”-ra javította.

²⁷ Például az első rész 12. példájában tévesen szerepelt az 1685-ös évszám, amit kétszer 1683-ra javítottak; a második rész 8. példájának első sorában a téves „Schenia” helynevet a helyes „Scheina” alakra változtatták meg.

²⁸ Például a második rész 8. példájának első bekezdésében a „halállal holt meg” elé betoldották a „hertelen” szót; a harmadik rész 1. példájának második bekezdése elején az adott szövegkörnyezetben értelmetlen „ezer nyoltzadikban” kifejezést a pontos évszámra „ezer 610nyoltzadikban”-ra változtatták.

²⁹ A javítás itt tévedést eredményezett, ugyanis a történet alanya, mint azt a forrásazonosítások egybehangzóan tanúsítják, valójában nem 1710-ben, hanem 1701. november 5-én halt meg Wittenbergben. Joannes MILLER (MÜLLER), *Historia Mariascheinensis, Das ist: Ausführlicher Bericht von dem uralten und Wunderthätigen Vesper-Bild der Schmerzhafften Mutter Gottes Maria, welches zu Maria-Schein unweit Graupen im Königreich Böhheim In der Kirchen Unser Lieben Frauen von etlichen hundert jahren her zu öffentlicher Verehrung vorgestellt und Wegen vieler Wunder- und Gnaden-Wercken sehr berühmt ist*, Alt-Stadt Prag, Acad. Buchdruckerey, 1710, 215–216. – Használt példány: OSZK, v. s. s. 336; tulajdonosi bejegyzés címlapon: „Catalogo Bibliothecae ad D. V. M. in Arena Wratislaviae adscriptus”, belső kötetábrán ex libris: „Aus der Bibliothek der Augustiner Chorherren zu Breslau”.

³⁰ *RMPE* 8/1, 9–16.

³¹ SZÖRÉNYI, *Kalauz, i. m.* (2. jegyzet), 426.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2019. CXXXI. évfolyam 4. szám

tűk használata nem követi a kéziratot, s ugyanez vonatkozik a rövid és hosszú magán- és mássalhangzókra is, azaz a közlés nem betűhív. Mindez egy esetleges újabb szövegkiadásban viszonylag könnyen javítható, éppúgy, mint a félreolvasások, illetve az önkényes olvasatok miatti hibák.

Az utóbbiak főbb típusai a következők: 1. Téves szövegolvasat, illetve -értelmezés, melynek következtében néha torzul a forráshivatkozás. A kézirat 9. lapjának alján például a „Cardinal Baronius LImo An[n]al[ium]”-ra vonatkozó 6. jegyzet így hangzik: „Cesare Baronio: Annales ecclesiastici (= Egyházi évkönyvek) c. munkájának 51. részében”,³² jóllehet a kéziratban az 'L' nem római szám, hanem folyóírással írott nagy 'L' betű, tehát nem az 51. (LI) részről, hanem a liber I-ről van szó. Egy másik példa: a kézirat 65. lapján olvasható „Ticinus Jacobus in Hist. Rosenth. C 1. § 1.” forrásjelzésből a szövegkiadásban „Ticinus Jacobus in Hist. Rosenth. Ct. 55. 1.” lett, melyhez a 42. jegyzetben az a téves magyarázat kapcsolódik, hogy a történet a hivatkozott mű „55.1.” fejezetében olvasható.³³

2. Eltűnnek bizonyos tájnyelvi sajátosságok, kifejezések. A kézirat 32. lapján például a két utolsó szó a „jó üzűen”, a szövegkiadásban ehelyett a „jó izűen” olvasható.³⁴

3. Hibás, félrevezető olvasatok. Így például a kézirat 40. lapján a 7. példa szövegének első sorában nem „Száz Historius Könyvében”, hanem „Száz Historias Könyvében” olvasható, azaz a kifejezés nem a példa forrásának címére, hanem tartalmára vonatkozik. Az 50. lapon jól olvasható a „más” (sötétebb) színű tintával át nem írt „Dominicus a Jesu Maria” név. Ehelyett a szövegkiadásban a „Dominicus a Jan Maria” fantomnevet találjuk, melyhez a 40. jegyzetben a következő félrevezető magyarázat tartozik: „A szövegben eredetileg szereplő név egy más színű tintával úgy át van írva, hogy egyik változat sem olvasható ki egyértelműen, ezért a »Jan« alak meglehetősen bizonytalan.”³⁵

Összegezve az eddigieket, a kézirat keveset árul el magáról. A filológiai vizsgálat nélkül is nyilvánvaló elírások és az azokat javítani szándékozó átírások azonban arra figyelmeztetnek, valószínű, hogy nem az eredeti kézirat első, hanem többedik másolatának valamely másolata maradt fenn. Elgondolkodtató körülmény az is, hogy a címet – ellentétben a kézirat többi részével – nem előre megvonalmazott papírra (s talán nem is a munka másolásának kezdetén) jegyezték fel, hogy a mű négy fő részét egy-egy üresen hagyott levéllel választották el és hogy a címlapot utólag megcsonkították. Kérdés az is,

³² RMPE 8/2, 999.

³³ RMPE 8/2, 769, 1000. Az azonosított hivatkozás a következő: Jacobus TICINUS (TICIN), *Epitome Historiae Rosenthalensis, sive Compendaria narratio de Origine, ac Cultu pervetustae BV Mariae Statuae, in Pago Rosenthal Lusatae superioris*, Praga, Typ. Univ. Carolo-Ferdin. in Coll. S. J., 1692, 210–214 (Caput VI. [...] §. I. De Svecis in Icone hac avehenda prodigiose impeditis, [nr.] 144). A sorszám alapján azonosítható történetet a kötetben található kihajtható rézmetszeten több történettel együtt ábrázolták. – Használt példány: Universitäts- und Landesbibliothek Halle, Pon Yd 4988, tulajdonosi bejegyzés a címlap előtt: „Bibliotheca Ponickaviana”. További példány: Österreichische Nationalbibliothek, Wien, *43. K. 123. Rosenthal = Ralbitz-Rosenthal, Ralbicy-Rózzant, ma Németország.

³⁴ RMPE 8/2, 752.

³⁵ RMPE 8/2, 761, 1000. – Dominicus a Jesu Maria karmelita szerzetes a fehérshegyi csata egyik közismert „főszereplője”.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXXI. évfolyam 4. szám

hogy a kinyomtatásra szántnak nevezett („világra botsaitott”) kézirat mennyiben tekinthető befejezett műnek, mivel nem tartalmaz sem dedikációt, sem szerzői vagy kiadói előszót.

Szerzőség

A *Történetek* középpontjában a keresztény közösségeket és az egyes embereket különféle bajaikban segítő Szűz Mária alakja áll. A mű négy önálló részét informatív címek különítik el, melyekből nyilvánvaló a szerzői (összeállítói) törekvés a rövidebb-hosszabb Mária-történetek tematikus összerendezésére: I. Szűz Mária segítséget nyújt a muzulmánokkal vívott harcban,³⁶ II. Megbünteti az öt káromló különféle eretnekeket és hitetleneket,³⁷ III. Lutheránus tisztelőit is megsegíti,³⁸ IV. Segíti a haldoklókat.³⁹ A négy rész terjedelme csökkenő tendenciát mutat: az I. rész 30 (1–30), a II. 25 (31–55), a III. 20 (56–75), a IV. 15 (76–90) kéziratoldalt tesz ki. Az első három részben tizenkét-tizenkét, a negyedikben azonban csak tíz, önálló címmel ellátott „példa” olvasható. Az eltérés a szabályos, négyszer tizenkettes szerkezettől több lehetséges okra vezethető vissza. Ezek közül a legkézenfekvőbb, hogy lanyhult a szerző „alkotói kedve” vagy a mű befejezetlen, s ezért hiányzik a két utolsó történet. A részek öt-öt oldalnyi szöveggel csökkenő terjedelme az előbbi lehetőséget látszik megerősíteni. Arra semmiképpen sem gondolhatunk, hogy a szerzőnek nem álltak rendelkezésére megfelelő számban „példák” (exemplumok) az adott témában. Erre utal – többek között – az a sajátosság, hogy egy-egy külön címmel ellátott „példa” rendszerint több, önmagában is megálló történetet tartalmaz.⁴⁰ A 17. század végére szinte kimeríthetetlen számú, terjedelmű és tematikájú Mária-exemplum állt rendelkezésre, kéziratban és nyomtatásban egyaránt.⁴¹

A mű másik szembeötlő sajátossága a példák eltérő terjedelme. A szerző koncepciójához tartozott, hogy az első három rész utolsó története hosszabb az előző tizenegynél, s mindegyik egy-egy Szűz Máriával kapcsolatos 17. századi hadi eseményhez kapcsolódik: így Bécs török ostromát,⁴² a fehérhegyi csatát⁴³ és egy Badeni Lajos seregében szol-

³⁶ „Maria Győzedelmes a Törökök, és Szeretsenek ellen.” *RMPE* 8/2, 738. A hivatkozott szövegrészeket a továbbiakban az *RMPE* szövegkiadásának megfelelően, javítás nélkül idézem. Az új, javított, betűhív szövegek közlés sajtó alá rendezése elvégzendő feladat.

³⁷ „Maria rettenetes a káromkodók ellen.” *RMPE* 8/2, 752.

³⁸ „Maria kegyes a hitben tévelgökhöz.” *RMPE* 8/2, 764.

³⁹ „Maria irgalmas a halálra váltakhoz.” *RMPE* 8/2, 775.

⁴⁰ Így például: I. rész, 3. példa: 2 történet; 5. példa: 5 történet; II. rész, 3. példa: 4 történet; 7. példa: 2 történet; 11. példa: 2 történet; III. rész, 3. példa: 3 történet; 6. példa: 2 történet; 11. példa: 3 történet; IV. rész, 2. példa: 2 történet; 10. példa: 3 történet.

⁴¹ Vö. pl. Wolfgang BRÜCKNER, *Elbeszélő egyházi kispróza a barokkban*, ford. TUSKÉS Gábor = *A megváltozott hagyomány: Folklor, irodalom, művelődés a XVIII. században*, szerk. HOPP Lajos, KÜLLÖS Imola, VOIGT Vilmos, Bp., 1988, 429–477.

⁴² *RMPE* 8/2, 748–751.

⁴³ *RMPE* 8/2, 760–763.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXXI. évfolyam 4. szám

gáló lutheránus katona katolikus hitre térését és kivégzését beszélik el.⁴⁴ A IV. rész utolsó, tizedik példája nem illeszkedik ebbe a sorba, mivel ott három, tematikusan egymáshoz kapcsolódó, rövid történet olvasható.⁴⁵

További sajátosság a példákhoz fűzött, elgondolkodásra vagy áhítatra ösztönző szövegrészek folyamatosan növekvő terjedelme. Az I. részben mindössze a 4. példa végén van egy ilyen mondat. A II. és III. részben is csupán kivételesen csatlakozik egy-egy, nem a történet részének tekinthető idézet a „példa”-khoz (II, 8, 11; III, 2, 12. példa). A IV. részben azonban megnő az ilyen tartalmú szövegrészek előfordulása és terjedelme (IV. előbeszéd az 1. példa előtt, 9, 10. példa). Mindez a szerzői koncepció módosulására, lassú átalakulására irányítja a figyelmet.

A szerző nagyon keveset árul el önmagáról és munkamódszeréről. Az egész műben mindössze egy alkalommal szólal meg egyes szám első személyben. A kézirat 56. oldalán, a III. rész első bekezdésének végén Joannes Kraus ismert cseh jezsuita szerzőre hivatkozik, aki öt évig élt egy jezsuiták által gondozott búcsújárárhelyen, Mariascheinben (ma Bohosudov, Krupka – németül Graupen – város része, Csehország), s ott „...sokat hallot és olvasott a történet tsudákrul, forgatta a historiás könyveket, mellyekben a szép tsudák bé valának írva [...]. Ezekből szedegetet az emlétet Pater [...] és ki nyomtatottat egynéhányat; én hogy ébresszem a Magyarokban, és nevellyem a Szűz Anyánkhoz való bizodalmat, utána irogattam.”⁴⁶ Ugyanebben a részben még két további szerzői-alkotói reflexió olvasható: 1. „...nintsen a Historiában fel jegyezve”, illetve 2. „Ide való, mert hasonló példa...”⁴⁷

A szűkszavú vallomás némi kételyt ébreszt a tekintetben, hogy a magyar nyelvű művet vajon magyar vagy magyarországi születésű szerző készítette-e. Lehetséges-e, hogy a *Történeteket* valamely más nyelvből fordították? Az írói szándék közlésekor az alkotó miért nem vállalt közösséget célközönségével, s miért nem használta a 18. század utolsó harmadában a jezsuitáknál, ex-jezsuitáknál már nem szokatlan többes szám első személyt? Feltételezésem szerint azzal is számolni kell, hogy a mű nem a 18. század utolsó harmadában keletkezett. Mindezen kételyeket és lehetőségeket megerősíteni látszik egyrészt az idézett önvallomás, másrészt az a körülmény, hogy a „példa” kifejezéssel

⁴⁴ RMPE 8/2, 773–774.

⁴⁵ RMPE 8/2, 781–782.

⁴⁶ RMPE 8/2, 764. (Kiemelés tőlem – K. É.) Joannes Kraus valójában nem öt, hanem hét évig (1704–1711) élt Mariascheinben, ahol a jezsuita rezidencia praeses spiritualisa, valamint gyóntató volt. Martin Svatoš professzornak (Prága) köszönöm az adat, valamint a Krausra vonatkozó cseh szakirodalom ismeretét. Kraus egyik első, rövid életrajzát művei felsorolásával lásd Franz Martin PELZEL, *Boehmische, Maehrische und Schlesische Gelehrte und Schriftsteller aus dem Orden der Jesuiten von Anfang der Gesellschaft bis auf gegenwaertige Zeit*, Prag, im Verlag des Verfassers, 1786, 108. – A kiemelt részhez hasonló tartalmú szerzői/kompilatori megnyilatkozások, írói „vallomások” és koncepciók közlésének szokásos helye a 18. századi művekben az olvasóhoz intézett előszó. A motivációs gondolat szokatlan helyen történő megjelenése további, a szerkezetre, illetve a szerkesztésre vonatkozó feltételezések kiindulópontja lehet. Az ilyen meggondolások azonban a kézirat által felvetett problémák sokasága miatt jelenleg megalapozatlanok.

⁴⁷ RMPE 8/2, 765, 773. Az idézett megjegyzések is arra látszanak utalni, hogy először a harmadik rész készülhetett el.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2019. CXXXI. évfolyam 4. szám

elkülönített negyvenhat szerkezeti egységben elenyésző számban található magyar vonatkozású történetek. Mindössze két „példa” (I. rész 10. és IV. rész 4. történet) foglalja magában teljes terjedelmében magyar eseményekkel. A kettő közül az egyik (I, 10) félreérthető, hiszen azt nem csupán Szörényi László, de már a *Történetek* két további feltételezhető forrásának szerzője, Juan Eusebio Nieremberg és Hevenesí Gábor is tévesen azonosította az 1456. évi nándorfehérvári diadallal.⁴⁸ Nem lehet véletlen az sem, hogy egyik magyar példa sem kora újkori, hanem a 15. század első feléből származik. Egy további „példa” (II. rész 11. történet) felerészben magyar vonatkozású, két további pedig kiegészítő részleteiben utal magyar (I. rész 12. történet) vagy a honfoglalás után létrejött országhatárokon belül (I. rész 5. történet vége) lejátszódott esemény(ek)re. Tehát mindössze öt „példa” tartalmaz valamilyen mértékben magyar vagy magyar vonatkozású eseményt, ami az összes példának csupán a 10,8%-a.

A magyar szerzővel kapcsolatos kételyt erősíteni látszik az is, hogy a *Történetekben* jelentős számú „példa” kötődik csehországi eseményekhez. Tizenhárom „példa” (II. rész 6, 8, 9, 12; III. rész 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 – 28%) teljes egészében, egy további (II. rész 7) pedig felerészben kora újkori, elsősorban 17. századi, a csehországi jezsuitákhoz kötődő történetet mond el. A *Történeteknek* tehát közel egyharmad része cseh jezsuita vonatkozású Mária-exemplum.

Faludi Ferenc magyar származású volt, s a rendbe lépéstől a rend feloszlásáig (1773) az osztrák–magyar jezsuita rendtartomány tagjának számított. A mű eddig feltételezett megírásának idején, 1776-ban Nyugat-Magyarországon, Rohoncon élt. Nehezen érthető, ha ő volt a *Történetek* írója, személyes hangú megnyilatkozásában miért egy másik provincia neves, de nála több évtizeddel korábban alkotó szerzőjére hivatkozik. Elképzelhető-e, hogy egy cseh jezsuita volt a *Történetek* szerzője, akinek a művét lefordították magyarra? Vagy maga a szerző/fordító – mint többen a jezsuiták közül – csak később tanult meg magyarul? Mintha erre utalna egy „elszólás”: a II. rész 5. példája elején a „Tomas” keresztnév olyan szövegkörnyezetben található, ahol a szerző igyeke-

⁴⁸ Nieremberg forrásához (ENGUERRAND DE MONSTRELET, *Chronica*) tévesen kapcsolta az 1456. évi nándorfehérvári diadalt. Enguerrand de Monstrelet, a *Történetekben* hivatkozott forrás szerzője, nem írhatott a nándorfehérvári diadalról, mivel 1453-ban meghalt. Maga a példa Hunyadi János és II. Murad 1444. évi nándorfehérvári találkozásáról és békekötéséről szól. A téves forráshivatkozást átvette a *Történetek* írója, aki érzékelve, de nem javítva a kronológiai tévedést, beillesztette a IX. Gergely pápára történő hivatkozást! Vö. Joannes Eusebius NIEREMBERGIUS, *Trophaea Mariana seu de victrice misericordia Deiparae patrocinantis hominibus [...]*, Antverpiae, apud Viduam et haeredes J. Cnobbari, 1658, lib. III, cap. XXI (98–99). Használt példány: Budapesti Egyetemi Könyvtár (BEK), Bar. 03169 coll. 1. Tulajdonosi bejegyzés az előzéken: „P. Francisci Wunderer Ordinis Praed. Conventus filij Eystettensis, Conc. v. Rosariani Grecensis. Cessit Res. Pest. Ord. Praed.”; Gabriel HEVENESI, *Calendarium Marianum e victoriis Contra Gentiles, Turcas, Haereticos, et alios injusti belli [...]*, Graecii, 1685. Használt kiadás: Tyrnaviae, Typ. Acad., 1714, Junius 26 (123–124); használt példány: BEK, Ae 4952; *RMPE* 8/2, 999, 11. jegyzet. – Nieremberg a *Trophaea* című munkájában csak a harmadik liberben négy, Szűz Mária segítségéhez kötődő magyar történetet közölt: Szent István király és Konrád császár békekötése (cap. 41, p. 110); a későbbi I. Géza király és Szent László győzelme Vácnál (cap. 60, pp. 121–122); Nagy Lajos király győzelme Máriacellnél (cap. 62, pp. 124–125); Hunyadi Mátyás király győzelme István moldvai vajda fölött (cap. 83, pp. 138–139).

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2019. CXXXI. évfolyam 11. szám

zett érzékeltetni a másik hivatkozott forrás-szerző családnévének magyaros kiejtését.⁴⁹ Kérdéses az is: a szerző miért éppen Joannes Kraus munkáiból „irogatott” után és miért választott német és cseh lutheránusokkal foglalkozó mirákulum-elbeszéléseket, amikor a 18. század utolsó harmadában az osztrák–magyar jezsuita rendtartomány területéről is bőven álltak rendelkezésére hasonló történetek nyomtatásban?⁵⁰

Közelebb vihet a szerzősége vonatkozó kérdések tisztázásához, ha választ keresünk arra, vajon milyen nyelvű forrásokból dolgozott a szerző. A *Történetek* szövege és forrásai ugyanis nem hagynak kétséget afelől, hogy a szerző nem magyar, hanem német és latin nyelvű művekből gyűjtötte össze a „példák”-k anyagát. (Ismeretes, hogy az említett Joannes Kraus terjedelmes életműve is német és latin nyelven íródott.⁵¹) Egy alkalommal például azért használja a „Balderon Schottlandiai Országbul” kifejezést, mert német nyelvű forrást használt, s abból így „fordította le” magyarra a „Schottländer Walderon” kifejezést.⁵²

A szerző „rejtőzködő” énjére vall, hogy egészen a kézirat 56. lapjáig elhallgatja munkamódszerének leglényegesebb sajátosságát: „utána irogattam”.⁵³ A címoldalon egy másik, ugyancsak a kompilációs módszerre utaló kifejezést olvashatunk: „Mellyeket egyben foglalt”. Erre a módszerre utal az „Ide való, mert hasonló példa...” megjegyzés is. A három megjegyzésből kirajzolódik egy különféle források alapján dolgozó szerző alakja, akinek alkotó tevékenysége – a magyar nyelvre történő átfogalmazáson, illetve fordításon kívül – a példák összeszerkesztésében ragadható meg elsősorban. A „példák”-ban előforduló legkésőbbi évszám, 1710 (amely valójában az 1701-es évszám téves „javításával” keletkezett) a 18. század első évtizedére utal, azaz a *Történetek* nem keletkezett ezen időpont előtt.

A tartalmilag és szerkezetileg egyaránt „virtuóz”-nak nevezhető módszerrel egyetlen művé alakított „utána irogatás”-t és „egyben foglalás”-t olyan, minden bizonnyal jezsuita szerző végezte, aki fölényesen birtokában volt a 17. század közepére kikristályosodott, jól bevált és oktatott kompilációs technikának, valamint a megfelelő források ismeretének.⁵⁴ A szerző – az eddigi megfontolások ellenére, illetve mellett – akár Faludi Ferenc is lehetne, de semmiképpen nem írói pályája vége felé, hanem annak elején, még Rómába utazása előtt. Figyelembe veendő az is, hogy az 1738–1739-ben Grácban filozófiát

⁴⁹ GYÁRFÁS Tihámér, *Faludi Ferencz élete: Irodalomtörténeti tanulmány*, Bp., 1911; SZAUDER József, *Faludi Udvari embere*, Pécs, 1941; GÉFIN Gyula, *Faludi Ferenc 1704–1779*, Bp., 1942; vö. még BRUNNER Emőd, *A francia felvilágosodás és a magyar katolikus hitvédelem*, Pannonhalma, 1930. „Beszéli Bozeus Tomas, és Bálinghemius...” *RMPE* 8/2, 755 – kiemelés tőlem.

⁵⁰ Vö. KNAPP Éva, *Barokk kori mirákulumos könyvek magyarországi búcsújáráshelyekről*, bölcsészdoktori értekezés kézírata, Bp., 1984; TÜSKÉS Gábor, *Búcsújárás a barokk kori Magyarországon a mirákulumirodalom tükrében*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1993, 299–307.

⁵¹ Carlos SOMMERVOGEL, Augustin et Aloys DE BACKER, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus : Première partie : Bibliographie*, I–XII, Bruxelles–Paris–Toulouse, 1890–1914, itt: IV, 1219–1229.

⁵² *RMPE* 8/2, 768. MÜLLER, *Historia*, i. m. (29. jegyzet), 83.

⁵³ *RMPE* 8/2, 764.

⁵⁴ Vö. TÜSKÉS, *Nádasi*, i. m. (10. jegyzet).

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXV. évfolyam 4. szám

oktató⁵⁵ Faludi nevéhez a két matematikai, illetve geometriai témájú liber gradualison⁵⁶ kívül két további latin nyelvű verses liber gradualis is kötődik, melyekkel a kutatás eddig nem foglalkozott részletesen.⁵⁷

Szörényi László egyik említett tanulmányában sem tért ki a szerző munkamódszerére. Az Esterházy-mű faksimile kiadásához készített, említett tanulmányában párhuzamot vont a *Történetek* és Esterházy először 1691-ben megjelent műve között. Ez a megfigyelés azonban nem a munkamódszerre, hanem a két összeállítás azonos irányultságú szórakoztató szándékára vonatkozik.⁵⁸ Esterházy kapcsán Szörényi utalt Godefrid Hannenberg (1698–1729) *Defensio beatissimae Virginis Dei genetricis Mariae [...]* című apologetikus munkája 18. század végi magyar fordítására, valamint egy 1839-ben kiadott kalendárium-szerkezetű német mű magyar fordítására, azaz elkezdte az Esterházy művéhez és a *Történetek*hez hasonló típusú összeállítások és azok fordításainak számbavételét.⁵⁹

További alapvető kérdés: miért írt volna a keresztény humanizmust képviselő Faludi, a „szelíd Jezsuita”⁶⁰ a *Téli éjszakákkal* csaknem egy időben egy addigi életművétől teljesen eltérő, a 18. század végén már teljesen korszerűtlennek számító, a 17. század második felében és a 18. század elején divatos, muzulmán-, eretnek- és hitetlen-ellenes, Szűz Máriát dicsőítő apologetikus munkát? Az *Omniarium*ból ismerjük Faludi 1774-ben írt, *De Soc[ieta]te Jesu* című költeményét, melyet rendje feloszlatása ihletett.⁶¹ A vers sokkal inkább sugall belenyugvást és bizakodást a jövőre nézve, semmint számonkérést vagy konfrontálódást. Teljes mértékben egyetértek Vörös Imrével, aki szerint aligha valószínű Faludi szerzősége, hozzáátéve, különösen nem 1776-ban.

Műfaji előzmények és párhuzamok

A források behatárolását – akár Faludi Ferencnek, akár egy ma még ismeretlen jezsuitának tulajdonítjuk a *Történetek*et – érdemes a Máriához kapcsolódó elbeszélésgyűjtemények rendkívül széles körében kezdeni. Erre ösztönöz az a körülmény is, hogy nagyon keveset tudunk Faludi könyvtáráról. Hagyatékában alig maradt fenn könyv, ezeket

⁵⁵ LUKÁCS, *Catalogus generalis, i. m.* (21. jegyzet), Pars I, Roma, 1987, 314.

⁵⁶ FRANCISCUS FALUDI, *Collectiones mathematicae ex architectura militari [...]*, Gracii, 1739; Uő, Ignatius Gaston PARDIES, *Elementa geometriae [...]*, Graecii, 1738.

⁵⁷ FRANCISCUS FALUDI, *De itinere in provincias exteras libri duo [...]*, Graecii, 1739; Uő, *Zelus amor Sancti Joannis Francisci Regis [...]*, Graecii, 1738. Faludi írói életművéhez vö. Stephanus KAPRINAI, *Catalogus scriptorum Societatis Iesu in Hungaria*, BEK, Coll. Kapr. B, Tom. 88, Nr. 2, 107–108; Uő, *Catalogus scriptorum*, BEK, Coll. Kapr. B, Tom. 89, Nr. 2, 59.

⁵⁸ Nádasi János és Hevenes Gábor munkáiban – Szörényi megfigyelése szerint – „a példázatok epikus vonásait háttérbe szorították az épületes szándék kedvéért”. SZÖRÉNYI, *Esterházy, i. m.* (9. jegyzet), 20.

⁵⁹ SZÖRÉNYI, *Esterházy, i. m.* (9. jegyzet), 20–21. – Vö. SOMMERVOGEL, *i. m.* (51. jegyzet), IV, 68–72.

⁶⁰ A kifejezést Batsányi János használta Faludira. FALUDI Ferenc *Versei*, kiadta BATSÁNYI János, Pest, 1824, 142.

⁶¹ *RMPE* 8/2, 964, 1081.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXIII. évfolyam 4. szám

Gyárfás Tihamér közölte a hagyatéki jegyzőkönyv részeként.⁶² A későbbi kutatások arra utalnak, hogy Faludinak lehetett könyvtára, de abból ma mindössze néhány mű ismeretes. Kardos Tibor találta meg Szalágyi István pécsi kanonok 1771. február 12-én kelt levelét, melynek utóirata szerint Szemenich Ferenc vásárolta meg Faludi könyveit.⁶³ Kardos szorgalmazta az eladott könyvek azonosítását – akár Faludi saját könyvei, akár az általa gondozott pozsonyi jezsuita könyvtár főlőspéldányai voltak azok. Feltételezése szerint nyomára lehetne akadni a Faludi-féle könyveknek a pécsi papi szeminárium (ma a Püspöki Hittudományi Kar) könyvtárának állományában. Az *Omniarium* pécsi vonatkozású verseit elemezve Jankovits László egyrészt feltételezi, hogy a jezsuita rend feloszlása után Faludi nemcsak Rohoncon, hanem Pécsen is élt. Másrészt ismételtén felhívja a figyelmet arra, hogy Kardos felvetése alapján érdemes lenne megkeresni Faludi könyveit Pécsen.⁶⁴

A 16. század végétől, elsősorban jezsuita írók révén vált külön műfajjá Szűz Mária különféle „győzelmeinek” (triumphus, trophaea, victoria) bemutatása önálló művekben (például Juan Tamayo de Salazar, Juan Eusebio Nieremberg, Hevenes Gábor) vagy különféle művek tematikus részeiben (például Benignus Kybler). A forrásbázis műfaji körülhatárolása miatt érdemes röviden megemlíteni néhány 17–18. századi, a *Történetekkel* részben párhuzamos szerkezetű, illetve érintkező tematikájú, a szerző által minden bizonnyal ismert, előképként, ösztönzőként szolgáló vagy egyenesen forrásként használt munkát.

Joannes Bonifacius *Historia Virginalis*⁶⁵ című munkája például Szűz Mária életéről szól ugyan, de kötetenként a *Történetekre* emlékeztető tematikus csoportosítás érvényesül. A *Qui est de Mariae Matris Domini beneficentia in corporis rebus*⁶⁶ című harmadik kötetben a XIII. fejezet a Mária segítségének tulajdonított hadi győzelmekről szól.⁶⁷ Ugyanítt a *Qui est de Sanctissimae Dei parentis in animi rebus beneficentia salutari*⁶⁸ című negyedik kötetben több fejezet a *Történetekkel* egyező témákban tartalmaz exemplumokat. Így a II. fejezet címe *Ab errore deducit, ab haeresique deterret* (575–585), s ugyanítt megtalálható néhány lutheránusokkal kapcsolatos elbeszélés is, *De quadam lutheranos* alcímmel (583–584). A VIII. fejezet a hit ellenségeinek Szűz Mária általi legyőzésével (*Fidei hostes exterminat*, 636–640), a XVIII. a haldoklók megsegítésével

⁶² GYÁRFÁS, *i. m.* (49. jegyzet), 53–56, itt: 54. – Gyárfás szerint Faludinak aligha volt magánkönyvtára, mert állomáshelyein megfelelő könyvtárak álltak rendelkezésére.

⁶³ KARDOS Tibor, *Hol van Faludi Ferenc könyvtára?*, Könyvtári Szemle, 1(1934), 34.

⁶⁴ JANKOVITS László, *Könyvtári utazás (Faludi Ferenc és a Klimo Könyvtár) = A Klimo-könyvtár a tudományos kutatások szolgálatában: A 2001. szeptember 28-án megrendezett konferencia előadásai*, szerk. CSÓKA-JAKSA Helga, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Könyvtára, 2001, 91–99.

⁶⁵ Joannes BONIFACIUS, *Historia Virginalis de Beatissimae Mariae perpetuae Virginis Matris vita et miracula [...]*, Paris, 1605 (1. kiadás); Coloniae, 1610; Coloniae, 1628. Használt kiadás: Coloniae, 1610 (címe e kiadásban: *De Divae Virginis Mariae vita et miraculis*), példány: BEK, Bar. 00416, tulajdonosi bejegyzés a díszcímlapon: „Coll. Zagreb. Soc: Jesu Cat. Inscrip. 1653”.

⁶⁶ BONIFACIUS, *i. m.* (65. jegyzet), 359–561.

⁶⁷ BONIFACIUS, *i. m.* (65. jegyzet), „Victorias, triumphosque largitur. Caput XIII.” 513–531.

⁶⁸ BONIFACIUS, *i. m.* (65. jegyzet), 561–783.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2020. CXXVI. évfolyam 4. szám

(*Morientibus praesto est, 755–777*) kapcsolatos példákat foglal magában. A mű ötödik kötetének⁶⁹ utolsó fejezetében a fő bűnöket elkövetők haláláról olvashatók történetek.⁷⁰

Juan Eusebio Nieremberg *Trophaea Mariana* [...] című nevezetes munkája hat liberből áll, melyek Szűz Mária különféle győzelmeit beszélik el, tematikusan összeszerkesztett történetek sorozatában.⁷² Nieremberghez hasonlóan a Máriának tulajdonított győzelmek köréből válogatott Heveneszi Gábor egyik kalendárium-szerkezetű munkájában. Az év minden napjához rendelt „győzelem” (exemplum) leírását áhítati részek egészítik ki.⁷³ A kötet szembevető módon éppúgy négy fő részre tagolódik, mint a *Történetek*:

1. Victoriae Marianaе, contra Gentiles (Januarius–Martius);
2. Victoriae Marianaе, contra Turcas, seu Mahometanos (Aprilis–Julius);
3. Victoriae Marianaе, contra Haereticos (Augustus–October);
4. Victoriae Marianaе, miscellanae (November–December).

A már említett Joannes Kraus *Exempla Conversionum ad S. Fidem Catholicam*⁷⁴ című művét több évvel 1709-es kinyomtatása előtt approbálták (Prága, 1703. január 31.). Némely részei közel állnak a *Történetek*éhez, bár nem Szűz Mária, hanem a katolikus hitre történő megtérés (conversio) gondolata áll középpontjukban:

[I. rész] Exempla Conversionum ex Ethnicismo – Ex Judaismo; – Ex Mahumetismo; – Ex haeresi Entichetis, et aliorum veterum Heterodoxorum; – Ex Calviniasmo; – Ex Lutheranism; – Ex Schismate.

[...]

[V. rész] Conversiones populorum secundum saecula.

[...]

[VII. rész] Tristes Annuae Haereticorum.

A kötet alapegységeit a részenként újratekintésre számított, „exemplum” megjelölésű elbeszélések alkotják.

⁶⁹ BONIFACIUS, *i. m.* (65. jegyzet), *Liber Quintus, qui est de illorum supplicijs, qui Deiparam sacrosanctam aut negligentius honorarunt, aut iniuriosius tractaverunt*, 784–836.

⁷⁰ BONIFACIUS, *i. m.* (65. jegyzet), „De illis qui offensae Deiparae capitales poenas luerunt, et horribili genere mortis vitam turpissimam finierunt: Et si quaedam interdum mixti generis apponuntur, ne ipsa dirumpatur historia. Caput Posterius [II.]”, 807–836.

⁷¹ NIEREMBERGIUS, *Trophaea, i. m.* (48. jegyzet).

⁷² NIEREMBERGIUS, *Trophaea, i. m.* (48. jegyzet), 1. liber, cap. I–X. – [Bevezető]; 2. liber, cap. I–C. – *De Patrocínio Virginis in Hispania*; 3. liber, cap. I–LXXXIV. – *De variis Victoriis per totum orbem a diversis obtentis auxiliante Deipara*; 4. liber, cap. I–LIV. – *De victoriis spiritualibus B. Virg. pro peccatoribus intercedentis, et a captivitate daemonum liberantis*; 5. liber, cap. I–CXXXV. – *De Trophaeis Virginis sparsis per totum orbem, asylis, et monumentis sui Patrocini, et miraculorum, Imaginum, ejus praesidio*; 6. liber, cap. I–CXXXVIII. – *De variis in orbem Miraculis, Templis, et Imaginibus Marianis*.

⁷³ HEVENESI, *Calendarium, i. m.* (48. jegyzet).

⁷⁴ Joannes KRAUS, *Exempla Conversionum ad S. Fidem Catholicam; cum nonnullis Ecclesiae Catholicae statum concernentibus*, Dilingae, C. Bencard, 1709. Használt példány: München, Bayerische Staatsbibliothek, Asc. 2676, tulajdonosi bejegyzés, exlibris a címlapverzón: „Ex libris M. F. Gelasii H[... sérült papír] PR. Ord. Er. S. August.”, „Bayerische Staatsbibliothek”.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXIII. évfolyam 1. szám

Egy másik, általam kézben nem tartott munkájában (*Maria siegreich wider Türken*, Prag, 1716) Kraus Szűz Mária törökökkel szemben segítő „győzelmei”-t foglalta össze, éppúgy, mint a *Történetek* szerzője a mű első részében. Petrus Schmerling – általam szintén csak bibliográfiából ismert – 1717-ben Bécsben megjelent, kalendárium-szerkezetű összeállításának históriáiban Mária törökökkel és eretnekekkel szembeni „segítségét” vette számba (*Auxilium Beatae Virginis Mariae contra Turcas et haereticos per historias in forma Calendarii [...]*).

A *Történetek*hez hasonlóan négy részből, azokkal tartalmilag is érintkező események elbeszéléséből épül fel Ferdinandus Hanstadt magyarországi jezsuita liber gradualisként megjelent (Nagyszombat, 1713) hitvédelmi munkája.⁷⁵ A rhetores Tyrnavienses által az új filozófiai magistereknek ajánlott, viszonylag rövid terjedelmű munka négy, úgynevezett vindiciae-re tagolódik:

1. Mária szeplőtelen fogantatásának védelme a lutheri tanokkal szemben (5–20);
2. Mária egész életében való szüzi tisztaságának védelme a lutheri tanokkal szemben (20–37);
3. A hamis vádak ellen, melyekkel Máriát illette a „perversus” Leo Isauricus és nála is rosszabb fia, Constantinus Copronymus császár (38–53);
4. Luther Márton ellen, aki az Assumptio Mariae és a Nativitatis Mariae ünnepek, a Mária officiumok és a máriás kegyesség ellen emelt szót (53–67).

Az európai Mária-irodalom egyik, eddig kellőképpen nem méltatott, 1714 előtt készült kéziratokat és nyomtatványokat felsoroló tematikus bibliográfiájában, Spangár András *Concordantiae novae universales tripartitae* (Tyrnaviae, Acad. S. J., 1721) című összeállításában több, különféle egységben találhatjuk meg a segítő Szűz Mária „tetteit” összegző műveket. Itt a következő gyűjtőcímek alatt szerepelnek a *Történetek*ből is ismert tematikájú munkák: *Asylum Marianum*; *Maria Principum Christianorum contra Turcas Asylum*; *Maria haereticis lapis offensionis*; *Maria in morte Patrona*; *Victoria Navalis contra Turcas per intercessionem SS. Dei Genitricis*; *Maria Bellidux contra haereticos*; *Clientum Marianorum agones felices*; *triumphus Marianus*.

A *Triumphus Mariae semper Virginis [...]* címmel látták el azt a 18. század végi (Gandavi, 1788) kiadványt, melyben – az eddigi művektől eltérően – a Szűz Máriával kapcsolatos teológiai nézeteket összegezte a névtelen szerző tíz fejezetben. A Máriamirákulumokról értekező nyolcadik fejezet végén három történetet („tres celeberrimas victorias”) olvashatunk bizonyító példaként, melyek közül kettő feltűnik a *Történetek*ben is (Szent Domonkos és az albigens eretnek; Don Juan d’Austria lepantói győzelme a törökökön). A harmadik történet VI. Károly császár törökökön aratott megsemmisítő magyarországi győzelemsorozatát beszéli el.

⁷⁵ [Ferdinandus HANSTADT], *Vindiciae Marianaе zelantis pro honore Virginis Dei-Matris Mariophilis, honori [...] neo-magistrorum, cum in [...] Universitate Societatis Jesu Tyrnaviensi, Suprema Philosophiae Laureae Condecorarentur per R. P. Michaelem Földvári e Societate Jesu, AA. LL. et Philosophiae Doctorem, ejusdemque Professorem Emeritum, A Rhetorica Tyrnaviensi inscriptae Anno M.DCC.XIII. [...]*, Tyrnaviae, Typis Academicis, (1713). Használt példány: BEK, Ad 11343.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2019. évfolyam 4. szám

Az említett összeállítások – a *Történetek*hez hasonló módon – egykorúan közismert, feljegyzett és írott formában hagyományozott, nyomtatásban számtalanszor megjelent elbeszéléseket tartalmaznak a szerzők által kialakított koncepciók szerint elrendezve. Ugyanígy dolgozott Joannes Kraus egy másik munkájában⁷⁶ is, melyben az exemplumok kiegészítik a katolikus lelkész és a megtérítendő lutheránus között zajló, tematikusan szerkesztett, fiktív beszélgetéseket. A példázatok itt a meggyőzés érvkészletéhez tartoznak.⁷⁷ Mindezek a művek szorosan hozzátartoznak a *Történetek* műfaji környezetéhez.

Források, forráshasználat

Ezekben a munkákban – éppúgy, mint a *Történetek*ben – a forráshasználat során létrejött a „láncshivatkozások” sajátos rendszere. Az exemplumok a korábbi forráshivatkozásokkal együtt éppúgy átadódtak, mint hivatkozás nélkül; a forrásjelzések néha torzultak, illetve felismerhetetlenné váltak. Az átvételek során gyakran megváltozott a történetek tartalma is: egyszerűsödött vagy bővült, esetenként más történelmi korba helyeződött át. Így például *Historia virginalis* című munkájában Bonifacius gyakran hivatkozott Sylvano Razzi kamalduli szerzetesnek a 16. század végén több kiadásban is megjelent, *Miracula della Gloriosa Vergine Maria* című művére. Az eredetileg Razzitól származó történeteket Kraus *Ovicula* című művében már Bonifaciustól kölcsönözte, s rá hivatkozva közölte. Ez az egykorúan elfogadott hivatkozási módszer tette lehetővé, hogy például egy Aegidius Aurifaber *Speculum exemplorum*ában (Hagenau, Henricus Gran, 1512) szereplő, a karthauzi szerzet évkönyveire hivatkozó, Petrus Faveriusról⁷⁸ szóló történetre (IX. [...] CXIII.) Bonifacius az „Ex Ann. Cartusianorum, et Henrico Granio in illo quasi Prato exemplorum” forrásjelzéssel, évszám nélkül hivatkozzon.⁷⁹ Ezt a 14. századi eredetű exemplumot a *Történetek* IV. részének 6. példájában 1613-ban történt eseményként látjuk viszont, „Cartusianus [...] szent és kemény szerzetnek különös történetében fel vagyon jegyezve” forrásjelzéssel.⁸⁰ A hasonló típusú művek forrásvizsgálatai⁸¹ valószínűtlenné teszik, hogy a szerzők egyenként, a legkülönbözőbb forrásokból szedték össze a történeteket. A hivatkozott források jelzése többnyire a példák szövegének részeként és nem valós hivatkozásként „kerülhetett át” a példákba.

⁷⁶ Joannes KRAUS, *Ovicula ex Lutheranism ad ecclesiam Dei redux: Das aus dem Lutherthum zu der Catholischen Herde zuruckkommende Schäfflein*, Prag, Coll. So. Jesu, 1709, Teil I–III. A használt példány: BEK, 148798; tulajdonosi bejegyzés a címlapon: „Bibl. Canisensis Sch. Piar.”

⁷⁷ „Wir haben wol tausent Exempel darmit zubeweisen welcher gestalt der Allmächtige GOtt Zungen und Federn Heimgesucht und die Ehre seiner Diener verthädiget. Ich habe deren einige zu Papier gebracht diese weilien die Zeit verflossen und ich andere Sorgen habe will ich dir mit nach Hause zunehmen verginnen. Doch dass ich sie morgens widerum habe. Behütt dich GOtt und hab dich wol.” KRAUS, *Ovicula*, i. m. (76. jegyzet), 33.

⁷⁸ Petrus Faverius 1319-ben halt meg, a római Santa Croce karthauzi rendház priorja volt. Látomásait feljegyezték, szentként tartják számon.

⁷⁹ BONIFACIUS, i. m. (65. jegyzet), lib. IV, cap. XVIII, 760–761.

⁸⁰ RMPE 8/2, 779.

⁸¹ SZÖRÉNYI, *Esterházy*, i. m. (9. jegyzet); TÜSKÉS, *Nádasi*, i. m. (10. jegyzet).

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2019. CXXVIII. évfolyam 4. szám

A *Történetek* írójának forráshasználatában jellegzetes megtévesztő effektusok is találhatóak. Így például amikor a szerző a mariascheini forrásokat használó és nyomtatott munkájában Mariascheinről író Joannes Kraust említi, elhallgatja, hogy Kraus megjelent munkái közül melyiket használta. A rá történő hivatkozás és az azt követő történet azt sugallja, hogy Kraus összeállított egy mariascheini mirákulumos könyvet. Ilyen mű azonban tudomásom szerint nem létezik; a mariascheini csodákról Joannes Müller (Müller) készített kegyhelytörténetbe integrált mirákulumos könyvet.⁸² A *Történetek* vonatkozó „példá”-jában (III. rész 1. példa) leírt epizód megtalálható Müller *Historiájában*,⁸³ de nem lelhető fel Kraus általam hozzáférhető, a *Történetek* példái közül többnek is forrásul szolgáló munkáiban. A Müllerre vonatkozó első, műjelzés nélküli hivatkozás csak a kézirat 62. oldalán, a III. rész 5. példájában tűnik fel („a mint P. Müller fel jegyezte”),⁸⁴ jóllehet Müller említett munkája forrása lehetett már a II. rész 8., forrásjelzés nélküli példájának is a kézirat 41–43. oldalán.⁸⁵

A *Történetek* négy részének kapcsolatát tehát nem a példákban található forrásjelzések határozzák meg alapvetően, hanem a csak ritkán hivatkozott, közvetlen források. A közvetlen források alapján kimutatható kapcsolatok, amelyek ténylegesen összekötik a különböző tematikájú részeket, a következők. A tartalmilag viszonylag egynemű első rész tizenkét története közül kilenc megtalálható Joannes Eusebius Nierembergius (Juan Eusebio Nieremberg) ebben a részben mindössze egy alkalommal hivatkozott *Trophaea Mariana [...]* című művében, s mind a tizenkettő fellelhető Hevenes Gábor *Calendarium Marianum e victoriis Contra Gentiles, Turcas, Haereticos, et alios injusti belli [...]* című munkájában.⁸⁶ A második rész tizenkét történetéből kettőt szintén megtalálunk Nieremberg *Trophaea Mariana*-jában, hármát a Nieremberg és Kraus által egyaránt ismert és hivatkozott jezsuita szerző, Joannes Bonifacius *Historia virginalis de Beatissimae Mariae [...]* *vita et miracula* című összeállításában, hat pedig Joannes Kraus *Ovicula ex Lutheranism ad ecclesiam Dei redux* című hitvédelmi munkájában olvasható.⁸⁷ A második és a harmadik rész közötti kapcsolatot Kraus *Oviculája* biztosítja; a III. rész három története e műben is előfordul. A III. rész tizenkét „példá”-jából összesen négy történet megtalálható Nádasi János műveiben, ezek ismerete a IV. rész tíz példájából összesen hat esetben nyilvánvaló. Ugyanakkor a IV. rész öt története Kraus *Oviculájában*, két elbeszélése Bonifaciusnál, egy példája Nieremberg említett művében olvasható. Kraus és Nádasi ugyanazt a történetet két vagy több művében is felhasználta a jezsuita gyakorlatnak megfelelően.

⁸² MÜLLER, *Historia*, i. m. (29. jegyzet). Kraus is szerkesztett mirákulumos könyvet, de nem Mariascheinről. Vö. SOMMERVOGEL, i. m. (51. jegyzet), IV, 1219–1229.

⁸³ MÜLLER, *Historia*, i. m. (29. jegyzet), 43.

⁸⁴ *RMPE* 8/2, 767.

⁸⁵ MÜLLER, *Historia*, i. m. (29. jegyzet), 59, 226–227.

⁸⁶ NIEREMBERGIUS, *Trophaea*, i. m. (48. jegyzet); HEVENESI, *Calendarium*, i. m. (48. jegyzet). – Szörényi László említi a Faludinak is forrásul szolgáló Hevenes Gábor-műveket, így az *Ars bonae mortis* és a *Calendarium Marianum* címűeket. SZÖRÉNYI, *Esterházy*, i. m. (9. jegyzet) 27; *RMPE* 8/2, 999.

⁸⁷ NIEREMBERGIUS, *Trophaea*, i. m. (48. jegyzet); BONIFACIUS, i. m. (65. jegyzet); KRAUS, *Ovicula*, i. m. (76. jegyzet).

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2019. CXXXI. évfolyam 4. szám

A *Történetek* tartalmát és gondosan kialakított szerkezetét tehát a Mária-irodalom olyan, egykorúan Európa-szerte ismert és kedvelt jezsuita alap-szerzői tartják össze, mint Hevenesí Gábor (I. rész), Juan Eusebio Nieremberg (I., II., IV. rész), Joannes Kraus (II., III., IV. rész), Joannes Bonifacius (II., IV. rész) és Nádasi János (III., IV. rész). Ezek a körülmények és a jelzett hivatkozási gyakorlat jelentősen megnehezíti a ténylegesen használt források azonosítását.

A *Régi Magyar Prózai Emlékek* kritikai apparátusában ötvenhét jegyzet járul a *Történetek*hez. A jegyzeteknek alig több, mint a fele reflektál valamilyen módon a hivatkozott és a szövegutalások révén felismerhető forrásokra, a többi tárgyi jellegű. A kritikai apparátusnak ez a része nem tartalmaz minden hivatkozott szerzőt és művet, s a jegyzetek igen eltérő színvonalúak. Mindössze öt jegyzet foglalkozik a pontosan hivatkozott, illetve a *Történetek* hivatkozásához képest helyesbített forrás meghatározásával; ezek kivétel nélkül bibliai citátumok. A hivatkozott szerző és/vagy mű azonosítása hét alkalommal történt meg, a hivatkozás konkrét példányban való behasonlítása és ellenőrzése nélkül.⁸⁸ Három esetben történt forrásazonosítási kísérlet,⁸⁹ tizenhatszor pedig nem forrásazonosítás, hanem a *Történetek*ben latinul hivatkozott forrásrövidítés fordításos értelmezési kísérletével⁹⁰ vagy az azonosítás hiányával⁹¹ szembesülünk. Mindez kellőképpen indokolja a források módszeres számbavételét.

A *Történetek*ben hivatkozott források mellett fontosnak tartom a nem hivatkozott, ugyanakkor a szerző/összeállító által nagy valószínűséggel ismert és használt további művek, valamint a párhuzamos előfordulások megnevezését. A forrásbázist a *Történetek* szerkezeti tagolásának megfelelően mutatom be, a részekben belül a címmel ellátott „példa”-nként. A hivatkozott művek bibliográfiai adatait a jegyzetekben közlöm. Minden esetben törekedtem a hivatkozások azonosítására és pontosságuk ellenőrzésére a számomra hozzáférhető nyomtatott kiadásokban. A további feltételezhető forrásokat és párhuzamos előfordulásokat a hivatkozott források mellett, külön hasámban mutatom be, ezek bibliográfiai adatai ugyancsak a jegyzetekben találhatóak.

⁸⁸ Ilyen például, 2. jegyzet, „Valószínűleg Eusebius Nierembergius, azaz Johannes Eusebius Nieremberg: Trophaea Marialia (= Mária győzelmi jelei) c. munkája 2. könyvének 18. fejezetéről van szó.” *RMPE* 8/2, 999. A mű ilyen címmel ismereteim szerint nem jelent meg, a szerző és a cím helyesen: Joannes Eusebius NIEREMBERGIUS (Juan Eusebio NIEREMBERG), *Trophaea Mariana seu de victrice misericordia Deiparae patrocinantis hominibus [...]*.

⁸⁹ Például, 47. jegyzet, „Valójában: in Anno Mariano, vagyis Nádasi Jánosnak Annus Marianus (= Mária-év) című, Bécsben 1648-ban megjelent munkájában (újabb kiadásai: 1696, 1737).” *RMPE* 8/2, 1000. A jelzett Nádasi-munkában azonban nem szerepel a példa; s a műnek nincs 1696-os és 1737-es kiadása. Vö. még TUSKÉS, *i. m.* (10. jegyzet), 337, 381.

⁹⁰ Például, 1. jegyzet, „Kübler: 4. értekezés a Boldogságos Szűzről.” *RMPE* 8/2, 999. Azaz sem a szerző, sem a mű azonosítása nem történt meg.

⁹¹ Például, 7. jegyzet, „Így írja Tomasius (abban a művében, amelynek címét a magyar szöveg TrC-nek rövidíti). A szerzőről és munkájáról nincs közelebbi adatunk.” *RMPE* 8/2, 999.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2020. CXXXI. évfolyam 4. szám

A hivatkozott források „példá”-nként

További feltételezhető források,
párhuzamos előfordulások

I. rész,

1. ⁹²	„Theophanes”	Kybler Hevenes
2. ⁹³	„Paulus Diaconus”	Nieremberg Hevenes
3. ⁹⁴	„Rodericus Ximenes Toletumi érsek” „Kübler, Tract. 4. de B. Virgine”	Nieremberg Hevenes
4. ⁹⁵	„Eusebius Hieronomit. In Mariali” „Germanus Ora[t]ione in Zonam Deiparae”	Hevenes
5. ⁹⁶	„Rodericus Toletas” „Paulus AE”	Nieremberg Hevenes Vö. Cuspinianus

⁹² THEOPHANES CONFESSOR, Szent, *Chronographia*, 1. kiad. Jacques GOAR, Paris, 1655; használt kiadás: J. P. MIGNE, *Patrologia Graeco-Latina*, vol. 108, 55–1009, itt: 723–732; Benignus KYBLER, *Wunder-Spiegel oder Goettliche Wunderwerck [...]*, München, 1678, 657; vö. Klaus SCHREINER, *Von der Geliebten zur himmlischen Schutz- und Siegesfrau*, Frühmittelalterliche Studien: Jahrbuch des Instituts für Frühmittelalterforschung der Universität Münster, 42(2008), 399–423, itt: 417–419. – Köszönöm Univ.-Prof. Dr. Klaus Schreiner (München) kollegiális segítségét a Kybler-szövegek tanulmányozásához. Renate VOLLMER *Die Exempel des Benignus Kybler – Die Exempel im Wunderspiegel des P. Benignus Kybler S. J. von 1678* (Würzburg, 1989) című munkája a *Történetekben szereplő egyik Kybler-példát sem vette számba*. HEVENESI, *Calendarium*, i. m. (48. jegyzet), Aprilis 16, 17 (71–72).

⁹³ PAULUS DIACONUS, *Historia Romana*. Használt kiadás: *Pauli Diaconi Historia Romana*, a cura di Amadeo CRIVELUCCI, Roma, 1914, lib. 17,50–51 (266–267); NIEREMBERGIUS, *Trophaea*, i. m. (48. jegyzet), lib. I, cap. IX (21), lib. III, cap. XXXVIII (108–109); HEVENESI, *Calendarium*, i. m. (48. jegyzet), Aprilis 21 (75).

⁹⁴ Rodericus Ximenes Toletumi érsek = Rodrigo JIMÉNEZ DE RADA (Ximénez de Rada, Rodericus Ximenes, Rodericus Semeni, Rodericus Toletanus), *Historia de rebus Hispanie sive Historia Gothica (= De rebus Hispaniae seu Chronicon Toletanum)*. Használt kiadás: *Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis LXXII*, cura et studio Juan Fernández VALVERDE, Turnholt, Brepols, 1987, III,II,27–38 – itt I. Pelagius király nem Szűz Mária, hanem Jézus Krisztus közbenjárását kéri az Atyaistennél. „Kübler” további megerősítő hivatkozás, azonos: KYBLER, i. m. (92. jegyzet), 657 – itt I. Pelagius király Szűz Mária közbenjárását kéri; NIEREMBERGIUS, *Trophaea*, i. m. (48. jegyzet), lib. II, cap. II (27), vö. még lib. V, cap. XCIV (248) – itt I. Pelagius király Szűz Mária közbenjárását kéri; HEVENESI, *Calendarium*, i. m. (48. jegyzet), Aprilis 18–19 (72–74) – itt I. Pelagius király Szűz Mária közbenjárását kéri.

⁹⁵ Eusebius Hieronomit. In Mariali = NIEREMBERGIUS, *Trophaea*, i. m. (48. jegyzet), lib. II, cap. XVIII (37–38); I. (Szent) GERMANOSZ konstantinápolyi pátriárka, *Oratio in S. Mariae Zonam*, használt kiadás: J. P. MIGNE, *Patrologia Graeco-Latina*, vol. 98, 382 (a hivatkozás nem a példára, hanem a történetet lezáró idézetre vonatkozik); HEVENESI, *Calendarium*, i. m. (48. jegyzet), Martius 14 (47).

⁹⁶ A példában szereplő Alphonsus király helyesen Aldefonsus Castus, Ramirus király helyesen I. Ranimirus, rex Asturiarum. Rodericus Toletas = Rodrigo JIMÉNEZ DE RADA, i. m. (94. jegyzet), III, VIII, 1–37; III, XIII, 32–62; Paulus AE = PAULUS AEMYLIUS VERONENSIS, *De rebus gestis Francorum Libri X*, Paris, apud Vascosanum, 1555, Carolus Magnus rex XXIII, 72–100, itt: 95f–96v; vö. Joannes CUSPINIANUS, *De Caesaribus atque Augusti oratoris, de caesaribus atque Imperatoribus Romanis*, Basiliae, 1561, Carolus Magnus, 216–223; NIEREMBERGIUS, *Trophaea*, i. m. (48. jegyzet), lib. II, cap. XI és cap. XII (34–35); HEVENESI, *Calendarium*, i. m. (48. jegyzet), Junius 1 (105), Aprilis 31 (82), Martius 20 (51–52), Aprilis 30 (81); vö. még BONIFACIUS, *Historia*, i. m. (65. jegyzet), lib. III, cap. XIII (521–523).

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2020. CXXIII. évfolyam 4. szám

6. ⁹⁷	„Cardinal Baronius L I ^{mo} An[n]al[ium]”	Vö. Bonifacius
7. ⁹⁸	„Tomasius in TrC”	Hevenesi
	„Psal. 46”	Nierembergius
8. ⁹⁹	„VK”	Hevenesi
		Nierembergius
9. ¹⁰⁰	„4 Reg 39”	Hevenesi
	„Ludovicus Nonius”	Nierembergius
10. ¹⁰¹	„Ex Guerrano Monstraletto in Chron. V 3.”	Hevenesi
		Nierembergius
11. ¹⁰²	„Eusebius Nierembergius in Trophaeis Maria”	Hevenesi
		Vö. Bonifacius
12. ¹⁰³	–	Hevenesi

⁹⁷ Caesarius BARONIUS, *Annales Ecclesiastici [...]*, Antverpiae, ex Offic. Plantiniana, 1618, Tom. X, Anno 886 (591); HEVENESI, *Calendarium*, i. m. (48. jegyzet), Aprilis 27 (79).

⁹⁸ „Tomasius in TrC” = Joannes TAMAJUS SALAZARIUS (= Tamayo y Salazar, Joannes Tamayo Salazar, Juan Tamayo de Salazar, *Triumphus Catholicis* (teljes latin címén: *Triumphus armorum Catholicorum per intercessionem Mariae*), Triumphus 50; Juan TAMAYO DE SALAZAR, *Triunfos de las armaas católicas, por intercesión de Maria Nuestra Señora [...]*, I–II, Madrid, Diego Diaz de la Carrera, 1648. (A „Tomasius in TrC” hivatkozás lehetséges másik feloldása Carolus THOMASIVS, *Exercitium devotissimum de praesentia B. V.*, Panormi, 1651. című munkája, viszont e mű címe nem rövidíthető „TrC”-ként. Utóbbi műből nem állt rendelkezésemre kutatható példány.) Psal. 46 helyesen Psal. (Zsolt.) 45 (44), 6; NIEREMBERG, *Trophaea*, i. m. (48. jegyzet), lib. II, cap. LIII (57–58); HEVENESI, *Calendarium*, i. m. (48. jegyzet), Junius 18 (118).

⁹⁹ VK = „Vide: Kübler” feloldási javaslat helyes. *RMPE* 8/2, 999, 9. jegyzet; KYBLER, i. m. (92. jegyzet), 661; NIEREMBERGIUS, *Trophaea*, i. m. (48. jegyzet), lib. II, cap. LX (60); HEVENESI, *Calendarium*, i. m. (48. jegyzet), Junius 29 (126–127).

¹⁰⁰ 4Reg 39 = 4Reg 19,35 (= 2Reg 19,35); Ludovicus NONIUS (NONNIUS) (= Luis NÚÑEZ), *Hispania Sive Populorum, Urbium, Insularum, ac Fluminum in ea accuratior descriptio*, Antverpiae, Verdussius, 1607, cap. LXI; NIEREMBERGIUS, *Trophaea*, i. m. (48. jegyzet), lib. II, cap. V (29–30); HEVENESI, *Calendarium*, i. m. (48. jegyzet), Majus 25 (100).

¹⁰¹ Ex Guerrano Monstraletto in Chron. V 3 = ENGUERRAND DE MONSTRELET, *Chronique, 1400–1444* – a Froissart-tól származó *Chronique* folytatója meghalt 1453-ban. A „péllda” az 1444-ben Hunyadi János és II. Murad közötti nándorfehérvári békekötés előzményeiről szól. Az 1456-os nándorfehérvári diadal történeti adataival keveredtek az események. Vö. NIEREMBERGIUS, *Trophaea*, i. m. (48. jegyzet), lib. III, cap. XXI (98–99); HEVENESI, *Calendarium*, i. m. (48. jegyzet), Junius 26 (123–124).

¹⁰² NIEREMBERGIUS, *Trophaea*, i. m. (48. jegyzet), lib. II, cap. LXIII (61–62); HEVENESI, *Calendarium*, i. m. (48. jegyzet), Aprilis 1 (60–61); vö. még BONIFACIUS, *Historia*, i. m. (65. jegyzet), lib. III, cap. XIII (528–529).

¹⁰³ HEVENESI, *Calendarium*, i. m. (48. jegyzet), September 12 (185–186); Joannes KRAUS, *Historischer Beytrag für das zweyte Luthrische Jubel-Jahr [...]*, Prag, W. Wickhart, 1716, 58–59, 78–80. Használt példány: BEK, 016235 (coll. 1) – possessor címlapon: „Biblioth. Vaciens. Schol. Piar.” Előzéken exlibris: 1. „Ex Bibliotheca Caroli Koppi, a scholis piis historiarum professoris academici.” 2. „A vácsi kegyes-tanítórendi ház könyvtára”; Joannes KRAUS, *Geistlich Curieuse Nachrichten von Begebenheiten So sich meistens von der Zeit dess entstandenen Luthertums Religions-Sachen betreffend zugetragen Den diese Jahr ausgegangenen Leipziger Unschuldigen Nachrichten entgegen gestellt*, Prag, Coll. Soc. Jesu, 1726, 16–18. Használt példány: BEK, Ac 4334 – possessor címlapon: „Resid. Albensis 1748”; KRAUS, *Exempla*, i. m. (74. jegyzet), cap. VIII, exemplum V, 195–197; KRAUS, *Ovicula*, i. m. (76. jegyzet), III, 20–21.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2020. évfolyam 2. szám

Kraus, *Historischer*
Kraus, *Geistlich*
Kraus, *Exempla*
Kraus, *Ovicula*

II. rész,

1. ¹⁰⁴	„Philippus Brietius ad Annum 436”
„In prato Spirit: C 46”	Kraus, <i>Exempla</i>
Kraus, <i>Ovicula</i>
Vö. Bonifacius
2. ¹⁰⁵	„Brietius”
„Baronius Cardinál ad Annum 776”	Kraus, <i>Ovicula</i>
Vö. Bonifacius
3. ¹⁰⁶	„Damascenus Sz. János”
„Sozomenus”
„Helladius”
„Nicephorus”
„Báronius”	Nierembergius
Kraus, <i>Ovicula</i>
Vö. Bonifacius
4. ¹⁰⁷	„Carolus Hevedanus C2 Ann.”	
5. ¹⁰⁸	„Bozeus Tomas”	Vö. Kraus, <i>Exempla</i>

¹⁰⁴ Philippus BRIETIUS, *Annales Mundi sive Chronicon Universale*, Pars altera Tomi secundi, Amstelodami, A. Wolfgang, 1693, 20. Használt példány: BEK, Bar. 07122; Philippus BRIETIUS, *Annales Mundi sive Chronicon Universale*, Viennae, P. C. Monath, 1727, 483–486. Használt példány: BEK, Ga 2r 654; tulajdonosi bejegyzés a címlapon: „Inscriptus Catalogo Residentiae Comar. 1727 Societatis Iesu”; Johannes MOSCHUS, *Pratum spirituale* = JOHANNES CLIMACUS, *Scala paradisi* [...], Coloniae, B. Gualtherius, 1624, 264–492, cap. XLVI. További kiadások pl. Johannes MOSCHUS, *Il prato spirituale*, Milano, Silvestri, 1853; Johannes MOSCHUS, *Pratum spirituale*, Hrsg. Dirk C. HESSELING, Utrecht, Ruys, 1916; KRAUS, *Exempla, i. m.* (74. jegyzet), cap. V, exemplum II, 122–125; KRAUS, *Ovicula, i. m.* (76. jegyzet), I, 130; vö. még BONIFACIUS, *Historia, i. m.* (65. jegyzet), lib. V, cap. II, 807–808.

¹⁰⁵ BRIETIUS, *Annales, i. m.* (104. jegyzet), Pars altera Tomi secundi, 1693, 266; BRIETIUS, *Annales, i. m.* (104. jegyzet), 1727, 550, 554–555, 561; Caesarius BARONIUS, *Annales Ecclesiastici* [...], Tomus IX, Antverpiae, ex Offic. Plantiniana, 1612, IX, Anno 776 (339–341). Használt példány: BEK, Bar. 02324; KRAUS, *Ovicula, i. m.* (76. jegyzet), I, 131; vö. még BONIFACIUS, *Historia, i. m.* (65. jegyzet), lib. V, cap. II, 809–813.

¹⁰⁶ Damaszkuszi Szent János, Sozomenus (*Historia ecclesiae christianae* a 323–439 közötti évekre vonatkozóan), Helladius és Nicephorus másodlagos, tekintélyi jellegű hivatkozások, őket kivétel nélkül Baronius hivatkozta. Caesarius BARONIUS, *Annales Ecclesiastici* [...], Tomus IV, Antverpiae, ex Offic. Plantiniana, 1611, 1–155. Használt példány: BEK, Bar. 02319; NIEREMBERGIUS, *Trophaea, i. m.* (48. jegyzet), lib. II, cap. XIX (38); KRAUS, *Ovicula, i. m.* (76. jegyzet), I, 130–131; vö. még BONIFACIUS, *Historia, i. m.* (65. jegyzet), lib. IV, cap. VIII, 637–638.

¹⁰⁷ Carolus Hevedanus nagy valószínűséggel azonos Charles Heudé (Hudé) (*Tours, 1656–†Tours, 1729) francia jezsuitával, akinek életműve jelentős részben feltáratlan. Vö. SOMMERVOGEL, *i. m.* (51. jegyzet), III, 777; IV, 340. A Jézus által „disznókba küldött” ördögökhöz vö. Mk 5,1–13.

¹⁰⁸ Tommaso BOZIO, *De signis Ecclesiae Dei*, Coloniae, J. Gymnicus, 1626; Antonius de BALINGHEM, *Ephemeris seu Kalendarium SS. Virginis Genitricis Dei Mariae*, Duaci, B. Bellerus, 1629; Antonius de BALINGHEM, *Ephemeris seu Kalendarium SS. Virginis Genitricis Dei Mariae*, Duaci, B. Bellerus, 1633, 21 Junius; vö. KRAUS, *Exempla, i. m.* (74. jegyzet), cap. V, exemplum VIII, 139. A történet szerint az ördögöket Szent Domonkos bírta szólásra. Az *Acta Sanctorum Augusti* [...] Tomus I. [...] dies quartus [...], Antverpiae, J. A. van Gherwen, 1733. Szent Domonkossal foglalkozó része („De S. Dominico Confessore Fundatore Ordinis F.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2019. CXXXI. évfolyam 4. szám

- „Bálinghemius (:In Cal. Mar. ad 21 Junij:)”
6.¹⁰⁹ „Bohuslav Balbinus a Tseh-Országi Sz. Hegyrúl”
7.¹¹⁰ „Theophilus Rajnaudus Száz Historius könyv” Gumpfenberg
„Jacobus Ticinus a Rosenthali [...] Szüzzrúl” Kraus, *Exempla*
8.¹¹¹ „Bened. Carpsovius” Müller
„Bulingerus Boldogságos Szüzzrúl való beszéd”
„Luc: 10.16”
9.¹¹² – Balbinus
Kraus, *Exempla*
Kraus, *Ovicula*
10.¹¹³ – Kraus, *Exempla*
Kraus, *Ovicula*
11.¹¹⁴ „Jesus Társaságának [...] historiás könyvei”

F. Praedicatorum”, 358–658) nem tartalmazza sem a „Certamina cum haereticis Albigensibus” (399–402), sem az „Alia gesta tempore decennii, quod Sanctus conversioni haereticorum impendit” (402–406), sem a „miracula” (645–658) részekben. Elképzelhető, hogy torzult a történet.

¹⁰⁹ Bohuslav BALBINUS, *Diva Montis Sancti, seu origenes et miracula magnae Dei hominumque Matris Mariae [...]*, Pragae, Typis Universitatis Carolo-Ferdinandae, 1665, lib. I, cap. IX, § 1. IV, 46–47. Használt példány: BEK, Bar. 00807; tulajdonosi bejegyzés: „Conventus S. Catharinae”. Mons Sanctus = Příbram melletti Szent Hegy, Csehország.

¹¹⁰ Theophilus RAYNAUDIUS, *Pratum spirituale de varia Historia Christiana aevi nostri. Centuria prima* = Uő, *Opera Omnia*, Tom. XVII, *Ascetica*, V. *Pratum spirituale*, Lugduni, H. Boissat–G. Remeus, 1665, 593–644, itt: 600–601. Használt példány: BEK, Bar. 01968 (coll. 1), tulajdonosi bejegyzés a címlapon: „Collegij Societatis Jesu Tyrnaviae Catalogo Inscriptus 1717”; TICINUS, *i. m.* (33. jegyzet), 215–217, és kihajtható rézmetszeten ábrázolva, a „146” sorszám alapján azonosítható. Guilielmus GUMPPENBERG, *Atlas Marianus*, Monachii, J. Jaecklin, 1672, 268; KRAUS, *Exempla*, *i. m.* (74. jegyzet), Tristes, exemplum V, 398–399.

¹¹¹ Benedictus CARPSOVIUS (Benedikt CARPZOV DER JÜNGERE, 1595–1666), *Jurisprudentia ecclesiastica seu consistorialis*, Hannover, 1649; Lipsiae, 1665. Használt példány: BEK, Bar. 04228. A Bullinger Mária-prédikációjából származó rész helyesen így hangzik: „Si Maria benedicta est inter omnes mulieres, et beata ab omnibus praedicanda nationibus, infelices certe sunt Iudaei, qui ipsam nunquam convitiis incessere desinunt: infelices sunt Pseudochristiani, qui Iudaeis nihilo meliores, sua laude ipsam spoliunt. Excellentissima sunt in Maria omnia, et hoc splendidiora, quo proficiscebantur ex fide sinceriore, et flagrantiore Dei dilectione.” – „Wenn Maria die Mutter des Herrn ist [...] Unglücklich sind die Scheinchristen, die, um nichts besser als die Juden, sie des Lobesberauben!” Heinrich BULLINGER, *Marienpredigt* = Uő, *Predigtsammlung*, Zürich, Ch. Forscheuer, 1558–1564, Nr. 4; vö. *Das Marienlob der Reformatoren*, Hrsg. Walter TAPPOLET unter Mitarbeit von Albert EBNETER, Tübingen, Katzmann-Verlag, 1962, 274–302, itt: 285; Luc. 10.16 = Lk 10,16; MÜLLER, *Historia*, *i. m.* (29. jegyzet), 59, 226–227.

¹¹² BALBINUS, *i. m.* (109. jegyzet), Liber III. Qui est Miraculorum primus, cap. II, 162–165; KRAUS, *Exempla*, *i. m.* (74. jegyzet), Tristes, exemplum VI, 399–402; KRAUS, *Ovicula*, *i. m.* (76. jegyzet), I, 35–36; vö. még KRAUS, *Ovicula*, *i. m.* (76. jegyzet), II, 58.

¹¹³ KRAUS, *Exempla*, *i. m.* (74. jegyzet), Tristes, Exemplum LX, 431–432; KRAUS, *Ovicula*, *i. m.* (76. jegyzet), I, 37.

¹¹⁴ [Joannes NÁDASI], *Annuae Literae Societatis Jesu, Anni M.DC.LIII*, Pragae, [1658–1668 között], 199. Használt példány: BEK, RMK III, 601b. Tulajdonosi bejegyzés a címlapon: „Collegij Soproniensis Societatis Jesu Catalogo inscriptus 1663”; [Joannes NÁDASI], *Annuae Literae Societatis Jesu, Anni M.DC.LIV*, Pragae, [1658–1668 között], Collegium Tyrnaviense. Pélány: Prága, Egyetemi Könyvtár; Példa Beszédék Könyve C8 = Péld 8,36 (Prov 8,36).

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2020. évfolyam 4. szám

12. ¹¹⁵	–	„Példa Beszédék Könyve C8.”	Nierembergius Kraus, <i>Ovicula</i> Kraus, <i>Flores</i> Caramuelis Raphael a S. Joseph
III. rész,			
1. ¹¹⁶	–	„Joannes Kraus” „Mariascheini mirákulumok”	Müller Kraus, <i>Ovicula</i> Kraus, <i>Geistlich</i>
2. ¹¹⁷	–		
3. ¹¹⁸	–		Müller
4. ¹¹⁹	–		
5. ¹²⁰	–	„Müller”	Kraus, <i>Exempla</i> Kraus, <i>Ovicula</i>
6. ¹²¹	–	„Gulielmus Gumpenberg in Atlante” „Ticinus Jacobus in Hist. Rosenth.”	Kraus, <i>Exempla</i> Kraus, <i>Ovicula</i>
7. ¹²²	–	„J. Tic[inu]s”	

¹¹⁵ NIEREMBERGIUS, *Trophaea, i. m.* (48. jegyzet), lib. II, cap. LXVII (63); KRAUS, *Ovicula, i. m.* (76. jegyzet), III, 52; DOMINICUS CARAMUELIS (Johann CARAMUEL VON LOBKOWITZ, Juan CARAMUEL-LOBKOWITZ), *Das Leben [...] hoc est venerabilis P. Dominici a Jesu Maria [...] generalis, virtutes, labores, prodigia [...]*, Viennae, 1655, 327–352, 390–399. Használt példány: BEK, Ac 2r 205 (coll. 1); [RAPHAEL A S. JOSEPH], *Leben dess Gottseligen durch den wunderthätigen Sig auff dem Weissen Berg bey Prag 1620 [...] Diener Gottes Dominici von Jesu-Maria [...]*, München, S. Rauch, 1685. Használt példány: BEK, Bar. 00899; tulajdonosi bejegyzés a címlapelőzők rézmetszet alján: „Ex libris conventus Scalizenij carmelitarum discalceatorum”; vö. még Johannes KRAUS, *Flores gratiarum ex topiario vitae, ac virtutum Venerabilis Virginis Marinae de Escobar*, Dillingae, Typ. J. C. Bencard, 1708.

¹¹⁶ Joannes Kraus terjedelmes életművéből a szerző nem utal konkrét munkára. MÜLLER, *Historia, i. m.* (29. jegyzet), 43; vö. KRAUS, *Ovicula, i. m.* (76. jegyzet), I, 34; KRAUS, *Geistlich Curieuse, i. m.* (103. jegyzet), 49.

¹¹⁷ MÜLLER, *Historia, i. m.* (29. jegyzet) nem tartalmazza, valószínűleg egy általam nem hozzáférhető Kraus-műből származik, esetleg a kéziratos mariascheini mirákulum-feljegyzésekből. Vö. MÜLLER, *Historia, i. m.* (29. jegyzet), az 1652. évre vonatkozó mirákulumok között nincs. Müller csak válogatott a mirákulumok közül. Vö. UŐ, *uo.*, 78–79, 83–96; Malchus füléről lásd Lk 22,50–51; Jn 18,10–11; Jn 18,22–23.

¹¹⁸ MÜLLER, *Historia, i. m.* (29. jegyzet) egy történet kivételével nem tartalmazza. Ez a második történet: MÜLLER, *Historia, i. m.* (29. jegyzet), 85. Valószínűleg egy általam nem hozzáférhető Kraus-műből származik, esetleg a kéziratos mariascheini mirákulum-feljegyzésekből.

¹¹⁹ MÜLLER, *Historia, i. m.* (29. jegyzet) nem tartalmazza, valószínűleg egy általam nem hozzáférhető Kraus-műből származik, esetleg a kéziratos mariascheini mirákulum-feljegyzésekből.

¹²⁰ MÜLLER, *Historia, i. m.* (29. jegyzet), 83–85, 88, 201–204, 206, 213, 215–216, 236; KRAUS, *Exempla, i. m.* (74. jegyzet), 263–265; KRAUS, *Ovicula, i. m.* (76. jegyzet), III, 61–65.

¹²¹ GUMPPENBERG, *i. m.* (110. jegyzet), 268; TICINUS, *i. m.* (33. jegyzet), 210–214, a történet kihajtható rézmetszeten ábrázolva, 154–156; KRAUS, *Exempla, i. m.* (74. jegyzet), Tristes, exemplum V, 398; KRAUS, *Ovicula, i. m.* (76. jegyzet), III, 23, 25, 26.

¹²² TICINUS, *i. m.* (33. jegyzet), 217–219.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2019. évfolyam 4. szám

8. ¹²³	„Jacobus Ticinus”	
9. ¹²⁴	–	Ticinus
10. ¹²⁵	„Balinghem”	Nádasi–Jászberényi
Kraus, <i>Exempla</i>
Kraus, <i>Ovicula</i>
11. ¹²⁶	„Jesus Társaságának Historiás Könyvei”
„Kraus”	Kraus, <i>Exempla</i>
12. ¹²⁷	„Kraus”
„Szent Brigitta”	

IV. rész,

[emlékeztetés]¹²⁸ „Hieronimus [...] Eustochiumhoz”
„Blosius”

1. ¹²⁹	„Nádasi In Annis Mar.”	Nádasi, <i>Maria</i>

¹²³ TICINUS, *i. m.* (33. jegyzet), 173–174.

¹²⁴ TICINUS, *i. m.* (33. jegyzet), 122–130.

¹²⁵ BALINGHEM, *i. m.* (108. jegyzet), 8. December; NÁDASI János, ford. JÁSZBERÉNYI Tamás, *A Boldogságos Szűz Az Halállal Tusakodok Anyja [...]*, Nagyszombat, 1658, 118–122; KRAUS, *Exempla, i. m.* (74. jegyzet), cap. VI, exemplum I, 144–146; KRAUS, *Ovicula, i. m.* (76. jegyzet), I, 126–127.

¹²⁶ [Joannes NÁDASI], *Annuae Literae Societatis Iesu, Anni M.DC.LII*, Pragae, [1658–1668 között], 132. Használt példány: BEK, RMK III, 601a; tulajdonosi bejegyzés a címlapon: „Collegij Tyrnaviens. Societatis Iesu Catal. Inscriptus 1666.”; NÁDASI, *Annuae, i. m.* (114. jegyzet), 1653, 267. A történet nem hivatkozik konkrétan Joannes Kraus egyetlen művére sem. KRAUS, *Exempla, i. m.* (74. jegyzet), cap. VI, exemplum VII, 159; cap. VIII, exemplum IV, 194–195; cap. VI, exemplum IX, 161–163.

¹²⁷ KRAUS, *Geistlich, i. m.* (103. jegyzet), 137–139; *Revelationes Sancte Brigitte*, Nurembergiae, A. Koberger, 1521, r₂. Használt példány: BEK, Ant. 2395. – Nem a hivatkozás téves (vö. *RMPE* 8/2, 1000), hanem a szerző tévedett, amikor a „Brigitta Szent Szűz” kifejezést használta.

¹²⁸ *Sancti Eusebii Hieronymi [...] Opera omnia [...]*, Tomus I (J.-P. MIGNE, *Patrologia Latina*, tomus XXII), Paris, 1877, *Epistola XXII. Ad Eustochium, Paulae filiam*, 394–425. – A hivatkozott rész tartalmi jellegű; Szent Jeromos két további levele ugyanahhoz: XXXI. és CVIII. levél; Ludovicus BLOSIUS, *Opera Omnia, II, Margaritum spirituale*, ex Typ. Ducalis Monasterii Campidonensis, 1672, *Conclavis animae fidelis sive Speculum spirituale*, 229–404; Pars II, *Monile Spirituale divinis revelationibus*, cap. XII. *De felici morte*, Nr. 10, 337. A *Történetek*ben valószínűleg emlékeztetből idézett részlet a műben: „Deipara Virgo Maria ait ad virginem Mechtildem: Ego omnibus, qui mihi pie et sancte deserviunt, volo in morte fidelissime tanquam mater piissima adesse, et eosque consolari ac protegere. (lib. I. Spirit. grat. c. 48.)” Használt példány: BEK, Bar. 01496.

¹²⁹ Joannes NÁDASI, *Annus Marianus*, Viennae, M. Cosmerovius, 1648 – téves, a műben a történet nem szerepel. Figyelembe véve Joannes NÁDASI, *Maria agonizantium mater [...]*, Pragae, 1644, 2; (Tyrnaviae, 1775, 4) (használt kiadás: [Tyrnaviae], Typis Tyrnaviensibus, 1775) forráshivatkozását („Annuae S. I.”), lehetséges, hogy a történet valamelyik *Annuae Litterae Societatis Iesu* kötet Szűz Máriára vonatkozó részében is szerepel. A *Történetek* írója emlékeztetből vagy NÁDASI *Maria [...]* című műve után hivatkozhatott. NÁDASI, *Maria, i. m.* (129. jegyzet), 2; 1775, 4; NÁDASI–JÁSZBERÉNYI, *i. m.* (125. jegyzet), 56–58; KRAUS, *Ovicula, i. m.* (76. jegyzet), III, 164; vö. BONIFACIUS, *i. m.* (65. jegyzet), lib. IV, cap. XVIII, 773–774. Megjegyzem, a történet szereplői közül Szent András, Szent Apollinár és Szűz Mária együtt kizárólag NÁDASI, *Maria, i. m.* (129. jegyzet) és Bonifaciussnál, valamint valószínűleg az ő forrásában, Franciscus Benciussnál (Francesco Benci) szerepel. Szent Apollinár volt a római Collegium Germanicum védőszentje.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXIII. évfolyam 4. szám

		Nádasi–Jászberényi Kraus, <i>Ovicula</i> Vö. Bonifacius
2.	¹³⁰ „Nádasi in An. dier. memorab. ad 20 Febr.” „Nádasi”	Nádasi, <i>Pretiosae</i> Nádasi, <i>Maria</i> Nádasi–Jászberényi Kraus, <i>Ovicula</i>
3.	¹³¹ „Sveciai Szent Brigitta”	Nádasi, <i>Maria, Aeternitatis</i> Nádasi, <i>Pretiosae</i>
4.	¹³² „Bonf. L. 3. D. 3.” „Pelb. L. 12.” „Szent Bernárd”	Nádasi, <i>Maria</i> Nierembergius Nádasi–Jászberényi [Vö. még Taxonyi]
5.	¹³³ „Gertrud”	Lanspergio Nádasi–Jászberényi Kraus, <i>Ovicula</i>
6.	¹³⁴ „Cartusianus [...] historia”	Aurifaber

¹³⁰ Joannes NÁDASI, *Annus dierum memorabilium Societatis Jesu*, Antverpiae, J. Meursius, 1665, 102. Használt példány: BEK, RMK III, 416; Ioannes NÁDASI, *Pretiosae occupationes morientium in Societate Jesu*, Romae, Typis I. A. de Lazaris Varesij, 1657, 82–83. Használt példány: BEK, RMK III, 332; tulajdonosi bejegyzés a címlapon: „Conventus Lauretani in Hungaria Ord: Serv: B. V. M.” NÁDASI, *Maria, i. m.* (129. jegyzet), 84; (1775, 82); NÁDASI–JÁSZBERÉNYI, *i. m.* (125. jegyzet), 255–256; KRAUS, *Ovicula, i. m.* (76. jegyzet), III, 164–165.

¹³¹ *Revelationes Sancte Brigitte, i. m.* (127. jegyzet), lib. 7, cap. 13; NÁDASI János, *Maria, Aeternitatis Beatae Porta Sancta [...]*, [Pozsony, 1645], 165–168; NÁDASI, *Pretiosae, i. m.* (130. jegyzet), 82. – A *Történetek* alapja valószínűleg ez az utóbbi szöveg lehetett.

¹³² Antonio BONFINI, *Rerum Hungaricarum decades*; Antonio BONFINI, *A magyar történelem tizedei*, ford. KULCSÁR Péter, Bp., Balassi Kiadó, 1995, 3.3.150–155, p. 551. (Itt a magas hullahegyből beszélő koponya története olvasható.) PELBARTUS DE THEMESWAR, *Stellarium coronae beatae virginis Mariae*, Basel, Jakob Wolff von Pforzheim, c. 1497/1500, cc_{8v}. Használt példány: BEK, Inc. 1018. *Bernardi Claraevallensis Opera Omnia*, tomus II (*Patrologia Latina*, tomus 183), Paris, 1879, *In assumptione B. V. Mariae, Sermo IV. De quadriduo Lazari, et praeconio Virginis*, 428. A helyes szövegrész: „Sileat misericordiam tuam, Virgo beata, si quis est, qui invocatum te in necessitatibus suis sibi meminere defuisse.” NÁDASI, *Maria, i. m.* (129. jegyzet), 97–99; (1775, 96–98); NIEREMBERGIUS, *Trophaea, i. m.* (48. jegyzet), lib. IV, cap. XXI (170); NÁDASI–JÁSZBERÉNYI, *i. m.* (125. jegyzet), 281–283; TAXONYI János, *Az emberek erköltseinek es az Isten igazságának Tükörei Az-az: némely ritka, és válogatott Történetek*, Kassa, Akadémiai betűkkel, 1759, I. rész, Harmadik történet, 17–19; vö. TIMÁR Kálmán, *A levágott fej gyónása*, *Ethnographia*, 22(1911), 317–319.

¹³³ *Gertrudis [de Helfta] Insinuationes divinae pietatis libri quinque. [...]*, Coloniae, M. Novesiani, 1536, lib. III, cap. LIII, p. 7r–v. Használt példány: München, Bayerische Staatsbibliothek, Asc. 2553. Megjegyzem, GERTRUDE D’HELFTA, *Oeuvres spirituelles*, Tome I, *Les Exercices*, par Jacques HOUSLIER et Albert SCHMITT, Paris, 1967 (*Sources Chrétiennes*, 127), V. *Exercitium Divini Amoris* (156–199) és VII. *Exercitium Suppletionis pro peccatis et praeparationis ad mortem* (258–307) nem tartalmazza. Vö. még Giovanni LANSPERGIO, *La vita della B. Vergine Gertruda [...]*, Venetia, G. B. Colosini, 1606, 393–394. Használt példány: BEK, Bar. 01999 (coll. 1); tulajdonosi bejegyzés a címlapon: „Collegij Zagrab: Soc: Jesu Cat: inscriptus 1653”. NÁDASI–JÁSZBERÉNYI, *i. m.* (125. jegyzet), 117–118; KRAUS, *Ovicula, i. m.* (76. jegyzet), I, 118.

¹³⁴ A középkori történetet 1613-ra „átaktualizálták”. Aegidius AURIFABER, *Speculum exemplorum*, Hagenau, Henricus Gran, 1512, IX. [...] CXIII. Használt példány: BEK, Ant. 1304. BONIFACIUS, *i. m.* (65. jegy-

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2019. évfolyam 4. szám

		Bonifacius
7. ¹³⁵	„Caesarius”	
8. ¹³⁶	„Caesarius”	
9. ¹³⁷	„Példák Tüköre” „Bonaventura”	Nádasi, <i>Maria</i> Nádasi–Jászberényi
10. ¹³⁸	„Jesus Társaság Esztendő Számra írott Könyvei” „Sz. Anselmus”	Nádasi, <i>Maria</i> Nádasi–Jászberényi Kraus, <i>Ovicula</i>

A *Történetek*ben hivatkozott források ezen vizsgálatában egyetlen utalás sem maradt azonosítatlan, s több bizonytalannak tűnő forrásmegjelölést sikerült meghatározni. A tartalom és szövegkörnyezet figyelembevételével megoldási javaslatot tettem az összesen nyolc hivatkozás nélküli példa (I, 12; II, 9, 10, 12; III, 2, 3, 4, 9) lehetséges forrásaira is. Szembetűnő, hogy a *Történetek* harmadik részében a hivatkozott források (Kraus, Müller, Ticinus, Gumpfenberg, Balinghem, Szent Brigitta és a Nádasi-féle *Annuae Litterae*-k) szerzőinek sora nem különbözik a nem hivatkozottakétól. Ez ismét arra enged következtetni: nem zárható ki, hogy a mű készítője eredetileg a harmadik résszel kezdte munkáját, majd – ő maga vagy másvalaki, aki folytatta a munkát – módosította a koncepciót, s megváltoztatta a szerkezetet.¹³⁹

zet), lib. IV, cap. XVIII, 760–761. Bonifacius 1606-ban meghalt, tehát a történet 1613. évre való aktualizálása tőle nem származhatott.

¹³⁵ CAESARIUS HEISTERBACHCENSUS (CAESARIUS DE HEISTERBACH, OSB), *Illustrium miraculorum et historiarum memorabilium lib. XII*, Antverpiae, ex Officina Typographia M. Nutij, 1605, lib. 7, cap. IX, 390–391. Használt példány: BEK, Bar. 01283; tulajdonosi bejegyzés a címlapon: „Conventus Lauretani in Hungaria Ordinis Serv. B. V. Mariae”.

¹³⁶ CAESARIUS HEISTERBACHCENSUS, *i. m.* (135. jegyzet), lib. 7, cap. X, 391.

¹³⁷ AURIFABER, *Speculum*, *i. m.* (134. jegyzet), „Dis. 9. N. 22.” A jelzett helyen más történet található („nobilis virgo Eufemia”-ról); NÁDASI, *Maria*, *i. m.* (129. jegyzet), 91–92; (1775, 90–91); NÁDASI–JÁSZBERÉNYI, *i. m.* (125. jegyzet), 270–272. A *Történetek* írója NÁDASI *Maria agonizantium mater [...]* című művének valamelyik kiadását használhatta, mivel a *Történetek*ben szereplő hivatkozás ott ugyanabban a formában olvasható. Valószínű, hogy Nádasi János összekeverte forrásait. A Szent Bonaventura-idézet az *Opera Omnia*ban nem lelhető fel, lehetséges, hogy Pseuo-Bonaventura-idézet vagy Szent Bonaventurának tulajdonított mondás.

¹³⁸ *Annuae Litterae Societatis Iesu [...]* 1594, 1611, 1605, Romae; NÁDASI, *Maria*, *i. m.* (129. jegyzet), 3–4 (1775, 5–6); 7–8 (1775, 9–10); 4–5 (1775, 6–8); NÁDASI–JÁSZBERÉNYI, *i. m.* (125. jegyzet), 60–61. Megjegyzem, a *Történetek* írója NÁDASI *Maria agonizantium mater [...]* című művének valamelyik kiadását használhatta, mivel a három történet ott egy fejezetben („Prima praxis bene moriendi. Sodalitati B. Virginis se totum devovere”) csaknem egymás után (Nr. 4, 7, 5) található, s ezeket éppúgy, mint a *Történetek*ben, a szereplők Mária-társulati tagsága kapcsolja össze. KRAUS, *Ovicula*, *i. m.* (76. jegyzet), III, 164; *Sancti Anselmi [...]* *Cantuariensis Archiepiscopi Opera Omnia [...]*, labore et studio D. Gabrielis GERBERON [...], tomus primus (*Patrologia Latina*, accurate J.-P. MIGNE, tomus 158), Paris, 1864, Oratio LII, 952–958, itt: 956. A *Történetek*ben valószínűleg emlékezetből idézett részlet a műben helyesen: „Oratio LII [ol. LI.] Ad Sanctam Virginem Mariam. Cum meditatione et laude meritum ejus. [...] Sicut enim, o beatissima, omnis a te aversus et a te despectus necesse est, ut intereat, ita omnis a (ad) te conversus et a te respectus impossibile est, ut pereat.”

¹³⁹ Vö. 46. és 47. jegyzet.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2019. CXXIII. évfolyam 4. szám

A forrás-meghatározások tanúsítják, hogy a *Történetekben* olvasható „példá”-k a 18. század első évtizede előtt többször megjelentek nyomtatásban. Túlnyomó részük a szövegben hivatkozott forrásokon kívül más közkedvelt, elsősorban jezsuita vonatkozású munkákban is megtalálható.¹⁴⁰ Az utóbbiakat nem a teljesség igényével gyűjtöttem össze, s csupán néhányat választottam ki a párhuzamos szövegek „sűrűségének” figyelembevételével, reprezentatív céllal. Így például szándékosan hagytam ki az előfordulások felsorolásából a Szűz Máriához kapcsolódó egyik legterjedelmesebb 17. századi példát, Carolo Bovio eredetileg olasz nyelven megjelent munkáját (*Esempii e Miracoli della Santissima Vergine Maria Madre di Dio*, I–V, Roma, 1672–1700), amelyet a viszonylag későn, 1737-ben megjelent Oktavian Panzau-féle német fordításban használtam. Ebben a *Marianischer Gnaden und Wunderschatz* című, Giovanni Rho exemplumaival bővített gyűjteményes kiadványban a Bovio-féle részben például megtalálható a *Történetek* három exempluma Constantinus Copronimusról, Szent Brigitta Károly nevű fiáról és Julíanus császárról.¹⁴¹

A forrás-meghatározás lehetővé tette néhány, a *Történetek* keletkezéstörténetére utaló további körülmény megfigyelését. Az egyik szembetűnő sajátosság, hogy a *Történetekben* a szövegállapot jelentős eltérést mutat a forrásokhoz képest. Ennek oka éppúgy kereshető a szerzői koncepcióban és a szövegek magyar nyelvre történő adaptálásában, mint a többszöri másolásban. Közrejátszhatott az is, hogy a szerző nem csupán a hivatkozott forrásokból ismerte a történeteket, s kortársaihoz hasonlóan tudatában volt annak, hogy szabadon bánhat forrásaival.

Így például az első rész tizenegyedik példájának tartalma közel azonos a hivatkozott forrásával, nyelvi megformálása azonban eltérő.

„A Törökök meg veretnek a tengeren az Irgalmas Anya segítségével által.

Azt írja Eusebius Nierembergius in *Trophaeis Maria[libus]*: hogy a Törökök az Ötödik Pius Pápa idejében 1571ben megint fel rezzentek a kereszténység ellen, és annyi népet hordottak a tengerre, hogy az egész világ el rémülne rajta, és a nemzetségek nem tudnák merre ütne ki ez a nagy hadi erő. A pogányság el hitette magával, hogy *Olasz-Országot, Neapolist, Siciliát, Sardiniát, Corsicát, Málthát a Velentzei Tartománnyal* már el nyelte.

Való, hogy ezeket látván a kereszténység sem szunyadozott, fegyverhez nyúlt, azon volt minden erővel és készülettel, hogy meg felelhessen az ellenségnek. *Pius Pápa és Filep Spanyol Király* szép hadi sereget és vízi erőt állítottak talpra, mindazon által se a

¹⁴⁰ A hivatkozott és az általam feltételezett források aránya 2,5:1. Ez az arány természetesen torzít, mivel feltételezésen alapul. A feltételezett, korábban már említett, kivétel nélkül jezsuita, úgynevezett alap-szerzők száma mindössze öt.

¹⁴¹ Giovanni RHO, Carolo BOVIO, Oktavian PANZAU, *Marianischer Gnaden und Wunderschatz [...]*, Augsburg, 1737, BOVIO, I. Theil, 25. Exempel, 105–109 (= *Történetek*, II. rész, 2. példa); BOVIO, III. Theil, 16. Exempel, 59–62 (= *Történetek*, IV. rész, 3. példa); BOVIO, III. Theil, 28. Exempel, 102–105 (= *Történetek*, II. rész, 3. példa).

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2019. CXXXIX. évfolyam 4. szám

hajókra, se a fegyveres népre, se egyéb hadi készültre nézve nem volt el-telő, hogy ellent álhatnának.

Mind ezeket tekintetbe vévén a Pápa és Király azt végezték, hogy az Istenhez, és Szűz Anyához kell folyamodni, a mint-is mind Spányol, mind Olasz-Országban forni kezdet az áhétatosság, butsu járások tartattak, kivált képpen meg volt parantsolva azoknak, a kik a Szent Olvasó Gyülekezetiben valának, hogy Szűz Mariánál könyörögjenek a fenforgó hadakozásnak szerentsés kiméneteléért. Ezen áhétatosságnak gyakorlása alatt a keresztény náva el vált a partul, és az ellenség felé evezet az Istennek és Szűz Máriának nevében, fel találta *Echinades* névű szigeteket-mellet. Hol itt *Joannes Austriacus* Herczeg, és a kereszténység táborának vezére térdre eset, arra kérvén a kegyes Szűz Máriát, hogy el ne hadná a benne bizakodot hibeit, oltalmazná meg a pogányságnak dühességétül.

Ezt látván alatta valói egy akarattal fegyvert rántottak, tüzzel, vassal üldözték, öldözték az ellenséget, és tellyessen meg verték. Veszett ebben az ütkezetben 30 000 Török; 10 000 rabbá lett, 15ezer keresztény rab meg szabadult. 90 hajó el-süllyedet, 20 füstbe ment. 160 nagy álgyu, 256 kisebb szerű, sok praedával egyetemben el-foglaltatott.

Ez a tsudálatos nyereség Isten után az eő Szent Annyának tulajdonitott. Erre nézve az akkori *Pius* Pápa köteles háladástul viseltetvén, hosszas emlékezetre uj innepet adot az Anyaszentegyháznak, melynek neve *Maria De Victoria*. Az utánna való 13dik *Gergely* Pápa jónak találta, confirmálta. Esik ez az innep Mind-Szent havának első napi vasárnapján, és illetik maj napig-is fő képen a Sz-Olvaso-Gyülekezetiben lévő hiektül.¹⁴²

„Institutum Deiparae festum ob navalem de classi Selini victoriam. Triumphus de Turcis Navalis sub Pio V. et Philippo II. Ecclesiastica solennitate memoratur singulis annis celebrata in honorem Virginis. Victoria autem est, qua anno 1511. [! 1571 helyett] Classis Selini Imperatoris Turcarum [...] a Christianorum classe die 7. Octobris non longe a Corinthiaco, seu Laepantino sinu, apud Naupactum et Echenidas insulas penitus devicta et quassata fuit. Tribus aut quatuor horis pugnatum est a Turcis et Christianis. Victoria obtenta est Ioanne Austriaco Caroli V. filio, belli socialis, et sacri foederis contra Turcas Duce. [...] Spinellus in Tract. de exemplis et miraculis Deiparae, num. 60. [...] hostium caesa ad triginta millia, decem millibus in potestatem redactis, triremibus 180. captis, 90. demersis, quindecim millibus Christianorum servitute liberatis, parta ingenti praeda, centum et sexdecim majoribus tormentis, ducentis et quinquaginta sex minoribus hosti ereptis. [...] Gregorius XIII. dixit: [...] ad gratias Deo, et Beatissimae Virgini agendas festum solenne sub nuncupato Rosarij in prima Dominica mensis Octobris singulis annis celebrandum institueremus. [...] qualibet prima die Dominica mensis Octobris, per universi orbis partis, in his videlicet Ecclesijs, in quibus altare seu Capella Rosarij fuerit, ab omnibus [...] Christi fidelibus festum solenne [...] celebretur [...] vi-

¹⁴² RMPE 8/2, 747.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2019. CXXXI. évfolyam 11. szám

dere est in Spinello. [...] Die septima Octobris, commemoratio S. Maria de Victoria, etc.”¹⁴³

Másutt a *Történetek* szerzője követi a forrás latin szövegét, s nem érzékelhető, hogy a „példa” csupán egy kiválasztott részlet a forrásból. Ugyanakkor a főszereplő névalakja eltorzult a fordítás vagy másolás során.

„Egy Calvinista Báró rutalmazza beszédjében képit az Isten Annyának, és példásson meg büntettetik.

Bohuslaus Balbinus a Tseh-Országi Sz. Hegyről irt Historiájában azt beszéli, hogy egy *a Soellis* nevű Báró, meg fordulván Francia Országbul, a hol a Kalvinista valláshoz állot, maga hazájába Tseh Országba visza tért. Hol itt már maszlagos lévén az eretnek-séggel, a szent képek ellen támadott, és kiváltképpen a Boldogságos Szűz képeiről sok rutat és rosztat mondot.

Egyszer ugy történt, hogy a fa képére akadot a Boldogságos Szűznek, és azonnal a serfőző égő kementzébe vetette, mint valami fűtteni való darabot. Visza, és ki felé ugrot a kép a tűzből. Elég lett volna ez oktatására a jámbornak, de eő meg általkodván, megint a tűzbe parantsolta.

Ezt már sokallotta a Sz. Szűz, megint ki pattant, és ugy ütötte homlokát a gaz embernek, hogy azon szempillantásban minden esztől meg vált, és míg élt, tudni illik 30 esztendeig, ugy maradot. Ezt az oszlop tsuda képet azután László, a nyavalásnak pápista bátya, Mária Asszonynek Rudolph Tsászár Feleségének ajándékozta, és most tiszteletben vagon, és tartatik a Bétsi Kláristáknál.”¹⁴⁴

„IV. *Quarto*, subsequenti tempore, aut circa ipsa disturbia, non tantum veteribus locis continuat suas gratias Maria, sed at nova delegit, obscura hactenus magis ac magis illustrat. Non est opus multis, loquor sapienti, qui si indicem suarum imaginum inspexerit, mediam earum partem fatebitur asserto meo suffragari. Viciniora nobis sunt, quae *Grumberga*, quae *Straconicium* suggesserunt: Andreas a Stellis Baro, redux e Gallia, Calvinii infectus philtro, ubi redijt e peregrinatione in Bohemiam, in statuas diversorum, ac etiam Mariae Virginis extreme insanijt. Cacabo proinde braxatorio jubet subijci, ut cervisiam fortius adurant; semel iterumque injectae resiliunt, et cum (scelus!) pergeret etiam contra Divina ostenta ferocire, tandem resultans Statua Mariae recta petit, ac ferit frontem Andreae tanto impetu, ut ei ad annos circiter triginta omnem mentem emoverit. Vixit tanto tempore divinarum vindiciarum miserabile spectaculum; statua vero *Ladislavus* hujus cognatus, sed Catholicus, Mariae Imperatrici Rudolphi Caesaris parenti donavit, quae Clarissanam Viennae Ecclesiam (suae Filiae fundationem) ea honoravit, diciturque alijs insuper prodigijs hodie celebrari. *Straconicensem* statuam itidem Mariae Mansfeldus, *Mansfeldiae* pietatis erga sacra omnino immemor, sive per se, sive per suos

¹⁴³ NIEREMBERGIUS, *Trophaea, i. m.* (48. jegyzet), lib. II, cap. LXIII (pp. 61–62).

¹⁴⁴ *RMPE* 8/2, 755–756.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. évfolyam 4. szám

milites, ita ferro dehonestaverat, ut supervenienti Dominico reformato Carmelitae commiserationem justam et gravem commoverat. Hanc proinde, implorans de coelo debitas sacrilegis poenas, rapit in pugna *Albomontensem*, ibidemque una manu cruce, altera hac ipsa statua milites incitans, victoriam memorabilem creditur accelerasse. Dux certe *Bavariae*, cum *Monachij* triumpharet redux, hanc ipsam curru gestari praecepit, pompae non appendium, sed principium, qua caerimonia *Zimiscas*, aliosque simili apparatu celebres Imperatores visus est voluisse imitari. Haec postmodum a praedicto *Carmelita* Roma delata, novam etiam Urbem Basilicam, sumptibus *Bavari* sub titulo procuratae *Praagensis victoriae* invenit.”¹⁴⁵

Nem ritka az sem, hogy a *Történetek* egy „példa”-jában két vagy több, különböző forrásból származó történet olvasható. A mutatóként kiválasztott két hasonló tárgyú, közös címmel ellátott elbeszélést a szerző erősen lerövidítette a forráshoz képest, elhagyta továbbá a szereplők nevét, az esemény időpontját és a történetek körülményeit, s mellőzte az egyik forrás antik utalásait is:

„Egy káromkodó Cálvinista praedikátor gyalázza a Boldogságos Szűzet, és meg némul.

Theophilus Rajnaudus Száz Historius Könyvében N.A. azt beszéli: hogy Delphinátusban, Embrun névű helységben, egy Calvinista praedikátor igen forgatta motskos nyelvét a Catholicusok ellen, és nagy tsufot üzött Sz. Szokásibul. Fel méne egyszer a székbe, hogy beszédet tartana a népnek, itt annyit, és olyast böffentet ki az Üdvezítőnk Anyja ellen, hogy jobbnak tartom el-halgatni, hogy sem elő hozni. Nem engette az Isten, hogy tovább büntetlenül maradna gonoszsága, még nem beszélte vala ki tellyesen a mit kezde vala mondani, és ime! tsuda hosszura ki nyuutozott nyelve, és oly keményen meg merevedet, hogy se szájába nem fért, se meg nem mozdithatta, némulván azért lepironykodot, és holtig egy szót sem szolhatot.

Hasonló példát mond *Jacobus Ticinus* a *Rosenthal* Boldogságos Szűzről írott historiás könyvében C 6. 55:2. Tudni illik Lusatiában, Königsvera névű helységben egy Lutheranus praedicator vigan és szabadon káromkodot az Isten Anyja ellen, és üdvezítő hitünket-is a predikáló székbul motskossan otsállotta a nép előtt. Utollyára e szókra fakadot: ha ugymond, a mi Lutheranus hitünk nem igaz és való, bár engem az élő Isten gutta-ütéssel büntessen meg.

Buzgó kívánságát meg-is halgatta az Isten, mert azon szempillantásban ordítani kezd, mind egy vad oroslány, azután annyi tsunyaság takarozot ki szájából, hogy irtoztató ki mondani, utollyára fél halva öszve esett. Ölbe kapván háza népe, szállására vitte holott ki adá rut lelkét. Erre egy Lutheranus azt találá mondani; tsak az Isten Annyának hagyot volna békét, ez a szerentsétlenség nem történt volna rajta.”¹⁴⁶

¹⁴⁵ Az aláhúzott rész az alapja a *Történetek* megfelelő szövegének. BALBINUS, *i. m.* (109. jegyzet), lib. I, cap. IX, § 1. IV, 46–47.

¹⁴⁶ *RMPE* 8/2, 756.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2020. CXXIII. évfolyam 4. szám

„IV. *Blasphemus congrue multatus*. Nuper Chierij in Taurinis, concurrentibus infectis utrinque aciebus, homo ex primaria nobilitate et magnis titulis clarus, sed supra modum prodigus blasphemiarum et execrationum, transfixo glande plumbea ore blasphemo, infelicem animam vomuit. Significat ultor Deus, per quae quis peccat, per eadem et puniri. Id quod etiam non semel aliis occasionibus usu venisse certum est. Et illustre exemplum habetur apud Petrum Dam. Opusc. 34. p. 1. c. 4. sed docenti ora promamus. Poppa Calvinianus cui nomen *Feraudo a Mura* cum Ebreduni apud Delphinates, pro concione adversus Deiparam vomuisset quae praestat chartis non illinere, blasphemans adhuc, et in aestu ac oestro dicendi linguam propenso sesquipedale exeruit, non secus ac si bos esset, et deinceps adeo lingua torpuit, ut qui antierius bene valens ac peditissime loquens erat, eo blasphemiae instrumento paralyti percusso, deinceps manserit elinguis. Sic multavit Deus Poppam insigni petulantia, quam acribus certaminibus cum R. P. Ludovico du Fons Ebreduni tunc concionante, saepe saepius prodidit. Quae omnia oculati testes omni exceptione maiores retulerunt. Addo et aliud exemplum paulo antiquius, sed mea memoria gestum. Baro d'Entraigues in tractu Vivariensi Calvino impense addictus, in altercatione cum P. Iacobo Salesio, postea insigni Christi martyre, petulanter servo Dei contusionem clunium apprecatus, ex eiusdem Patris oraculo, ante anni finem ea ipsa in parte multatus est, clunibus super lusum displosione hostilis bombardae a reliquo corpore avulsi, ut est in Actis eiusdem Martyris cap. 11. Impium Satrapam sub Horanne Persarum duce militantem, cum Blasphemasset illico disploso in os ab hostibus tormento contritum esse, narrat Nicephorus l. 14. c. 4. Affine exemplum iuvenis Mediolanensis et Deiparam blasphemantis, recitat Baldesanus Bernardinus Rosignolus verus libri parens l. 3. stimuli virtutum cap. 21.”¹⁴⁷

„Multorum non recentium modo, verum etiam multis annorum circulis remotiorum calamis ac testimonijs compertum habeo, quod protinus notitiae posterorum ad *Mariomisorum* terrorem sum commendamus. Anno 1645. *Logodulus Luthericola* nomine *Gregorius, Königswartae Hexapoleos* oppido (*Budissina* inter et *Wittgenaviam* sito) perlata ad se fama de duabus mulieribus, tertio Paschalis laetitiae die ad praestandum Divae Rosenthalensi homagium, more Catholicorum profectis; Dominica proxime subsequenti (quam phrasi Ecclesiastica *in Albis* dicimus) invectivo e cathedra sua sermone in eas, earumque pietatem magno verborum pondere, blasphemijs in Divam Virginem, Fidemque Orthodoxam nasto detonuit, adjecto impie debacchationi suae ad conciliandam Sectae Lutheranæ auctoritatem, epiphonemate: *Si nostro* (scilicet *Lutherana*) *Fides veritati consentanea non est, protinus apopleptico malo Divinum in me Numen animadvertat!* Et quia DEUS, qui *Veritas* est, patrocinari non potest falsitan; atque in hujusmodi imprecationibus, plerumque voto respondet eventus; quod temerarie optavit, Divina urgente Nemese, extemplo eidem accidit, Repente etenim spumans, edito horrendo clamore ac rugim, corruit, ut alienis ex suggestu brachijs morituri ad instarcum oportuerit deportari; prote-

¹⁴⁷ Az aláhúzott rész az alapja a *Történetek* megfelelő szövegének. RAYNAUDIUS, *i. m.* (110. jegyzet), 600–601.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXV. évfolyam 4. szám

lato nonnihl vitae miserabilis stamine, quod tamendici ejusdem vespere immitis Parcarum trias praecidit. [...] Ludi Magister ejusdem oppidi, verba protulerit, quae ex eodem nonnisi veritas exprimere poterat, ut seqvuntur: *Modo MARIAM in pace et absque contemtu reliquisset; hoc ei infortunium neutiquam accidisset.*¹⁴⁸

Némileg relativizálják a szerzői „tudatosságot” a torzult forráshivatkozások, melyek a figyelmetlenségen kívül a hivatkozások sorozatban történt átvételére éppúgy visszavezethetők, mint a többszörös másolásra. Két, egyértelműen torzult hivatkozás például az „Ita Tomasius in TrC:” és a „Carolus Hevedanus C2 Ann.”¹⁴⁹

A történeti események leírásában néha felfedezhető az adatok keveredése, ami megmagyarázza az események kronológiájában beállt sajátos zavart. Ilyen például az 1444-ben történt események összekeverése az 1456. évi nándorfehérvári diadallal vagy az 1319-ben meghalt Petrus Faverius Rómában élt karthauzi prior halála idejének „áthelyezése” 1613-ra.¹⁵⁰ A példákban nyilvánvaló, hogy a szerző nem az elbeszélések történeti részleteit, hanem Szűz Mária tipizált körülmények között zajló földöntúli segítségét kívánta előtérbe állítani.¹⁵¹

További sajátosság, hogy a *Történetek* szerzője egyszer sem vette át hivatkozott forrásainak antik utalásait és/vagy mitológiai vonatkozásait.¹⁵² Felmerül a kérdés, hogy a szívesen mitologizáló Faludi¹⁵³ – ha valóban az ő munkája lenne a *Történetek* – vajon miért mellőzte ezeket. Feltűnően hiányoznak olyan nyelvi elemek is, mint például az állandósult szókapcsolatok, szólásmondások és közmondások, melyeket Faludi szívesen használt. A Turóczi-Trostler József, Tarnai Andor, Hopp Lajos és mások által Faludi írásművészetében – még vallásos verseiben is – nyomon követhető „világi elv” egyáltalán nem érződik.¹⁵⁴ Szathmári István megfigyelése, mely szerint „Faludi a nyelv formai elemeinek a kiválasztásában és alkalmazásában jobbra ösztönösen járt el, de nagyon is tudatosan formálta, alakította stílusát”,¹⁵⁵ ugyancsak nem érhető tetten a *Történetekben*. Nem érzékelhető továbbá az az írói tudatosság sem, melyet Bitskey István hangsúlyozott

¹⁴⁸ TICINUS, *i. m.* (33. jegyzet), 215–217.

¹⁴⁹ Vö. 98. és 107. jegyzet.

¹⁵⁰ Vö. 101., illetve 134. jegyzet. Előbbit vö. még 48. jegyzet. Utóbbit vö. még 78. és 80. jegyzet.

¹⁵¹ Ugyanez a jelenség egykorúán más szerzőknél sem ritka. Nierembergnél például Hunyadi János neve valószínűleg a Corvinus névalakból torzult „Ovidiano” formában olvasható. „Significatum id Ovidiano uni ex nobilioribus, et potentioribus Hungariae Principibus”. NIEREMBERGIUS, *Trophaea, i. m.* (48. jegyzet), lib. III, cap. XXI (pp. 98–99).

¹⁵² Így például lásd a II. rész 7. és 10., vagy a III. rész 8. történetének hivatkozott forrásait.

¹⁵³ Vö. például VÖRÖS Imre, *Természetszemlélet a felvilágosodás kori magyar irodalomban*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1991, 65–66.

¹⁵⁴ TURÓCZI-TROSTLER József, *A magyar irodalom európaizálódása = Uő, Magyar irodalom – világirodalom: Tanulmányok*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1961, II, 5–63, itt: 27–28; TARNAI Andor, *Faludi Ferenc = A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*, szerk. KLANICZAY Tibor, Bp., Akadémiai Kiadó, 1964, 536–544, itt: 537–543; HOPP, *i. m.* (14. jegyzet), 429–438, itt: 433–438.

¹⁵⁵ SZATHMÁRI István, *Faludi és a magyar irodalmi nyelv*, MNy, 1981, 2. sz., 136–141, itt: 138.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXV. évfolyam 4. szám

Faludi kapcsán.¹⁵⁶ Ide kapcsolódik, hogy a *Történetekben* jelenlévő szórakoztató szándékot nem szabad leegyszerűsítő módon azonosítani Faludi tudatos stílusművészetével.¹⁵⁷

Mindez arra ösztönzött, hogy olyan elbeszéléseket keressek Faludi prózájában, melyek megvannak a *Történetekben* is. Egy ilyen találtam: a lepantói csata leírását, mely a kutatás eddigi véleménye szerint a *Történetekkel* közel egy időben keletkezett *Téli éjszakákban*, a nyolcadik éjszaka végén olvasható. Befejezésül kommentár nélkül közlöm a két, egymástól jelentősen különböző csataleírást, először a *Történetekből*, majd a *Téli éjszakákból*.

„A Törökök meg veretnek a tengeren az Irgalmas Anya segítségével.

Azt írja *Eusebius Nierembergius* in *Trophaeis Maria[libus]*: hogy a Törökök az Ötödik Pius Pápa idejében 1571ben megint fel rezzentek a kereszténység ellen, és annyi népet hordottak a tengerre, hogy az egész világ el rémülne rajta, és a nemzetségek nem tudnák merre ütne ki ez a nagy hadi erő. A pogányság el hitette magával, hogy *Olasz-Országot, Neapolist, Siciliát, Sardiniát, Corsicát, Málthát* a *Velentzei Tartománnyal* már el nyelte.

Való, hogy ezeket látván a kereszténység sem szunyadozott, fegyverhez nyúlt, azon volt minden erővel és készüllettel, hogy meg felelhessen az ellenségnek. *Pius* Pápa és *Filep* Spányol Király szép hadi sereget és vízi erőt állítottak talpra, mindazon által se a hajókra, se a fegyveres népre, se egyéb hadi készületre nézve nem volt el-telő, hogy ellent állhatnának.

Mind ezeket tekintetbe vévén a Pápa és Király azt végezték, hogy az Istenhez, és Szűz Anyához kell folyamodni, a mint-is mind Spányol, mind Olasz-Országban forni kezdet az áhétatosság, butsu járások tartattak, kivált képpen meg volt parantsolva azoknak, a kik a Szent Olvasó Gyülekezetiben valának, hogy Szűz Mariánál könyörögjenek a fenforgó hadakozásnak szerentsés kiméneteléért. Ezen áhétatosságnak gyakorlása alatt a keresztény náva el vált a partul, és az ellenség felé evezet az Istennek és Szűz Máriának nevében, fel találta *Echinades* névű szigeteket-mellet. Hol itt *Joannes Austriacus* Herczeg, és a kereszténység táborának vezére térdre eset, arra kérvén a kegyes Szűz Máriát, hogy el ne hadná a benne bizakodot hiveit, oltalmazná meg a pogányságnak dühességétül.

Ezt látván alatta valói egy akarattal fegyvert rántottak, tűzzel, vassal üldözték, öldözték az ellenséget, és tellyessen meg verték. Veszett ebben az ütkezetben 30 000 Török; 10 000 rabbá lett, 15ezer keresztény rab meg szabadult. 90 hajó el-süllyedet, 20 füstbe ment. 160 nagy álgyu, 256 kisebb szerű, sok praedával egyetemben el-foglaltatott.

Ez a tsudálatos nyereség Isten után az eő Szent Annjának tulajdonitott. Erre nézve az akkori *Pius* Pápa köteles háladástul viseltetvén, hosszas emlékezetre új innepet adot az Anyaszentegyháznak, melynek neve *Maria De Victoria*. Az utánna való 13dik *Gergely* Pápa jónak találta, confirmálta. Esik ez az innep Mind-Szent havának első napi

¹⁵⁶ BITSKEY István, *Faludi retorikai műveltsége és prózastílusa*, ItK, 87(1983), 508–514.

¹⁵⁷ Vö. SÁRKÖZY, *i. m.* (14. jegyzet), 98.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2019. CXXXIII. évfolyam 4. szám

vasárnapján, és ültetik maj napig-is fő képen a Sz-Olvaso-Gyülekezetiben lévő hi-vektül.”¹⁵⁸

„Azonban régi, és nagy Historiába kellene bé vágnom; ha a tengeren viselt dolgokat, és erősebb készületeket elő kívánám hozni. Nem-is találnám végét beszédemnek. Erre nézve csak egy jeles dolgot mondok; melyből ki fog tetzeni mire erőlködhetik a *Musulman* nép, mikor a nagy szükség meg kívánnya. 1572dik [recte 1571!] esztendőben valóban a Törökök-ellen készült *Spanyol* ország, egyyetemben a *Velentzések*, a *Malthai* vitézek, és a Romai Pápa Pius az ötödik. Ezek nagy költséggel 212 gallyás hajót szereztek öszve, oly szándékkal: hogy Siciliában egy rév-partnál mind egybe gyűlnének a fegyveres néppel; és onnan seregessen megindulván *Cyprus* szigetét meg vínák. *Joannes de Austria* Ötödik Károly Tsászár fia, volt a hadi vezér. Mikor oda érkeztek, megdöbbentek, látván: hogy a Török hatalom Ali-Bassa vezérsége alatt 300 had verő erős hajókat állít eleikbe, és iszszonyú álgú ropogással kezdi a hartzot. De Isten segítségével le gyalázta-tott, nagyon meg verettetett. 32 000 Török oda vezett, 5000 Ali Bassával együt meg fogatattak, 15 000 keresztény rab ki szabadult, 160 hajó a keresztények kezekre került.

Ebből a szép nyereségből jutott a *Pápának* 19 öreg hajó az aprókat nem számlálván, e mellett 19 álgú, és 881 rab. A *Spanyol* Királynak 58 hajó, 58 álgú, és 1713 rab.

A *Velentzei* Republicának 39 hajó, 39 álgú, és 1160 rab.”¹⁵⁹

¹⁵⁸ RMPE 8/2, 747.

¹⁵⁹ RMPE 8/2, 733–734.

FAZEKAS CSABA

BALOGH JÁNOS ÉS FEJÉR GYÖRGY SAJTÓVITÁJA 1841-BEN

Balogh János (1796–1872) országosan ismert Bars vármegyei liberális politikus,¹ illetve Fejér György (1766–1851) prépost-kanonok, történész, a pesti Egyetemi Könyvtár 1824–1843 közötti igazgatója² között éles, egyházpolitikai vonatkozású sajtóvita zajlott 1841 tavaszán–nyarán. Felidézése több szempontból is érdekes.³ Egyrészt beleilleszkedik abba a jelentős egyházpolitikai publicisztikai és röpirat-irodalomba, mely 1841-ben meghatározta a közéletet, másrészt a résztvevők minden szempontból különböztek egy-

¹ Bár (Galántai) Balogh János korának ismert politikai személyisége, a reformországgyűlések gyakori szónoka volt, önálló életrajza máig megíratlan. Tevékenységével egyetlen önálló munka foglalkozik: BALOGH Artúr, *A jobbágyfelszabadítás egyik lelkes harcosa a reformkorban*, Kolozsvár, 1945 (Erdélyi Tudományos Füzetek, 198) (a továbbiakban: BALOGH 1945). Életrajza legrészletesebben: REISZIG Ede, *Bars vármegye története = Bars vármegye*, szerk. BOROVSZKY Samu, Bp., é. n. [1903] (Magyarország Vármegyéi és Városai); CD-ROM, Arcanum, 2002 (a továbbiakban: REISZIG 1903). Lásd még legutóbb: GERHARDT Éva, *Balogh János = Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja*, szerk. PÁLMA NY Béla, Bp., 2002, 62–64.

² Fejér György tevékenysége – különösen történészi, illetve könyvtárigazgatói munkásságára, pl. a 43 kötetes *Codex diplomaticus Hungariae...* c. okmánytár kiadására tekintettel – jóval ismertebb. Történeti tárgyú írásai mellett számos teológiai, filozófiai, illetve irodalmi alkotásnak is szerzője és szerkesztője. Életrajzaira és méltatásaira lásd pl. SZILASY János, *Fejér György életrajza*, Pesten, 1853; TOLDY Ferenc, *Emlékbeszéd, melyet néhány Fejér György [...] felett 1865. július 3. az egyetem nagy dísztermében tartott [...]*, Budán, 1865; ZSIDI János, *Fejér György*, Bp., 1936 (Palaestra Calasanciana, 17) (a továbbiakban: ZSIDI 1936); TÓTH András, *Az Egyetemi Könyvtár Fejér György igazgatósága alatt*, Bp., 1959. stb. Szerteágazó munkásságának legutóbbi alapos – bár a jelen közleményünkben érintett sajtócikkeinek némelyikét nem tartalmazó – összefoglalása: PAPPNÉ BEKE Judit, *Fejér György bibliográfiája*, Keszthely, é. n., <http://www.fgyvk.hu> (2007.06.01).

³ Megjegyezzük, kettőjük diskurzusára, érveire csak a kortárs vitairódalomban történt rövid utalás. A cikkek többségét egykorú sajtó alá rendező kiadó gyűjteménye mellékletében újraközölte a fontosabb cikkeket, ilyen megjegyzéssel: „Ezen Függelékben t. c. olvasóink elébe terjesztjük a vegyes házasságokról Aranyosmaróton tartott bars megyei közgyűlést és az ebből keletkezett Balogh János úrral vitát, ki midőn szüzen megőrzött becsületét (az ő szavai) a közgyűlés közlőjétől igaztalan megtámadtatva hívén, ellenét egy párszor leckéztetni akarja, az egész magyarhoni papságot rútul lealacsonyítja! Mennyire van itt B.[alogh] úrnak igaza, józan megítélését t. c. olvasóink szerénységére bizzuk.” Lásd *Értekezések a vegyes házasságokról: Hírlapokból szedelve [...]*, szerk. VIDA Incze, Pesten, é. n. [1841] (a továbbiakban: VIDA 1841), 221. Még egy kortárs utalás: a vegyes házasságokkal foglalkozó röpirat-bibliográfia kommentárja megjegyezte, hogy Fejér György érveire „Balogh János, Bars vármegye 1832–36. évi híres országgyűlési követe” fejtette ki ellenérveit. Lásd Augustinus de ROSKOVÁNY [ROSKOVÁNYI Ágoston], *De matrimoniis mixtis inter catholicos et protestantes*, I, Quinque-Ecclesiis, 1842, 568.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXIII. évfolyam 113. szám

mástól. Idős, a tudományos életben rangot szerzett egyházi személyiség egyfelől, nála 30 évvel fiatalabb ellenzéki politikus, egy vármegye közéletének meghatározó személyisége a másik oldalon. Balogh és Fejér vitája továbbá azért is érdekes, mert a publicisztikai érvelés számos eszközt felvonultatva politikai, teológiai, sőt személyes elemeket is bevetettek egymás ellen. Példájuk a korabeli közéleti diskurzusok hangulatának, jellegének megidézéséhez is adalékokat nyújt.

1. A vegyes házasságok ügye

A vita apropóját az 1841 elején – Deák Ferenc szavaival élve – „minden megyét elfoglaló” ún. vegyes házassági kérdés adta.⁴ A katolikus egyház és a polgári átalakulást szorgalmazó (az egyház kiváltságait felszámolni, az állam–egyház elválasztását, a vallásszabadság és a felekezeti egyenjogúság törvényes garanciáit megteremteni akaró) liberálisok összeütközései, az első „kulturharcok” az 1830-as években Európa-szerte elsősorban a házasságjog szabályozása körül pattantak ki. (Elsősorban a kölni érsek ügyének kapcsán.) Magyarországon a konfliktus 1839-től bontakozott ki igazán, amikor Lajcsák Ferenc nagyváradi püspök körlevelében tiltotta meg papjainak, hogy megáldják azon vegyes házasságokat, ahol a nem katolikus vőlegény nem hajlandó katolikus menyasszonyával kötendő frigye előtt kötelezvényt (reverzálist) adni arról, hogy a születendő gyermekeket katolikusnak keresztelik. Erre az esetre az ún. passiva assistentia gyakorlatát írta elő, vagyis azt, hogy a pap nem részesíti egyházi áldásban, csak „tudomásul veszi” a házasság létrejöttét. A kérdést jogilag szabályozó 1791/26. tc. egyébként úgy rendelkezett, hogy vegyes házasságot csak katolikus pap előtt lehet kötni, utóbbi azonban semmilyen címen nem akadályozhatja annak létrejöttét. A gyermekek vallásáról pedig úgy intézkedett, hogy amennyiben az apa katolikus, minden gyermeknek katolikusnak kell lenni, ha azonban az apa protestáns, a született fiúgyermekek „követhetik” apjuk vallását is.⁵ A katolikus egyháznak előjogokat biztosító jogi szabályozásból évtizedekig nem támadt különösebb konfliktus. Az 1830-as években azonban – a liberális ellenzék színre lépését követően – az egyház közéleti és társadalmi pozícióvédelmének kifejezője lett. 1839–1840-ben, a felségsértési perek miatt amúgy is zaklatott közéletben, az ellenzék törvénytelennek és a magánéletbe való beavatkozásnak minősítette Lajcsák (illetve a hasonló álláspontot megfogalmazó Scitovszky János rosznyói, később pécsi püspök) eljárását, a vármegyékben, illetve az ekkor összeülő országgyűlésben követelték a főpapi körlevelek visszavonását és új, méltányosabb vallásügyi törvény alkotását. (Az országgyűlésen Deák Ferenc volt az ellenzék vezetője, e törvényalkotás legtekintélyesebb szorgalmazója is.) Az uralkodó végül nem járult hozzá a katolikus egyház által hevesen

⁴ Deák Ferenc levele Wesselényi Miklósnak, 1841. március 4. = *Deák Ferenc emlékezete: Levelek, 1822–1875*, s. a. r. VÁCZY János, Bp., 1890, 79–80.

⁵ Lajcsák körleveléről – további irodalommal – legutóbb lásd FAZEKAS Csaba, *Lajcsák Ferenc nagyváradi püspök és Beöthy Ödön két levélváltása a vegyes házasságokról (1839)*, Sárospataki Füzetek, 2009, 1. sz., 11–32.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2019. CXXXI. évfolyam 1. szám

ellenzett törvény szentesítéséhez, mire az egyház az országgyűlés bezárását követően egyoldalú lépésre szánta el magát: a nagyváradi püspök eljárását kiterjesztette az egész magyar katolikus egyházra, továbbá Lonovics József csanádi püspököt Rómába küldte a pápa támogatásáért.⁶

A püspöki kar lépése óriási felzúdulást váltott ki a vármegyék többségéből. Pest megye 1840. augusztus 27-én elhatározta, hogy perbe fogja és megbünteti a vegyes házasságokat megáldani nem akaró katolikus papokat (az 1647/14. tc.-re hivatkozva 600 Ft-ra), példáját a legtöbb, ellenzéki irányzatú megye követte. 1841 elején a megyei közgyűlések egyházpolitikai vitáktól lettek hangosak, melyek jórészt a katolikus egyház papjai (néhány konzervatív, udvarhű világi szövetségesük) illetve a szabadelvű ellenzék között zajlottak, utóbbi híveit pedig már nem tagolták felekezeti határok. (Katolikus világiak is kiálltak az ügy mellett. Különösen nagy hatású lett Zala megye – Deák Ferenc által szorgalmazott, illetve fogalmazott – 1841. január 11-i körlevele, mely szintén az áldásmegtagadó papok perbe fogása mellett foglalt állást.) A vármegyéken végighullámzó konfliktusnak sajátos színezetet adott, hogy az 1841 elejétől megnövekedett jelentőségű sajtó – főleg a Kossuth szerkesztette Pesti Hírlap – beszámolt a közgyűléseken történekről. A kéziratban maradt, illetve nyomtatásban megjelent közgyűlési beszédek, vármegyei feliratok, sajtócikkek óriási számban foglalkoztak a vegyes házasságok kérdésével, általában az állam–egyház közötti viszonytal. E különös, 19. századi „hitvita-irodalom” sajátosságainak megfogalmazása, tanulságainak levonása még jórészt alapvető kutatási feladatnak tekinthető.⁷

⁶ Az 1840-es évek elejének egyházpolitikai vitáira vonatkozó szakirodalomból lásd HORVÁTH Mihály, *Huszonöt év Magyarország történetéből*, II. Bp., 1886, 105–109, 169–287; MARCZALI Henrik, *Lonovics küldetése Rómába: Adalék a vegyes házasságok történetéhez*, Budapesti Szemle, LXIV, 1890, 166. sz., 1–26; VÁRADY L. Árpád, *Lonovics József római küldetése*, Bp., 1924; HERMANN Egyed, *Lonovics József római küldetésének (1840–41) belpolitikai és diplomáciai előkészítése*, Bp., 1934 (A Pázmány Péter Tudományegyetem Egyháztörténelmi Szemináriumának Kiadványa, 1); MESZLÉNYI Antal, *A jozefinizmus kora Magyarországon (1780–1846)*, Bp., 1934; HERMANN Egyed, *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*, München, 1973² (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae, 1), 388–421; VARGA János, *Megye és haladás a reformkor derekán (1840–1843)*, 1. rész = *Somogy megye múltjából: Levéltári évkönyv*, XI, szerk. KANYAR József, Kaposvár, 1980, 177–243; BUSKU Anita Andrea, *Lonovics József csanádi püspök és a „váradi–rozsnyói-vita” 1840-ben*, Levéltári Szemle, 59(2009), 4. sz., 27–39. A témára vonatkozó saját feldolgozásaink: *Kossuth Lajos házasságkötésének ügye a vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházpolitikai vitában (1840–1841) = Kossuth és az egyházak*, szerk. KERTÉSZ Botond, Bp., 2004 [2005] (Evangélikus Gyűjteményi Kiadványok, 1), 70–106 (a továbbiakban: FAZEKAS 2004); *Deák Ferenc egyházpolitikája a reformkorban*, Bp., 2008 (Kisebbségkutatás Könyvek) (a továbbiakban: FAZEKAS 2008).

⁷ Lásd erről pl. FAZEKAS Csaba, *Irodalmi-stilisztikai eszközök a vegyes házasságok 1841. évi politikai vitájában = „Tenger az igaz hitrül való egyenetlenségek vitatásának eláradott özöne...”: Tanulmányok XVI–XIX. századi hitvitáinkról*, szerk. HELTAI János, TASI Réka, Miskolc, 2005, 231–250 (a továbbiakban: FAZEKAS 2005); FAZEKAS 2008, 79–107; a vonatkozó irodalomból vö. KAJTÁR István, *Modernizációk és Európa: Adalékok a politikai vitakultúrához az 1843–44-es országgyűlésen = Degré Alajos emlékkönyv*, szerk. MÁTHÉ Gábor, ZLINSZKY János, Bp., 1995, 121–130. stb.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2019. évfolyam 4. szám

2. Balogh János és Fejér György

Néhány szót a szemben álló felekről. Balogh János hasonnevű édesapját követte Bars megye közéletében és az országgyűlési követségben is (az édesapa 1827-ben hunyt el, fiát az 1830-as diétára is delegálta a vármegye), mindkettőjük nagy hatású szónoklatokkal vált ismertté, az ifjabb Balogh már az 1820-as évek vármegyei ellenállási mozgalmaiban is felhívta magára a figyelmet. 1830-ban a diétán még keveset szerepelt, ám – témánk szempontjából ez fontossággal bír – már ekkor tartott beszédet a vegyes házasságok ügyében, illetve a főpapok ellen.⁸ Az 1832–1836. évi országgyűlésen meggyőződéssel szabadelvűnek bizonyult, Kölcsey különösen kedvelte, Kossuth a szónoklat mesterének nevezte, lelkesen ünnepelték a Lovassy László vezette országgyűlési ifjak is. Vármegyéje feliratát tolmácsolva felszólalt a lengyel függetlenségi törekvések mellett (ezért uralkodói megrovásban részesült), a jobbágyfelszabadítás, a zsidóemancipáció és a liberális egyházpolitika ügyében, V. Ferdinánd trónra lépésekor bizalmatlanságának adott hangot stb. Témánk szempontjából megemlíjtük, hogy 1835-ben úgy vélte: a „nemzeti ügyek” mindaddig vereségre lesznek ítélve, amíg a rendi országgyűlés szerkezete nem változik, például a „kormánynak és a főrendeknek korlátlan vétója lesz”, illetve „míg az egyházi rend a világi törvényhozásban részt veszen”. Annak a véleményének is hangot adott, hogy „az egyházi rend azon kőszál beszakadásától remeg, melyre Péter az egyházat építette”.⁹ Igazán népszerűvé akkor vált, amikor a szólásszabadság védelmében tett szenvedélyes felszólalásai sorában idézte, illetve hivatkozta Wesselényi Miklósnak a felségsértési per okát szolgáltató szatmári beszédét – ezért Baloghot is több alkalommal perbe fogták, az udvar le akarta mondani a követségről.¹⁰ Vármegyéje azonban kiállt és mozgósított mellette, így mandátumát is megtarthatta, később a vádak is ejtették. Jellemző megfogalmazás, hogy ennek vármegyei vitája során „Balogh János heve elragadta az egész közgyűlést”.¹¹ Radikális ellenzéki magatartása miatt folyamatos küzdelmet folytatott a kormányzat által támogatott (pénzelt) konzervatívokkal, akik mindent elkövettek vármegyei szereplésének visszaszorítására,¹² 1839-ben, 1843-ban és 1847-ben sem lett megyéje országgyűlési követe. Az ellenzék szervezésére tett erőfeszítéseinek eredménye lett viszont, hogy 1842–1845 között alispáni hivatalt tölthetett be.¹³

⁸ REISZIG 1903.

⁹ BALOGH 1945, 13–14.

¹⁰ Erről többek közt: KOSSUTH Lajos, *Ifjúkori iratok – Törvényhatósági Tudósítások*, szerk. BARTA István, Bp., 1966 (Kossuth Lajos Összes Munkái, 6), passim; KOSSUTH Lajos *Iratai: 1837. május–1840. december. Hűtlenségi per. fogság, kiűtkeresés*, szerk. PAJKOSSY Gábor, Bp., 1989 (Kossuth Lajos Összes Munkái, 7) (a továbbiakban: KLÖM VII), passim.

¹¹ REISZIG 1903.

¹² Lásd erről pl. BESZE János, *Naplójegyzetek – emlékezések = Szószék és csatatér: Politikusi naplók és visszaemlékezések, 1848–1849*, szerk. HERMANN Róbert, Bp., 2000, 70–120, 76.

¹³ 1848-ban aztán a népképviselői országgyűlés képviselőjévé választották (minden kérdésben a radikálisok hívének bizonyult), a szabadságharcban őrnagy, majd alezredesi rangban vett részt, kormánybiztosként is tevékenykedett. Világos után emigrált, 1859-ben tért haza, már csak rövid időre kapcsolódott be a közéletbe.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXXI. évfolyam 113. szám

Vitapartnerét, Fejér Györgyöt 1790-ben szentelték pappá, több évig plébánosként is tevékenykedett. 1802-től a dogmatika tanára Székesfehérváron, 1808-tól a pesti egyetemen tanít. 1818-tól könyvtárigazgatói kinevezéséig Győrött tankerületi főigazgató, 1840-től kanonok. Több színdarabot, alkalmi költeményt is írt, emellett kiváló egyházi szónok volt, számos prédikációja, teológiai tárgyú elmélkedése is megjelent. Életrajzai általában történetírói tevékenységére helyezik a hangsúlyt, egyházpolitikai vonatkozású röpiratait, publicisztikai munkásságát alig említik.¹⁴ Fejér számos sajtócikkben, illetve önálló röpiratokban is részletesen kifejtette az egyház jogvédő, vegyes házasságokkal kapcsolatos elveit, az elsőt kifejezetten a püspöki kar felkérésére készítette.¹⁵ A vegyes házasságok ügye iránti elkötelezettsége bizonyára összefügg azzal, hogy már az 1830-as években nagyon szoros kapcsolatban állt Lajcsák Ferenc püspökkel, minden bizonnyal utóbbi „járta ki” például Fejér kanonoki kinevezését.¹⁶ Fejér pedig a Lajcsák halálakor írt gyászbeszédében – aktuálpolitikai felhangoktól sem mentesen – részletesen foglalkozott a püspök vegyes házasságok ügyében tanúsított, már-már mártíromságként interpretált szerepével.¹⁷ 1841-ben, a vita tetőpontján részletes történeti és teológiai érveket sorakoztatott fel az áldásmegtagadás mellett,¹⁸ majd az 1843/44-es országgyűlés utolsó szakaszában ismét tollat ragadott, hogy a készülők, az 1844/3. tc.-ben el is fogadott, liberális szemléletű vallásügyi törvénnyel szemben kifejtse az egyház jogvédő álláspontját, illetve próbált útmutatást is megfogalmazni a katolikus fél számára, hogy a vegyes házasságban

¹⁴ ZSIDI 1936, 23.

¹⁵ Georgius FEJÉR, *Rationes ecclesiae catholicae adversus matrimonia mixta irrestricta*, Augustae Vindelicorum, 1840. A püspöki kar megbízására: ZSIDI 1936, 23.

¹⁶ SZILASY 1853, 27.

¹⁷ FEJÉR György, *Néhai nagyméltóságú, méltóságos, főképp tisztelendő Lajtsák Xav. Ferencz, nagyváradai deák szertartású megye püspökének, ő cs. kir. felsége valóságos belső titkos tanácsnokának hivatalnokodása [...]*, Budán, 1843. Jellemzően tett fel például szónoki kérdést: „Miért hímeznénk-hámoznánk a dolgot? Valljuk őszintén meg, ezen anyaszentegyházunk és főpásztoraink kísérlete, mi üdönkben kitört a vegyes házasságra nézve.” Majd hosszan kifejtette, hogy az egyház küldetésével összefügg, hogy senki üdvösségét ne veszélyeztesse a vegyes házasságok bármilyen szintű tudomásulvételével, s ebben Lajcsáknak óriásiak az érdemei: „Ezekre nézve híveinek a vegyes házasságoktól visszatartóztatásában, azoknak, kik gyermekeiknek katolika hitben neveltetéséről lemondanak, meg nem áldattatásában, első lón hazánkban közrebocsátott főpásztori levele által Lajtsák Xav. Ferenc váradai püspök. Ihol serénykedésének [...] bizonyítmánya az üdökor bajai ellen.” *Uo.*, 8.

¹⁸ FEJÉR György, *Egyházi fejtegetések mostani szükségekre nézve*, Pest, 1841. További, nem a Balogh Jánossal folytatott vita kapcsán keletkezett sajtócikkei: G. F. [Georgius FEJÉR], *De matrimoniis mixtis, et prolium educatione*, Sion, 1841, Num. 25, 97–98; FEJÉR György, *Még egy szó a maga idején a vegyes házasságokról*, Századunk, 1841, 31. sz., 235–237 (VIDA 1841, 117–121); UŐ, *Balogh Gábor nyílt levelére*, Századunk, 1841, 39. sz., 300–301; UŐ, *Üdvözet a Békeszó protestáns írójához*, Hírnök, 1841, 42. sz., s. p. (VIDA 1841, 158–159); UŐ, *A ker. kat. anyaszentegyház alaptalan vádoltatásának fejtegetése a vegyes házasságok ügyében*, Religio és Nevelés, 1842, I, 362–373; UŐ, *Országunk primásának a vegyes házasságok általános megnevelésében Pest megye által pörbe idéztetése iránt egy keresztény katolikus szózat*, Religio és Nevelés, 1842, II, 4. sz. Fejér – Baloghon kívül – sajtóvitába keveredett egy református lelkésszel is, erre részletesen ezúttal nem térhetünk ki. Lásd KÖNYVES-TÓTH Mihály, *A római kat. ecclesia vegyes házassági ügy elítélésében Fejér György által fensőbbek intésére kimutatott vezérelvei vizsgálata teológiai és státust érdeklő szempontból*, Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1842, 5. sz., 49–57; FEJÉR György, *Válasz Könyves-Tóth Mihály vádolására a vegyes házasságok ügyében*, Religio és Nevelés, 1842, I, 376–392.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2019. CXXIII. évfolyam 4. szám

születendő gyermekeit hogyan tudja az egyház számára biztosítani.¹⁹ Az állam–egyház polgári szellemű elválasztását célzó további jogalkotásnak is igyekezett további írásokkal és forráskiadványok összeállításával elébe menni.²⁰

3. A sajtóvita

3.1. Visszatérve az 1841. évre, az ekkori vitafolyamatnak csak egyik epizódja volt Balogh János és Fejér György pengeváltása a sajtó hasábjain.

A kiinduló eseményt a Bars vármegye 1841. március 1-jén kezdődött negyedévi közgyűlésén történtek adták. Az ellenzék már a korábbi, 1840. december 14-i közgyűlésen is tiltakozott az egyház magatartása ellen,²¹ 1841 elejétől határozottan fellépett az áldásmehtagadó papokkal szemben, Pest és Zala megye mintájára perbe fogásukat kezdeményezte. A vezérszónok március 1-jén is egyértelműen Balogh János volt. A történekről vitriolos hangvételű tudósítás jelent meg a Hírnök hasábjain.²² Ennek ismeretlen – bár Fejér György későbbi érveit és szóhasználatához nagyon is hasonló eszközökkel élő – szerzője arról számolt be, hogy a közgyűlésen azonnal a vegyes házassági ügy került elő. Az „oppozíció ismert főnökének” nevezett Balogh eszerint olyan hévvel ostromozta a katolikus egyház felekezeti türelmetlenségét, a házasulandók érzelmeit semmibe vevő érzéketlenségét, hogy állítólag többször is félbe kellett az elnöknek szakítania és hangnemváltást kérnie tőle. A tudósító nem is nagyon titkolta, hogy teljes mértékben a katolikus papsággal szimpatizál. Bemutatásában a közgyűlésen jelen lévő papok mind türelmesen hallgatták a nemtelen kirohanásokat, gyönyörű történelmi és teológiai fejtegetésekben védtek a püspöki kar álláspontját, korábban ismeretlen szépségű beszédek tartottak, megmutatták, milyen műveltek, jártasak a jogszabályokban, teológiai irodalomban stb.; s még a Balogh beszédét meg-megszakító közbekiabálásaikat is védelmébe vette. Ezzel szemben az ellenzéki oldalt csak „szürös hallgatóság”-nak, vagyis művel-

¹⁹ FEJÉR György, *Kit s mennyire illet az elhatározhatóság a házasság ügyeire nézve?*, Pest, 1844; Uő, *A vegyesházasulandók szabadon egyezkedhetése gyermekeiknek religiói neveletésök eránt*, Pest, 1844.

²⁰ Georgius FEJÉR, *Jus Ecclesiae Catholicae*, Pestini, 1847; Uő, *Jurium ac Libertatum Religionis et Ecclesiae Catholicae in Regno Hungariae Partibusque adnexis Codicillis Diplomaticis*, Budae, 1847.

²¹ Ezen a közgyűlésen csak fenntartották a vármegye korábbi, a kérdés orvoslását szorgalmazó feliratának érvényességét, és ekkor még nem kapott támogatást az indítvány, hogy „a kedélyeket izgató papi eljárásnak határ vettessék”, vagyis az áldásmehtagadó papokat fogják perbe. Bár majd egy napos vita zajlott a kérdés körül, a tudósító ekkor még úgy érezte, hogy „tán e tárgy még itt nem fejté ki annyira hatását, mint sok más megyékben”. Pesti Hírlap, 1841, 5. sz., 35. Az áldásmehtagadás ügyében egyébként Bars vármegye az egyik első volt az országban, ahol – 1840. augusztus 24-én – a vegyes házasságok ügye hivatalos formában felmerült. Jaross Vince verebélyi alesperes Esztergomba küldött jelentéséből tudjuk, hogy a nagysallói plébános ellen érkezett bejelentés a vármegyéhez, aki egy református vőlegénytől akart reverzálist kérni, ebből támadt vita, és a közgyűlés már ekkor a papság magatartását elítélő álláspontot foglalt el, illetve (a példaadó Pest megyét is megelőzve) ilyen értelmű feliratot intézett az uralkodóhoz. Esztergomi Prímási Levéltár (a továbbiakban: EPL), Kop. Cat. 39 (Kopácsy József: *Mixta matrimonia, eorum copulatio progenitaeque ex his proles et de iis tabellares relationes et reversales*), 1263. t., ad 36. sz.

²² Hírnök, 1841, 20. sz., s. p. (VIDA 1841, 221–223).

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2019. CXXIV. évfolyam 4. szám

len, hangoskodó, „intésre szavazó” tömegnek minősítette, amely hiába alkotott többséget, szemében nyilvánvalóan a kisebbségbe szorult papság aratott győzelmet. Az „akció” (vagyis az áldásmegtagadó papság megbüntetését elhatározó vármegyei végzés) kimondása után még azt is felvetette, hogy a szabadelvű többség „nemigen búsult a jövővel”, vagyis érzéketlenné vált a katolikus egyház társadalmi pozícióvesztésének következményei iránt. Az ellenzék érveinek gyengítése érdekében azt is megemlítette, hogy a katolikus papok mennyire élen jártak a magyarosításban, működésük nyomán a szlovák falvakban is terjedt a magyar nyelvhasználat stb.

Hasonló hangvételű tudósítás jelent meg a püspöki kar támogatásával szerkesztett Nemzeti Újságban is.²³ A lap barsi tudósítója nagy hangsúlyt helyezett a katolikus papság törvényekben, teológiában, szónoklatban való jártasságára, fegyelmezettségére, türelmességére, illetve arra, hogy bár a többség az „akció” mellett szavazott, az egyház érdekében 41, a liberális oldalon 17 beszédet tartottak, amiből azt a következtetést vontale, hogy az „intelligencia” a papsággal tartott, s „így bukni nem szégyen”.

Egészen másként látta a történeteket a barsi ellenzékhez tartozó Kosztolányi Péter, a Pesti Hírlap „levelezője”.²⁴ Kosztolányi úgy interpretálta a történeteket, hogy a hosszúra nyúlt vitatkozások oka a papság obstrukciós magatartása („az egyházi rendű némely szónokok beszédeinek végtelensége”) volt, egyenesen úgy vélte, a felszólaló papok összetévesztették az üléstermet a templomi szószékkel, „hol csak egynek van joga szólani”. Megörökítette azt az előző beszámolókból hiányzó momentumot, hogy a megye főispán-helyettese, Majthényi László megelégedte a végtelen vitatkozást, kinyilvánította a többség végzését, illetve azt is, hogy a papok óvást akartak tenni az egyház jogait – álláspontjuk szerint illetéktelenül – sértő döntés ellen. Az ellenzéki hangulatú gyűlés azonban nem fogadta el érvelésüket, mondván, a közgyűlésen megjelent papok nem rendjüket képviselik, ezért „a többségnek, szintúgy, mint mások, hódolni tartoznak”.²⁵

A közgyűlésen történtek megítélése mások esetében is – politikai pártállásnak, vérmérsékletnek megfelelően – eltérő nézőpontokat eredményezett. A Világ tudósítója például a Jelenkoréval keveredett vitába.²⁶ Előbbi elismerte, hogy nagy vita volt, „de nem oly hévvel, mint közlő magának képzelé”, továbbá az elnök magatartását inkább jellemezte szelíd figyelmeztetés, mint fenyegetőzés. Az ekkor még Vajda Péter által szerkesztett Világ teljes mértékben a liberális ellenzék álláspontját tette magáévá, hangsúlyozta például, hogy a Balogh felszólalása nyomán „akciót” követelő tömegben nagyon sok katolikus is volt, s hogy a határozat kimondása után jelentősen alábbhagyott a közgyűlés ingerült légköre. A Jelenkor szerzője úgy vélte, hogy nagyon is ingatag az

²³ Nemzeti Újság, 1841, 23. sz., 87. Az egyházi álláspontnak megfelelő beszámolót készített Kopácsy József érseknek a közgyűlésen jelenlévő és aktívan hozzászóló Becker János esztergomi kanonok is. EPL, Kop. Cat. 39, 1264. t., ad 3. sz.

²⁴ Pesti Hírlap, 1841, 23. sz., 185.

²⁵ Kosztolányi hosszabban is beszámolt a közgyűlésen történetekről, ez azonban Kossuthhoz sajnos nem jutott el. Vö. KOSSUTH Lajos, *Szerkesztői jegyzetek a Pesti Hírlaphoz, I. (1841)*, szerk. FAZEKAS Csaba, Miskolc, 2003, 68.

²⁶ Világ, 1841, 26. sz., 101–102; Jelenkor, 1841, 20. sz.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2019. CXXXI. évfolyam 4. szám

ellenzék többsége, s könnyen lehet, hogy hamarosan az egyház maga mellé állítja a nemesség többségét – laptársa határozottan kételkedett ebben, amelyre a vármegye korábbi álláspontjainak következetessége, illetve meghatározó személyiségei (elsősorban Balogh) elkötelezettsége volt a garancia.

A tényekhez hozzátartozik, hogy valamivel később a Hírnök a korábbinál sokkal tárgyilagosabb hangvételű beszámolóban még egyszer visszatért az aranyosmaróti megyeházán történetekre.²⁷ Ismertette például a vármegye közgyűlésén felmerült három határozat tervezetét: az áldásmegtagadó papok ellen az említett 1647/14. tc. alkalmazása; a nép szolgabírók útján történő felvilágosítása arról, hogy az egyház eljárása törvénytelen; valamint egy tiltakozás Lonovics József római útja (a magyar törvényhozás egyházi hierarchia útján történő megkerülésének kísérlete) ellen. (Az első kettőt elfogadta a közgyűlés, a harmadikat nem.) Továbbá közölte az uralkodóhoz a vegyes házasságok ügyében készült feliratot is.²⁸ Mindez egyébként összességében megfelel a vármegye jegyzőkönyvében szereplő összefoglalásnak, azzal a megjegyzéssel, hogy a hivatalos szöveg szóhasználata értelemszerűen sokkal közelebb áll a Balogh János vezette liberálisokéhoz.²⁹ (Szóvá tették például, hogy az 1840. augusztusi feliratukat az udvar még válaszra sem méltatta, „sőt, inkább ebbéli sérelmes esetek, miszerint az eddig divatozott papi áldásnak s egyéb szertartásoknak megtagadásával az 1790/91. évi 26. törvénycikkely által biztosított vegyes házasságok tetemesen gátoltatnak”; „őfelségéhez egy alázatos felírás az eránt intéztessék, hogy az érdeklött egyházi rendeletek és ezek által okozott s naponként nevedő ingerültség minél előbbi megszüntetését eszközzeni [...] méltóztatásuk” stb.) A közgyűlés állásfoglalásának mindenestre komoly tétje volt, hiszen 1841 áprilisában már sor került arra, hogy passiva assistentiát alkalmazó áldásmegtagadó pap ügye került a vármegye elé.³⁰

3.2. A tényleges sajtóvita azzal vette kezdetét, hogy Balogh János, olvasva a Hírnök március 11-i számában megjelent barsi tudósítást, tollat ragadott és nyílt levélben szólította meg annak ismeretlen szerzőjét.³¹ Utóbbiról egyébként annyit állapított meg, hogy sejtí, ki állhat a vitriolos hangvételű cikk mögött. (Valószínűleg konkrétan csak annyit tudhatott, hogy egyházi személyiségtől származik, feltételezésünk szerint nem Fejérre, hanem a közgyűlésben leginkább aktív egyházi személyiségre, Becker János esztergomi kanonokra gondolhatott.)³²

²⁷ Hírnök, 1841, 22. sz., s. p.

²⁸ Lásd még EPL, Kop. Cat. 39, 1264. t., ad 3. sz.; Világ, 1841, 26. sz., 98. A felirat fogalmazásában egyes adatok szerint egyébként minden bizonnyal Szabó János református segédgondnok, megyei főjegyző is meghatározó szerepet játszott. Vö. REISZIG 1903.

²⁹ EPL, Kop. Cat. 39, 1264. t., ad 3. sz.

³⁰ A cenzúra által törölt tudósítás a Pesti Hírlapból. Lásd Magyar Országos Levéltár (MOL), R 101 (1526 utáni gyűjtemény, Kossuth-gyűjtemény, a Pesti Hírlap szerkesztésére vonatkozó iratok), 3. dob. 1. cs. 28. sz., 12^f.

³¹ BALOGH János, *Nyílt levél, Századunk*, 1841, 26. sz., 207–208 (VIDA 1841, 223–226).

³² Vö. 23. sz. jegyzet.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2019. CXXXIII. évfolyam 11. szám

A vita alaphangját is megadta, amikor a szerzőről megállapította, hogy „midőn gáncsoló szavait írta, pennáját méreggel és hazudsággal vegyített fekete nedvbe mártá”. Balogh cikkének első részét önmaga védelmének szentelte. Nem igaz – írta –, hogy ő volna az „oppozíció főnöke” vagy „a katolikusok elleni felekezet ágense”, egyszerű közéleti személyiségként kapcsolódott be az áldásmegtagadó papok elleni küzdelembe. Önmagát viszont úgy minősítette, mint Magyarország minden felekezetű lakosságának „természet és hazánk élő törvényein alapult jogainak örökké védője; s nekik ágensek leszek”. Meggyőződéses liberális érvelést alkalmazott, amikor arról írt, hogy „katolikus elleni felekezet” Magyarországon nincs (ha volna – írja –, ellenezné), mivel a társadalom egészének érdekeit védi a vallási türelmetlenséggel szemben. Azután ő is személyes hangvételre váltott: hogy adós ne maradjon a „hivatal-osztogatásban”, a Hírnök-cikk szerzőjét a „rágalmazók főnökének és hazugok ágensének” minősítette. Nem vitatta, hogy közgyűlési felszólalása szenvedélyes volt, mint mondta, „fanyar igazsággal” beszélt az őt eleinte türelmesen hallgató, majd lehurrogó papokhoz. Több szónoki kérdésbe burkoltan visszautasította továbbá azt a beállítást, hogy az áldásmegtagadó papok büntetését támogatók ostoba, műveletlen, lefizetett tömeget alkottak volna. A „bundás argument”-tel szemben hangsúlyozta, hogy a kevésbé vagyonos, de hazafias kötelességének eleget tevő nemesség egyszerű ruhája alatt is helye volt a „sokszor józanul ítélő voksoknak”. A résztvevő kis- és középnemesek – bár teológiaiilag nem olyan műveltek, mint a papok – tudják, mit jelent az áldás, illetve annak megtagadása.

Szívesen alkalmazta a vitapartnerre reflektáló gunyoros megfogalmazás eszközét, például, amikor remélte, hogy bárcsak „az ellenfélnek nem bundás, de selyem-ruhás eleven argumentumai is mindig oly szabad érzelemmel és független lélekkel jelennének meg a megyék közgyűlésein”. Azt az érvet is ellenfelére akarta háritani, miszerint csak tudatlan tömegként támogatták volna hívei az egyház-ellenes álláspontját. Mint írja, az először hosszan beszélő plébános szavait a többi felszólaló pap csak ismételte és variálta, olyannak tünnek – írja ismét gunyorosan –, mint az egyformán beállított órák, egyszerre járnak, „adja isten, hogy ezentúl soha ne késsenek”. Nem igaz továbbá a Hírnök állítása, miszerint a papok élén járnának a szlovák lakosság körében a magyar nyelv terjesztésében, e falvakban csak a „Dicsértessék a Jézus Krisztus” köszöntést ismerik magyarul. Cikkét csattanóval zárta: ha tényleg igaz, hogy a papok működése a magyar nyelv terjedéséhez vezet, akkor: „Dicsértessenek, megérdemlik!”

3.3. Feltételezhetjük, hogy az eredeti tudósítás szerzője is Fejér György volt. Egyrészt a szöveg szóhasználata más írásaiban is megfigyelhető, másrészt – s ez a fontosabb – Balogh nyílt levelére egyből válaszolt, igaz, még ezúttal is névtelenül.³³ Először azzal az eszközzel élt, hogy nem akarta Baloghot kiengedni az „ellenzéki vezér” pozíciójából, ezáltal ugyanis az egész liberális érvelést és a vármegye többségi döntését is erőtlenné kívánta tenni. „Lelkiismerete megsúgta Balogh Jánosnak, hogy ő az oppozíció főnöke” – írta, majd így folytatta: „Üdvözljük tehát őt ezen elve dacára önkint s nyilván elvállalt

³³ [FEJÉR György], *Válasz Balogh János „Nyílt levelére”*, Hírnök, 1841, 30. sz., s. p. (VIDA 1841, 226–230).

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXIII. évfolyam 4. szám

hivatalban”, amelyben még főnökséget is kívánt neki, nem nélkülözve a gunyoros felhangokat. Abba a megfogalmazásba kapaszkodott, amikor Balogh magát „ágensnek” nevezte, és – érezhetően kiforgatva utóbbi szavait – hozzátette, hogy ő nem fogad el az egyébként hatalmaskodónak, törtetőnek beállított politikustól semmilyen hivatalt. Viszont – egyre inkább személyeskedő éllel – javasolta, hogy Balogh önmagára nyugodtan oszthat még hivatalokat, „tán öntudata az ezekre ügyesség és érdem felől is fogja biztosítani”.

Baloghnak a protestánsok jogait védő álláspontjával szemben – az ekkori katolikus röpiratokban tipikusnak mondható argumentációval – azzal érvelt, hogy azok jogait semmi sem fenyegeti, épp ellenkezőleg: azáltal, hogy nem korlátozhatják a vegyes házasságok megáldását, épp a katolikus egyházat éri a világi hatalom részéről üldöztetés-számba menő jogfosztás. Fejér úgy vélte, hogy Balogh – miközben „rágalommal fertőzteti véleményét” – az egész katolikus egyház, illetve az annak kiváltságait rögzítő magyar törvények egésze ellen indított támadást: „Magyar alkotmánnyal egykorú, törvények által szentesített, biztosított róm. kat. vallást akarja annyi ember előtt, törvények szent termében gúnykacaj tárgyává lealacsonyítani.” Fejér eredeti szerzőségét (de mindenképp közvetlen informáltságát) erősíti, hogy konkrétan idézett Balogh március 1-jei közgyűlési beszédéből, amikor utóbbit azzal vádolta, hogy „legendai adatokból szónokolt”, például – a katolikus egyház elmaradottságát illusztrálandó – gúnyolódott egy halaknak prédikáló középkori szent történetén.³⁴ Ez nemcsak tiszta rágalom – vetette ellen Fejér –, hanem erkölcsileg és politikailag egyaránt súlyosan elítélendő magatartás, mert a vallását kigúnyolni senkinek nem szabad, állítása szerint a katolikusok ilyet soha nem tettek a protestánsokkal. Mivel Balogh maga rágalmaz – fordította vitapartnerre ellen önnön érvelését –, nincs joga rágalmazás ellen tiltakozni. A katolikusok – mondta Fejér – csak az igazságot védik. Ezen a ponton újabb jellemző eszközzel élt: eddig többnyire lealacsonyította, szidalmazta vitapartnerét, majd hirtelen fordulattal – elválasztani akarván személyét szimpatizánsaitól – arról írt, hogy „higgye el, hogy valódi hazafiúi érdemeit mi inkább, mint a neki tömjénezők, méltatjuk”. Ezért nincs oka tiltakozni, ha heves indulatokból fakadó kirohanásait „szeretettel”, „illedelemmel” visszautasítják.

Halmazott jelzők használata (az indulatos, ordibáló Balogh, illetve a türelmes, szelíd szavú papság szembeállítás) közben a megyegyűlés körülményeit is saját érvei szolgálatába állította. A katolikus papság „keserűen hallgatta” a szónoklatát (itt nem mulasztotta el megemlíteni, hogy a szónok maga is katolikus vallású, vagyis mintegy saját egyházára támadt), továbbá Balogh és követőinek fellépése szabályosan megfélemlítette őket: „Tán gondolja B.[alogh] úr, hogy mi is készek volnánk vele vitába kelni ott és akkor, hol s mikor egy pár száz ember áll készen minden intésére?” A vitatkozást ugyanakkor örömmel fogadja – próbált felülemelkedni vitapartnerén Fejér –, de nem a felajzott légkörű ülésteremben, hanem a sajtó hasábjain, ahol „szabadon kiírt szavainkon a részre

³⁴ Balogh amúgy valóban nem idegenkedett a csipősebb megfogalmazásoktól, a vegyes házasságok ügyében gyakran élt azzal a főpapok ellen használt fordulattal, hogy „a sódart meg a tojást megáldják, de a becsületes házasságú párt megátkozzák”. Lásd REISZIG 1903.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2019. CXXIII. évfolyam 4. szám

nem hajló közönség ítélt”. (Ez is visszatérő elem, amellyel a megyei többség döntését csak a tudatlanságnak és az indulatoknak tulajdonította.)

Jellemző volt továbbá, hogy elvben elfogadta Balogh egyes érveit, majd visszafordította vitapartnere fejére. Például azt, hogy „bundák s szűrők alatt sokszor józanul ítélnék” (vagyis az egyszerű nemesek is szavazhattak befolyástól mentes ítéletük következtében), viszont – tette hozzá Fejér – nem lehet kétséges, hogy sok esetben nem, ezt pedig Balognak kell elismernie. E gondolatból gyorsan egy konkrét ügyre tért rá, érezhetően abból a megfontolásból, hogy Baloghot „saját terepén”, vagyis a vármegyei közélet negatívumainak felemlítésével szorítsa sarokba. Elmesélt ugyanis egy konkrét esetet, amit csak szemtanúként vagy egy jelen lévő egyházi személy részletes beszámolójából ismerhetett. (A szóhasználat – „mellőlünk” történt felkiáltás – az előbbit valószínűsíti.) Az elhúzó vita miatt a közgyűlés második napján már sokan távozni készültek, amikor valaki elkiáltotta magát, hogy „aki magyar, haza ne menjen még”, mire egy fiatalember megjegyezte: „én két garasért is itt maradok”. A szavazatvásárlás ügyének megpendítésével nyilván Balogh álláspontjának erkölcsi alapját kívánta aláásni.³⁵

Fejér elismerte továbbá, hogy hosszan beszéltek a papok, „de erre kedvet B.[alogh] úrtól vettek, ki beszéde kezdetén nyilván kimondá, hogy két órát fog beszélni”. Visszatartotta, hogy a papok csak egymást ismételték volna, igenis újabb és újabb adalékokat vonultattak fel, majd szónoki kérdésben vont le a következtetést: „Hát bizony az ellenfél szónokai nem variációztak?” Fejér továbbá ragaszkodott ahhoz az eredeti tudósítás végén szereplő érvehöz, miszerint a katolikus papok élen járnak a magyar nyelv terjesztésében, taktikusan elismerte viszont, hogy ebben az evangélikusok is jeleskednek. Ráadásul a papság nemzeti nyelvhasználat iránti elkötelezettsége nem az utóbbi években kezdődött (ez egy, a liberális ellenzéknek szánt oldalgáz volt), és türelmet kért, mondván: „nagy történetek lassankint készülődnek”. Cikke végén ismét a papságnak a haladás iránti elkötelezettségét hangoztatta, ezzel is igyekezve kifogni a szelet a szabadelvű ellenzék vitorlájából: „Ha kevés is a »Dicsértessék az Úr Jézus Krisztus«, mégis lépés, és egy szebb jövő remény csillaga, tanújel, hogy hol ez van, ott több is van készülöben.” Ennek végiggondolására kérte búcsúzóul Baloghot.

3.4. Utóbbi nem sokat késett a válasszal, ezúttal is a Századunk hasábjain.³⁶ Hogy visszavágjon a klasszikus idézetekkel is operáló Fejérnek, cikke elején szintén latin auktor használt fel, ami egyben önmagában is jelezte vitájuk eldurvulását: „Ha én Coridon – Te is Coridon – O Coridon Coridon, quae te dementia c[o]epit?”³⁷

³⁵ Kitérőként megjegyezzük, hogy a szavazatvásárlás egyáltalán nem volt idegen a vármegyei közéletétől, bár tény, hogy az 1840-es években inkább a kormányzat által pénzelt konzervatív korteseket jellemezte, hogy a politikailag iskolázatlan kismességet ezzel az eszközzel tudta az ellenzéki indítványok megbuktatására (elsősorban az érzékeny pontnak számító közteherviselés ügyében) rávenni.

³⁶ BALOGH János, *Viszon válasz nyílt levelem cáfolójának*, Századunk, 1841, 39. sz., 301–302 (Vida 1841, 230–233).

³⁷ A latin idézet Vergilius *Második Eclogájának* 69. sora: „Ah Corydón, Corydón, hogy tudtál lenni ily örült!” Lásd VERGIILIUS *Összes művei*, ford. LAKATOS István, Bp., 1973 (Bibliotheca Classica).

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXVIII. évfolyam 4. szám

Balogh először azzal a morális eszközzel kívánt élni, hogy ő kezdettől saját névvel vállalta írásait, míg vitapartnere anonimitásba burkolózott, azt sugallva, hogy nem meri nevét adni a véleményéhez. Ráadásul mindezt maró gúnnyal fogalmazta meg: „Az a legszebb, hogy én voltaképpen a jelen percig sem tudom, ki légyen ama szerencsétlen pennahős, ki nem restel velem, az irkafirkák küzdhomekán szegény tatárral³⁸ ténáz harcba ereszkedni. Nehéz a csata reám nézve, ökelmének kedvezőbb állása van, mert ha valami helytelen írt [...], nem tudja a világ, kit nevéssen ki, én pedig, mint becsületes ember, setétben lappangani nem szoktam, tárgya lehetek a világ kacajának.” Ezután igyekezett végigvenni Fejér cikkének legfontosabb állításait. Figyelemre méltó, hogy – bár ellenfele kilétét még nem ismerte – néha egyes szám második személyben szólította meg, sorait a gúny, illetve az ellenérvek ízeire szedésének szándéka felváltva hatja át. Természetesnek mondta például, hogy tudomásul vette Fejér őt illető minősítését, amihez igyekezett magyarázatot is fűzni, le akarva leplezni, ahogy vitapartnere szavait eredeti értelmükből kiforgatta: „ámbar ferdén, de mégis az én szavaimat fogta fel, azokat gáncsolá, és minthogy fonákul felfogott szavaimat az oppozíció főnökére mázolta, nem tudom, kit ismerhettem volna el mást [abban], mint tulajdon magamat”.

A Fejér által megfogalmazott felállást (miszerint a művelt, jogban és történelemben egyaránt jártas egyháziak vitatkoznak a Balogh által megszemélyesített tudatlanokkal) a barsi politikus elfogadta, és épp erényére igyekezett fordítani. Az övé – mint írta – „csak egy igen közönséges mindennapi ész, melyet Isten nekem is éppen úgy adott, mint bármely más szegény embernek”, ehhez képest különösen megalázó Fejérre nézve, hogy „minden coridoni okoskodásai, mint haszontalan fellegvárak a semmiség örvényébe dűlvén” megsemmisülnek. Ezt a küzdelmet saját szempontjából megnyertnek is minősítette, ezért – jellemző publicisztikai fordulattal – arról írt, hogy nem akarja az olvasókat untatni, inkább „komolyabb tárgyakra” tér. Visszautasította Fejér vádját, hogy magát a katolikus vallást tette volna gúny tárgyává, melyet maga is szentként tisztel. Viszont – hamisítatlan felvilágosult illetve liberális érveléssel – kijelentette, hogy a józan kritika a világon minden eszmével és gyakorlattal szemben jogos eljárás, ez alól a vallás sem lehet kivétel: „bármely tárgy bizonyos oldalának gyengéjét felfedezni nem rágalom, hanem felvilágosítás”. A halaknak prédikáló középkori szent történetének közgyűlésben való elmondását elismerte, hangsúlyozta viszont, hogy ezzel nem a katolikus vallást akarta kigúnyolni. Már csak azért sem – vont be újabb bizonyítékot álláspontjába –, mert tisztában van vele, hogy „oly erénydús közönségnél, mint amilyen megyénké”, az üres gúnyolódással épp magának ártott volna. Pusztán annak hangsúlyozására törekedett, hogy „a vakbuzgóság, mely [...] Krisztus érdemes apostolának kenyere nem lehet, a vallás malasztjai között helyt ne foglaljon”.

³⁸ A „szegény tatár” szófordulat a korban kedvelt viccelődésnek számított, eredetileg Kisfaludy Károly *Bánkódó férj*, illetve Vörösmarty Mihály *Szép asszony* c. költeményére vezethető vissza. Eszerint a tatárjárás idején elrabolták egy földesúr feleségét, aki a hírt meghallva felsóhajtott: „Szegény tatár!” Kossuth Lajos 1838-ban így minősítette Bajza Józsefet, annak házasságára utalva, Széchenyi István pedig naplójában épp Kossuthra vonatkoztatta 1841 elején. Lásd erről pl.: KLÖM VII, 411.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXXI. évfolyam 4. szám

Balogh ügyesen vágta ki magát a pusztán gúnyolódó, uszító ellenfél pozíciójából, és igyekezett a liberálisok ténylegesen képviselt álláspontját hangoztatni, mely szerint megnyilatkozásaik nem a vallás vagy a katolikus egyház, hanem annak türelmetlen, a társadalmi együttélést veszélyeztető, hatalmaskodó megnyilvánulásai ellen irányulnak, mint például az áldás megtagadása a vegyes házasságok kötésekor. Balogh ekkor – saját érvelését erősítendő – megjegyezte, hogy közéleti pályafutása során sok méltatlan, alap-talan és ostoba támadást kellett elszenvednie (ebbe illesztette Fejér kritikáját is), majd kissé túlrajzolt költői képekbe foglalta politikai elkötelezettségét: „nekem a gáncs keserű poharából már sok kortyot kellett ez életben hörpentegetnem, és így e keserű cseppek sem fogják öntudatom érzésének édes mézét megsavanyítani”. A stílus nyilván a mondanivaló erősítésének az értelem mellett az olvasó érzelmeire is hatni akaró szándékát juttatta kifejezésre. Ezt kívánta fokozni azzal is, hogy bocsánatot kért azoktól az egyháziaktól, akiknek szavába vágott, mentségére felhozta viszont, hogy beszéde elején több pap („kiknek neveire függönyt ereszték”) is állandó közbekiáltásokkal zaklatta, alig tudott belekezdni mondandójába. Talán vitapartnerre klasszikus műveltségének szánt oldalvágásként is idézte Horatiust: „ergo veniam petimus damusque vicissim”.³⁹

Még egy bekezdés erejéig visszatért a megyei nemesség tudatlansággal történt vádolatásához, és arra utalt, hogy a papság általános „értelmességével” kapcsolatosan is felvethető a kétely. De ebben sem magát, sem ellenfelét nem tartotta illetékesnek – fordult egy jól hangzó érvehöz –, mert „a maga dolgában sem a fel-, sem az alperes bíró nem lehet”. A döntést ő is a közvélemény egészére bízta, s megjegyezte, hogy a „papság értelmessége a világiak értelmességéhez úgy fog állani, mint 6 a 46-hoz”. Utóbbi egyértelműen arra utalt, hogy csupán 6 konzervatív illetve egyházi befolyás alatt álló vármegye volt (pl. Esztergom, Heves, Sáros stb.), amely kiállt a vegyes házasságok ügyében az egyház mellett, 46 kisebb-nagyobb hangsúlyeltolódásokkal ugyan, de az ellenzék álláspontját (vagyis a papság elítélését) tette magáévá. A „két garasos” történetet, melyre Fejér „tamási kételkedését” építette, Balogh nevetségesnek nevezte. (Szellemesen jegyezte meg, hogy ez a történet „két garast sem ér”). A szóba hozott összeg ugyanis nagyon alacsony, abból nem lehetne egy napot a megyeszékhelyen tölteni, gunyorosan úgy fogalmazott, hogy különben is „két garasért nem kapni annyi voksot, amennyi szilvát kapni Egerben”.

Majd – cikkében ezúttal harmadik alkalommal – a vármegye rendjeinek védelmezője pozíciójába helyezkedett. („Minek alapít tehát névtelen egy pár csintalan pajzán szavakon egy oly vádat, melyet [...] a derék barsi nemesség meg nem érdemlett?”) Végül

³⁹ A széles körben használt szállóige Horatius *Ars poetica* c. versének 11. sorából származik: „Tudjuk, s kérjük is ezt a jogot, s ugyanúgy meg is adjuk.” (Muraközy Gyula fordítása.) Lásd Quintus HORATIUS FLAC-CUS *Összes versei*, szerk. BORZSÁK István, DEVECSERI Gábor, Bp., 1961, 574–575. A kölcsönös tiszteletet és egyenjogúságot hangsúlyozó mondás gyakran hangozott el ekkoriban a politikai viták során. Például Kossuth is szívesen használta (lásd pl. FAZEKAS 2004, 80; Pesti Hírlap, 1842, 166. sz., 552); elhangzott Zala megyében, itt épp egy egyházi szónok részéről (FAZEKAS 2008, 56, 152) stb. Balogh egyébként pontatlanul idézte Horatiust (eredetileg: „hanc veniam petimusque damusque vicissim”), ahogy az utóbb említett Zala megyei eset is (épp fordítva, mint Balogh tette), ami a szállóigében foglaltak rugalmas továbbértelmezésére is utal. Lásd erről pl. később: ANGYALOSI Gergely, *A Kísérletek időszaka Ignotus pályáján*, ItK, 1996, 66–79, 77.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2019. CXXXI. évfolyam 12. szám

vitájuk legérdekesebb fejezetének a szlovák falvakban való magyarosítás kérdését nevezte, jó taktikai érzékkel csapott le ugyanis arra, hogy Fejér e tekintetben a katolikus és evangélikus lelkészek együttműködéséről, sőt egyfajta nemes versengéséről szolt. Balogh így azt tanácsolhatta vitapartnerének, hogy ezt kellene erősíteni, a katolikus papság pedig akkor cselekszik a közös magyar haza érdekében, ha nem türelmetlenül viszonyul a protestánsokhoz.

3.5. Fejér néhány nap eltéréssel a Hírnök illetve a Századunk hasábjain két külön cikkben is válaszolt Balognak.⁴⁰ Feltehetően a néhány nappal később megjelent másodikat írhatta először, ebben ugyanis egyrészt még mindig névtelenül publikált, másrészt pedig a korábbiaknak megfelelően csak vitapartneré érveit boncolgatta. (Minden bizonyítással szerkesztési okokból jelentek meg ebben a sorrendben.) A Hírnök részére küldött írásában emellett jelentősen ki akarta szélesíteni vitájuk bázisát, másrészt – „nehogy pedig [Baloghot] töprenkedtetésével [...] tudományának félmázsányira vagy egész mázsányira csapattatásában gátolja” – felfedte kiletét is.

Első cikkét a korábbiaknál is indulatosabb és gúnyosabb, fölényeskedő hangvétel jellemezte. Egész érvelését arra alapozta, hogy Balogh „viszontválasza” nem is kívánna kommentárt, mert – mint mondja – vitapartneré folyton önmagát cáfolja. Egy-egy mondatrészt ragadott ki Balogh írásából, amelyekhez személyeskedő hangvételű, ironikus kommentárokat fűzött. Önérzetesen utasította vissza az olyan megjegyzéseket, amikor Balogh például „szerencsétlen pennahősnek” nevezte őt, amire így csapott le: „Hm, s ki az, ki oly ítéletet mond pennahősiségünkről? Tulajdon vallomása szerint »az irkafirkák« – ily az övé – »küzdhomokján szegény tatár«, tehát inkompetens bíró. Ezután tehát a hírlapokat ne terhelje szegény tatár uram, s ezekkel hosszú ásitózasokat [...] ne okozzon.” Az eredetileg Balogh szerénykedő önminősítéseinek szánt megjegyzéseket („szegény tatár”, „közönséges mindennapi ész” stb.) utána többször visszaidézte. Illetve gyakran állította Balogh szavait az eredeti értelmüktől elcsúsztatott megvilágításba: „Lássuk tehát az általa két garasra sem becsült logikából – mert ő a logikát is garaszámra méri, mint az egri szilvát – mi sül ki.” (Balogh nem a „logikára”, vagyis az áldásmegtagadás mellett vagy ellen felhozott érvekre hozta fel a kétgarasos példát.) Vagy: „csak azt sugjuk meg neki [ti. Balognak], hogy a lelkiesmeret sugallása az ész működése, tehát erősen biztosítja B.[alogh] úr azt, mit tagadni akart”.

Fejér utána elmondta, hogy az ominózus közgyűlésen összesen 17 felszólalás hangzott el az „akcióra”, 22 világi katolikus pedig az ellen beszélt. Ebből Fejér levonja azt a következtetést, hogy az „értelmesség” többséget mutatott, Balogh konklúziójával ellentétesen. (Fejér így szándékosan megfeledezett arról, hogy a beszédet nem tartók is kinyilvánították véleményüket a közgyűlésen.) De ha csak az egyháziak szólaltak volna fel az áldásmegtagadás jogossága mellett – fordította komolyabbra a szót Fejér, elővéve az egyházi jogvédelem egyik leggyakoribb érvét –, akkor is nekik van igazuk, mert a papok

⁴⁰ FEJÉR György, *Balogh János nyílt levelére*, Hírnök, 1841, 42. sz., s. p. (VIDA 1841, 237–239); [FEJÉR György], *Balogh János úrnak „viszon válaszára”*, Századunk, 1841, 45. sz., 350–352 (VIDA 1841, 234–237).

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXV. évfolyam 4. szám

„sérelem nélkül tulajdoníthatnák maguknak a nagyobb értelmességet szentséges, szertartásos egyházi dolgokban, zsinati végzeményekben, általán a világiak ellenében, mint bármely mesterember saját mesterségében akármelyikünk ellenében”, vagyis a világiaknak mindehhez amúgy sincs semmi köze. „B.[alogh] úr vallásos értelmessége – akkor mondott beszédéből ítélve – a szónoklott 19 pap értelmességéhez (köztünk mondva) úgy áll, mint 0 a 19-hez” – folytatta ellenfele morális megsemmisítésére való igyekezetét az egyházi szerző.

Cikke végén még egyszer a kétgarasos történetet hozta elő, és Balogh fejtegetésére vitriolos stílusban csapott le, vagyis arra, hogy amikor Balogh kevésnek nevezte a két garast mint szavazatvásárlási árat, valójában elárulta, hogy tudja, mennyibe is kerül a közgyűlési tagok lefizetése. „Közleményünk igazolására ily szép, ily erős tanúbizonyságot csak B.[alogh] úr adhatott. [...] Ezen vallomása testimonium authenticum.” Ezek után diadalittasan ismételte meg végső következtetését: „közleményünk pontjait maga bizonyítja be”. Fejér érvelését alapvetően Balogh szavainak kiragadására és a szerző szándékával ellentétes értelmű beállítására, valamint ezek gyakori ismételtetésére, súlykolására építette.

Fejér másik, immáron nevével felvállalt írása hasonlóan fölényes, gúnyos stílusú, lényegében egyetlen elemet jár körül: Balogh műveletlenségére, valamint saját maga intellektuális fölényére hoz fel érveket. A Balogh-cikkben szereplő adatra (miszerint „a papok tudománya a világiakhoz úgy van, mint 6:46”) építette újabb támadását. Látszólagos értetlenkedésének adott hangot, hogy kik és milyen tudomány művelői találhattak ki pont ilyen arányú fölényt, és még ál-kérdésekkel is megszólította olvasóit, például: „Miért nem árasztják ki fölül csapó tudományuk sugárit a diplomatikában, históriában, filozófiában, vagy a természettanban, törvényben, út- és hídépítésben?” Azután saját kérdéseire meg is adta a nyíltan személyeskedő választ, mondván, „rájött” a válaszra: „Elgondolám: lehet az ily lobogó fáklya elrejtve a véka alatt is, lehet ily félmázsányi [...] tudományú honfi Balogh János maga.” Aztán négy területet sorolt fel, amelyek indokolták, hogy Balogh – úgymond – „miért nem tündököltette ki” tudományát.

Először Fejér a természeti törvényt hozta fel, meglehetősen sajátos érveléssel. Az egyháznak – írta – a nők jogainak védelme miatt kell tiltania a reverzális nélküli egyes házasságok megáldását (vagyis azt, hogy ne a protestáns apa vallása lehessen befolyással felekezeti hovatartozásukra), ami legalábbis különös, hiszen protestáns nők esetében (vagyis amikor az apa katolikus) ugyanez az egyháziaknak eszébe sem jutott. Nyilvánvaló, hogy itt nem a női egyenjogúság egyik korai megfogalmazásáról, hanem az egyházi jogvédelem szolgálatába állított érvről volt szó.

A másik, Fejér által felhozott terület a „polgári törvény” volt, amely szerint – írta – az egyházat érintő döntéshozatalból az egyház soha nem rekeszthető ki. (Ez megint tipikusan kiváltságvédő álláspontnak számított, hiszen az egyháziak mások hasonló jogai esetén – finoman szólva – nem voltak ilyen érzékenyek, arról nem is beszélve, hogy a polgárosodó közgondolkodás a házasságkötést már nem, illetve nem elsősorban az egyház kizárólagos hatáskörébe tartozó eseménynek tekintette.)

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2019. CXXVIII. évfolyam 4. szám

Harmadikként „história-filozófiai” szempontból vitatta a vármegyék illetékességét a törvények, jogszabályok értelmezésére, mivel „törvényt koras körülményei szerint szükség értelmezni”, az 1647/14. tc.-et a papok megbüntetésére nem lehetne használni. (Erre a gyakori egyházi érvre azt lehetett ellenvetni, hogy más, az egyházra nézve kedvezőbb, akár sokkal régebbi törvényhelyeket az egyháziak – maga Fejér is – jogforrásként hivatkoztak.)

A negyedik, legsúlyosabb területnek szánta Fejér a „honi törvényt”, amely – az ősiség 1351. évi törvényére hivatkozva – kimondja, hogy az „öröki [= öröklött] birtok [...] el nem idegeníthető, a katolikusok hite pedig ily öröki az apostoloktól, Sz[.] Istvántól származott birtok”. E ponton látszott meg leginkább a kiváltságvédő katolikus álláspont merevsége, Fejér ugyanis úgy vélte: hitét „a katolikus anya el nem idegenítheti gyereke igazainak elbitanglása nélkül”. (Ráadásul, mivel az ősiség eltörlése az ellenzék egyik alapvető követelése volt a reformkorban, Fejér ily módon – nem túl taktikusan – leleplezte a kiváltságörző konzervativizmussal való szimpátiáját is.)

Fejér el sem tudott képzelni az egyház kiváltságolt helyzetét tudomásul nem vevő álláspontot, ezért nem is akart igazán szót érteni a – többek között – Balogh János által képviselt, a társadalmi egyenjogúság eszméjéből kiinduló véleményekkel. Inkább önnön intellektuális fölényét tényként kezelve gúnyolódott Baloghon, neki tulajdonítva saját eszközeit. Például: ha Balogh mindezeket kifejtette volna, „valóban félmázsányi – csak nem – tudományának túlsúlyát sejdítette volna velünk. De fájdalom, semmi nyoma. De talán Balogh János félmázsányi – csak nem – tudománysúlya a szellemi deklamációban [= szónoklatban, dagályos előadásmódban] áll, ez meglehet. De a deklamáció csak hihető, nem igazságalapító, a szellem szárnyain lebeg, el is tikkad.” Végül Fejér azt ajánlotta Baloghnak, hogy nyilatkoztassa ki „tudományának” mibenlétét, akkor szívesen ellátogat hozzá Barsba, „valamint egy valaki Salamon bölcsességének csudájára Jeruzsálembé vándorlott”, és figyelmesen hallgatja őt.

3.6. Balogh megírta újabb, részéről a vita során az utolsó – ezúttal már kisebb tanulmány-méretű – cikkét, amit szintén a Hírnökben szeretett volna megjelentetni. A lap szerkesztője, Balázsfalvi Orosz János azonban általában kezdte megelégedni a vegyes házassággal foglalkozó, egyébként a katolikus vallást és a klérus elveit részletező cikkeket, hiszen annyi írásuk volt a témában, hogy önmagukban túlhaladták az újság terjedelmi kereteit.⁴¹ Ugyanitt üzent Balogh Jánosnak, hogy az általa küldött viszontválaszt „nyirbálások nélkül” nem jelentethetik meg, tekintettel az abban foglalt sértő kifejezésekre, legfeljebb akkor, ha felhatalmazza a szerkesztőséget egy-két kifejezés elhagyására vagy „szelídítésére”. Balogh azonban más utat választott, az alapvetően kormánypárti lap helyett Kossuth Lajosnak küldte el a cikkét. A Pesti Hírlapban végül megjelenhetett,⁴² jóllehet a cenzúra számos kifejezését illetve egész bekezdéseit törölte. Az erede-

⁴¹ *Hivatalos levelezés*, Hírnök, 1841, 49. sz., s. p.

⁴² BALOGH János, *Visszatorlás F. Gy. iratára*, Pesti Hírlap, 1841, 61. sz., 514–515 (VIDA 1841, 253–263).

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2019. CXXXI. évfolyam 12. szám

ti kézirat is fennmaradt, így nemcsak az olvasók elé került változat, hanem utólag Balogh eredeti teljes írása is megismerhető.⁴³

Balogh nem akart Fejérnek adósa maradni a vitriolos megfogalmazások tekintetében. Először arra hegyezte ki érvelését, hogy Fejér a tudományokban való jártasságának hangsúlyozásával próbált fölé kerekedni: „Kíváncsi valék tudni, ki légyen az, ki (bőkezűsége után ítélve) a tudományok mázsaszámrai osztogathatására egyedárusági kiváltságot bír, s kinek ily becses személyében legalábbis az értelem Krózusát tisztelhetni szerencsém lesz: gondolkoztam tehát és találgattam, míg végtére [...] ráakadtam emberemre, és íme, rögtön tapasztalnom kellett, hogy igazat mond. Mert sok tanulás közt a tudományok raktárából, melyben [...] eleget búvárkodik, egy tanulságot mégsem tudott kihorgászni: azt t. i., hogy szerénytelenség, soktudással kérkedés, *fitogtatás* egy szelíd-szellemű jó pap lelki ékei közé nem tartozhatnak.” A – cenzor által törölt – megjegyzésében megemlítette, hogy ismeri Fejér munkásságát, főleg a *Codex diplomaticus* könyvsorozatát, majd – jellemzően bibliai citátum használatával – arról írt, hogy Fejér ne keressen szálkát a másik szemében, míg a sajátjában gerenda van. („Elégedjék meg azzal, mit nekie isten önszorgalma után adott, és ne nézze le tudományos *királyi* székéből azokat, kik, ha épen a múzsákkal, mint ő, közvetlen szövetségben nem állanak is, de néhanéha mégis hozzájok egy kissé közelíteni bátorzkodnak”.)

A Fejér által sulykolt felállásból (tudatlan politikus – művelt egyházi személy) Balogh újra előnyt próbált kovácsolni, és többször is visszatért önmaga szerényebb minősítésére, amelyet a Fejérrel szembeni érveinek súlyosbítására használt. A hosszas vitatkozásra egyébként azért is érezte feljogosítva magát, mert eredetileg békítő, az indulatokat kerülni akaró szándékkal válaszolt Fejér „hadüzenetként” felfogott kommentárjára, s „most már kénytelen vagyok magamat oly fegyverrel védeni, aminővel megtámadtattam”. Ehhez következetesen ragaszkodott is, és minden pontot kihasznált a személyeskedő, gúnyolódó hangvétel alkalmazására. Részletesen felidézte még egyszer „Barsnak vegyes házassági, három egész napig tartott, *a papságnak úgy hiszem, nem igen tetszett* közgyűlését” és a Fejérrel folytatott vita korábbi cikkeit, azt bizonygatva, hogy ő a csípős hangvétellel csak felvette a kesztyűt „a visszatörlés szabályinál fogva”.

A 6:46-os viszonytal kapcsolatos „rejtélyes számvetés”-ről annyit mondott, hogy „azt maga Eukleidész sem tagadhatja, hogy a vegyes házasságok tárgyában az egyházi rendeletet pártoló megyéknek száma az azt rosszalókéhoz úgy áll, mint 6 a 46-hoz” – s ő erről beszélt korábbi cikkeiben. Büszkén szögezte le, hogy Bars is a 46 közé tartozik, Fejér mégis értelmetlenséggel vádolta a világi szónokokat, majd levonta a következtetést: „ha ti bennünket értelmetlenséggel vádoltok, magatok még értelmetlenebbek vagytok, mert még igazságtok sincsen”. Érvelését, a Fejér indulatos cikkeire való először békés, majd ugyanilyen hangvételű válaszait a megyében és az országban a vegyes házasságok ügye

⁴³ MOL, R 101, 3. dob. 2. cs. 61. sz., 632–633. A könyvvizsgáló hivatalról, illetve a Pesti Hírlapot 1841-ben cenzorként rendszeresen ellenőrző Havas József tevékenységéről lásd többek között: KOVÁCS Magda, *A Pesti Hírlap cenzúrázása, 1841–1844*, MKsz, 1969, 339–351; MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR Edit, *Megbíráltak és bírálok: A cenzúrahivatal aktáiból (1780–1867)*, Bp., 1985 (Nemzeti Könyvtár); FAZEKAS 2003, 13–14. stb. Az idézetekben a cenzor által törölt szövegrészeket *kurzív* szedéssel tüntettük fel.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXIII. évfolyam 4. szám

kapcsán kialakult meggyőző többséggel igyekezett alátámasztani, majd maga is matematikai okoskodásba bonyolódott, amikor a papságnak a lakosság egészéhez viszonyított alacsony arányszámát is felhozta példának. Mindezt színes képekkel és a liberális elveinek összegzésével illusztrálta: „Hála istennek, ama homálylepte idők már megszűntek, mikor a tudományok s értelmesség birtokában egyedül s kirekesztőleg maga volt az egyházi rend, mikor párducos, kacagányos eldődeink izmos kezeikben nem tollat, hanem buzogányt [...] tartottak. Most már – hála e kor nemtőjének – a világosság dicső századában élünk, tudás s értelmesség közbirtokká váltak, az egyházi rendnek érdemes egyedei, egyenkint véve, az értelmesség mázsáján többet nem nyomnak, mint mi világiak, a számszerinti többség pedig a miénk.” Ráadásul a papság saját korában már inkább visszaélt tudományosságával, a nemzet ismertebb, haladást pártoló írói („kik örök életet érdemlő munkáik által honunkra fényt árasztának, kik e szunnyadó hazát életre serkenték”) pedig jóval többen vannak, s nem az egyházas magatartással, hanem a felvilágosult eszmékkel rokonszenveztek.

Ellenfele erőteljes stílusát, személyeskedését önleleplező indulatoskodásnak minősítette: „hogyan kinevettetésemre irányzott gúny, azt mindenki fáklyavilág nélkül is láthatja”. „Én megvallom – folytatta Balogh –, hogy [...] agyamból értelmi lángok nem özönlenek: de annyi ész (kérdés nélkül legyen mondva) a jó isten mégis adott, hogy F. *ejér* Gy. *örgy* úrnak a vegyes házasság ügyében előhozott és az áldás megtagadását támogató négyes okoskodására megfelelni képes legyek.”

A Fejér Hírnökben közölt cikkében összefoglalt négy területre részletesen válaszolt. A természeti törvényekkel kapcsolatosan például azt hozta fel, hogy azok épp az egyenjogúságot sugallják, vagyis a házasságkötésben az egyén – egyházi illetve bármilyen külső – korlátozástól mentes döntésének szabadságát. Nem vitatta a házaspár mindkét tagjának illetékességét a gyermekek hitbéli nevelését illető döntés ügyében (Fejér ezzel érvelt), viszont „ezen egyezkedhetési jog csak akkor marad a maga természeti épségében, ha annak gyakorlatába egy harmadik nem avatkozik”, márpedig a reverzális követelésében az egyház által „*lelkileg kényszerítettnek*” a házaspárok. Erősebb kifejezéseit a cenzúra törölte: „*barbárok véleményem szerint azok, kik a lélek szabadságát ekképpen leláncolni, és az egymást szeretőket a legüdvösb vallás félreértett elvei által szétszakítani átallanak*”.

A Fejér által másodikként részletezett „polgári törvénnyel” kapcsolatosan Balogh másodéves joghallgatói élményeit hozta elő mint világos cáfolatot. (Például a Fejér által hivatkozott ún. „*cultus disparitas*” mint házassági akadály csak keresztény és nem keresztény közötti házasságnál jelentkezik, márpedig – szögezte le Balogh – a protestánsok is Krisztus követői, és éles szavakkal támadt vitapartnerére, miszerint „hacsak tudományos elszórodottságában el nem felejtkezék arról, hogy a protestánsok is keresztények.”) Azt ugyan elismerte, hogy az egyház a házasságjog aktuális szabályozásából nem rekeszthető ki, viszont sokkal fontosabbnak vélte, hogy a világi hatóságok sem, utóbbiaknak pedig kötelessége az 1791/26. tc. következetes alkalmazása.

Balogh a legnagyobb terjedelmet a harmadik („*historia-filozófiai*”) érvcsoportnak szentelte, érezhető, hogy itt érezte magát leginkább otthon. A lényeg röviden abban

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXXI. évfolyam 4. szám

foglalható össze, hogy bár „a törvényt csak az magyarázhatja, ki azt alkotta”, a vármegyéknek mint az országgyűlés alkotó részeinek, továbbá mint a törvények végrehajtásáért felelős testületeknek kötelességük bármely személy vagy intézmény törvénysértő tetteit elítélni. Elismerte, hogy a *Corpus Juris*ban sok régi, homályos értelmű jogszabály van, a szóban forgó 1647/14. illetve az 1791/26. tc. viszont épp nem tartoztak ezek közé, és nagyon is megfelelnek az aktuális kor nyelvezetének, illetve egyéb körülményeinek. Majd újabb szónoki kérdést fogalmazott meg: „Mit kíván tehát a kor? A kor azt kívánja, hogy a vegyes házasságok ne akadályoztassanak, mert a felvilágosodás, a vallásos türelem időszakában élünk. [...] Mit kíván a körülállás? Ez ismét csak azt kívánja, hogy a vegyes házasságok ne akadályoztassanak, mert látjuk, tapasztaljuk, hogy az egyházi rendnek áldást megtagadó rendelete mily nagy visszatetszést szült a honfiak kebelében.” Sőt még az egyházas érvelést is igyekezett Fejér ellen fordítani: „A körülállás tehát azt kívánja, hogy az egyházi rend, kiben Krisztus annyi meg annyi apostolait tisztelni szerencsénk van, engedjen a nemzet oly szembetűnőleg kimutatott közkívánságának, és ne vonja meg egyszerre annak kitűnő bizonyosságát, hogy Krisztus szelíd szelleme minden tetteinek, lépéseinek vezércsillaga.” Fejérnek az 1647/14. tc.-kel kapcsolatos érveit is ugyanígy utasította vissza, és leszögezte, hogy az aktuális vegyes házassági ügyekben annak előírásai nagyon is alkalmazhatóak, bár a törvénysértők megbüntetésével mint első számú „korkívánattal” kapcsolatos fejtegetéseit a cenzor már kihúzta.

A negyedik terület, a „honi törvény” ügyében Balogh még lesújtóbb kritikát fogalmazott meg: „Csudálkoznom kell, hogy épen midőn minden művelt honfi az ősiséget a hon sebesb előmente kötőláncának tekinti, s azt hazánk törvénykönyveiből minél előbb kiiktatni forrón óhajtja, akkor F. *ejér* G. *yörgy* úr ugyanazt az anyagi világból még a szellemibe is beiktatni, és így nem csak a testi, hanem a lelki szabadságot is mindig szűkebb korlátok közé szorítani szeretné.” Az ősiség törvényére való hivatkozás gyenge pontjait Balogh kíméletlenül ki is használta, ráadásul a Szent Istvánig visszavezetett egyházi következtetés azért sem állhatott meg, mert a középkorban „a reformációról és az annak következtében hozott törvényekről mit sem tudtak, és így azokról nem is rendelkezettek”.

A tanulmány utolsó, konklúziókat összefoglaló részét a cenzúra teljes egészében töröltette. Ebben Fejér „*tudományos gúnyszékéből*” indított személyeskedő támadásaira akart volna Balogh méltó választ adni. Például amikor arról írt, hogy Fejér a szónoklatnak nem lehetett nagy barátja, „*mert a szó varázsereje csak arra hathat, kit nyílt értelem s fogékony kebel a szellem szárnyain magasra emelhetnek*”. Majd így üzent vitapartnerének: „*ha Fejér György úr csakugyan szíves lesz engem becses személyével szerencséseltetni, és a nagyváros zaját a falusi magány csendjével néhány percre felcserélendi, [...] bennem nem találandja föl, kit keres, a bölcs Salamont, hanem csak édes honáért minden percben élni s halni tudó Balogh Jánost*”.

3.7. Fejér György a viszontválaszt szintén a Pesti Hírlapban szerette volna megjeleníteni, ezt azonban a cenzúra megakadályozta, és nemcsak alaposan meghúzta a cikkét

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXXI. évfolyam 4. szám

(mint tette Baloghéval), hanem egyáltalán nem engedte közölni.⁴⁴ Kossuth – nyilván a kiegyenlített vita, a szabadelvű lapszerkesztés jegyében – szerette volna augusztus 11-i számában megjelentetni Fejér riposztját, azonban Havas József cenzor megelégedte a vitriolos pengeváltásokat, mint írta: „Ezen visszatorlást ily modorban meg nem engedhetem. Egyéberánt a kollégium [= vagyis a cenzúrahivatal] véleményétül függ, vajon lehet-e egyáltalában megengedni.” Fejér nem adta fel, és végül egy sokkal kisebb példányszámú, korlátozottabb olvasóközönseget elérő egyházi lapban tette közzé írását.⁴⁵

Fejér sem a terjedelem, sem az érvei erőteljessége, sem stílusának más vonatkozásai tekintetében nem visszafogni, ellenkezőleg, fokozni akarta korábbi vitájukat, mintegy minden ponton rá akart tromfolni Balogh „visszatorlására”. Már felütése is jellemző, amikor Baloghot ismét azzal vádolta, hogy nem csupán személyének, hanem az egész katolikus egyháznak intézett támadást, továbbá: „nem érzette, hogy egy egész rendnek becsúrlése és becsúrlása igazságtalanság s erkölcsúrlés”. Még szintén a felütés jegyében lesúrló véleményt fogalmaz meg Baloghról, mondván, vitapartnere makacs, értetlen, „annyiszori útnak igazúrlása után nem tud visszúrlni az igaz úrlésre”. Majd a lényegre térve, a már sokszor boncolgatott 6:46 arányt vette elő úrlra, és – kissé meglepő – matematikai érveléssel bizonygatta az egyház igazát úrlve „többségét”. A 46 megle az igazából csak 3 – írta, mert csupán Pest, Zala és Borsod tekinthető önálló indúrlványnak, a többiek csak ezeket követték (ez egyébként önmagában sem teljesen felelt meg a tényeknek), vagyis az áldásmegtagadás tekintetében a papság támogatottsága kétszeres. (Afölött is elsúrlott, hogy az egyházat támogató 6 vármegyére a mintakövetés legalább ennyire igaz.) De a vármegyék álláspontját még úrl így is soknak érzte: mivel Pest körlelelét négy főhatóság (a területén úrltelékes katolikus egyházmegyék) megtámadták, ezért az nem tekinthető, csak 1/4-nek, Zala megyéét „háromszoros okkal, móddal” megcáfolták (!),⁴⁶ tehát csak 1/3-ot jelent, Borsod pedig – vélte – teljesen elfogult, tehát egyáltalán nem kell vele foglalkozni. Számúrlása szerint úrl így az egyházat úrltelélok álláspontja csupán 1/12, amivel szemben az egyház támogatottsága 12, hiszen – folytatta legalábbis megürlkentő számúrlásait – a 6 vármegye mellett a papságot, a zászlósurakat, a városokat és a „köznépet” különböző nyakatekert szorzók szerint összesen 6 tényezőnek vette. Fejért a „visszatorlása” írásakor minden bizonynyal teljesen elragadták az indulatai, különben aligha bocsúrlkozott volna úrl ilyen különös és nagyon is átlátszó számúrlgatásokba, amelyeket vitriolos jelzőkkel próbált erősúrlteni.

Számúrla sokkal szerencsésebb terepnek számúrlt, amikor Baloghnak arra az érvelésére reflektúrlt, hogy milyen súlya van a papságnak a tudományosságban és az irodalomban. Arról beszélt, hogy az iskolákban, tudományos testúrlletekben milyen nagy számban tevékenykedik a papság – ezzel egyébként megkerúrlte Balogh célzását, hiszen úrltöbbi a haladást szolgáló tollforgatókról, és azon belül a világiak meghatározó súlyúrlról úrlt. Áttért

⁴⁴ MOL, R 101, 3. dob. 2. cs. 64. sz., 659–661.

⁴⁵ FEJÉR György, *Visszatorlás a B. J. úrl visszatorlási iratára*, Egyházi Tudósúrlások, 1841, II, 8. sz. (VIDA 1841, 253–263).

⁴⁶ A Zala megyével foglalkozó (cikkében többször visszatorló) sorai egyébként indirekt módon Deák Ferencnek szánt kritikát is megfogalmaztak. Lásd erről FAZEKAS 2008, 81–82.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2019. CXXIII. évfolyam 4. szám

a vegyes házasságok ügyében keletkezett számos történeti-teológiai röpiratra, amelyeket – egy Esztergom megyei, az egyházat támogató világit⁴⁷ leszámítva – kizárólag papok jegyezték. (Ez egyébként eléggé átlátszó érvelés volt, hiszen az egyháziak sokkal inkább motiváltak voltak álláspontjuk közzétételében, arról nem is beszélve, hogy a világi illetve protestáns érveket összefoglaló beszédek, röpiratok nem jelenhettek meg nyomtatásban.⁴⁸) Fejér számára evidencia volt, hogy az egyháziak csak sokkal magasabb rendű és tartalmú írásokat készíthetnek, mint a világiak, ráadásul „egy közgyűlés közelítésekor [...] a világi egy holnapig készül, míg ráncba szedje homlokát az írásra, a pap kapja a tollat és ír, ha szükséges, a maga dolgában”. (Ezzel egyébként arra is célzott, hogy Fejér mindig jóval hamarabb reagált Balogh írásaira, mint fordítva, nem véve figyelembe, hogy ebben a földrajzi távolság is szerepet játszott.⁴⁹)

Azután még egyszer az általa felvetett négy területre, illetve Balogh vonatkozó érveire tért át. A természet törvényeit illetően azzal toldotta meg legutóbbi érveit, hogy nemcsak a női „egyenjogságot” hozta fel, hanem azt is, hogy e törvények értelmében „az erkölcstelenséget megáldani nem szabad, de a vegyes házasság erkölcstelenség”. De a fő hangsúlyt ezúttal is arra helyezte, hogy a katolikus menyasszony jogait kell védeni az országgyűléssel, vármegyékkel szemben. (Ezek a jogok ugyanakkor voltaképpen nem a nők, hanem az egyház jogait jelentették.) A „polgári törvénnyel” kapcsolatosan pedig egyértelműen leszögezte, hogy a protestánsokat az egyházjog értelmében eretneknek kell nevezni. Soraiból a katolikus kizárólagosságtudat és arra épített magabiztosság sugárzik: „Nem tudja [Balogh], hogy mivel a religió nemesíti, szenteli meg leginkább a házasságot, az anyaszentegyház körébe hajol az leginkább minden erkölcsösült nemzeteknél?” (Religiónak, vagyis vallásnak kizárólag a katolicizmust tekintette.) „B.[alogh] J.[ános] úr az eretnokséget semmibe hajtván, nem tekinti, hogy a cultus disparitas azért akadály főképp, mert [...] hittet-nem-törődéssel, azaz vallástalansággal jár egyszersmind” – írta, hangsúlyozva, hogy a polgári törvénynek nemcsak joga, hanem kötelessége is a házaspárok magánéletébe való beavatkozás, magasabb (katolikus egyházi) szempontból. Fejér egyébként az első két pontnál számos külföldi szerzőt – például Friedrich Kunstmann (1811–1867) katolikus egyházjogászt stb. – is idézett, fejtegetéseit hosszabb citátumokkal tűzdeltte tele, ezzel is intellektuális fölényét igyekezett hangsúlyozni.

Balogh régebbi törvényekkel kapcsolatos fejtegetéseit egyrészt azzal söpörte le, hogy „kár volt a logikát is kiküszöbölni a törvényt magyarázatból”, másrészt azzal, hogy a világi hatalomnak semmiféle vallásügyi törvényt nem szabadott volna alkotni, „mint hatósága körén kívül valót”, nem szabályozhatja a házasságjogot, amely kizárólag a katolikus egyházat illeti. A gúnnal ezúttal sem takarékoskodott, például: „Egy logikus

⁴⁷ A célzás bizonyára Besze Jánosra (1811–1892), illetve *Szózat a haladás barátaihoz* című írására vonatkozott. Vö. 12. sz. jegyzet.

⁴⁸ FAZEKAS 2005; ill. Uő, *Protestáns érvek és ellenérvek az 1840-es évek egyházpolitikai vitáiban* = „Zengett Színonon a zsoldár”: *A magyar kálvinizmus kulturális és civilizációs hatásai*, szerk. KULIN Ferenc, VELIKY János, Bp., 2010, 101–115.

⁴⁹ Balogh „visszatorlása” július 31-én jelent meg a Pesti Hírlapban, Fejér már augusztus 3-án postázta riportját.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXXI. évfolyam 4. szám

[értsd: logikában jártas tudós] eligazíthatta volna B.[alogh] J.[ános] urat, hogy 17. századi törvényt nem a mostani korszellem programmája szerint [...] kell magyarázni.” Ez egyébként megint megkerülte Balogh érvelését, aki pont azt magyarázta, hogy a vármegyék által alkalmazott vallásügyi törvények világosak, hatályosak és a konkrét, vegyes házassági ügyekben is alkalmazhatók. A negyedik részben pedig határozottan ragaszkodott az ősiség törvényéhez illetve annak a vallásügyre való értelmezéséhez, hozzátéve, hogy Balogh a maga nevében lemondhat nemesi „ősivér jussáról”. Így fogalmazott: „A mi katolikus hitünk Sz.[ent] István idejétől fogva ősi juss, a mi örökölt javunk, annak elidegenítésére nincs, nem is lehet semmi szükség, az a polgári hatalom körén kívül esik.” Márpedig a katolikus anya sem mondhat le gyermekei saját hitében való neveléséről, és ezt a jogot nem is adhatja meg neki a világi hatalom. Véggkövetkeztetéseként ismét a katolikus egyház törvény felettségét és előjogait hangsúlyozta.

Zárszóként pedig azt sejtette, hogy mi oka lehetett „az egyházi értelmesség ellen szegülésének” Balogh részéről, „ezt fejtegetni érdekes volna bizonytalán a jövő kor tudósítása végett”. Úgy vélekedett, hogy Bars vármegyében (másik – Deák Ferencre tekintettel – figyelemre méltó példájaként: Zala megyében) „alattomos okaiknak szükség lenni”. Hogy ezek mik lehetnek, nem fejtette ki, csak sejteti engedte, hogy valamiféle egyházellenes összeesküvés körvonalait látta a vegyes házasságok áldásmegtagadását elítélő közéleti személyiségekben. Stílusának megfelelően, „hogy a torlásoknak és visszatöréseknek se hossza, se vége ne legyen”, azt javasolta Baloghnak, hogy a közelmúltban megjelent egyházi röpiratok (köztük Fejér saját munkája) bármelyikét cáfolja meg. „De kérem az istenre, ne készüljön holdnapokig homlokának ráncba szedésére, ne kínozzon cáfolatának vártatával.”

De erre Balogh – tudomásunk szerint – már nem kívánt nyilvánosan válaszolni.

4. A sajtóvita utóélete

Bars vármegye a vegyes házasságokkal összefüggő egyházpolitikai vita későbbi szakaszában is következetesen liberális álláspontot képviselt, ugyanakkor az egyre több helyen megfogalmazódó radikális megoldásoktól el kívánta határolni magát. 1841 folyamán következetesen végre akarta hajtani a korábbi intézkedéseket a feljelentett áldásmegtagadó papok ügyében.⁵⁰ Az augusztusi közgyűlés hangulatáról összefoglalóan írta Kossuth barsi levelezője: „*Habár köztünk is szeretik háborítani a különböző vallások közti csendet és egyetértést, mindazáltal higgadtabb vallási nézetekkel bír a megye közönsége, hogysem szertelen buzgóságra lenne gyulasztható.*”

A következő, szempontunkból jelentős közgyűlésre 1842. február 21-én került sor, erről Okolicsányi Pál verebéli esperes-plébános részletesen beszámolt Kopácsy József

⁵⁰ Kosztolányi Péter hosszú cikkben számolt volna be a Bars augusztusi közgyűlésén (nem elsősorban egyházpolitikában) történetéről, ez azonban a cenzúra teljes tiltása miatt nem jelenhetett meg a Pesti Hírlap 1841. szeptember 4-i számában. MOL, R 101, 3. dob. 2. cs. 71. sz., 735.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXXI. évfolyam 4. szám

esztergomi érseknek,⁵¹ ebben többször is említi Balogh János szereplését. Először is ekkor értesítették Barsot, hogy – más megyékhez hasonlóan, tiszteletük jeléül, „főispáni befolyás nélkül” – Bihar megye táblabírájává választották, és egyébként is a közgyűlés meghatározó figurájának tűnik. Két egyházpolitikai vonatkozású indítvány hangzott el. Először Zólyom körlevele, mely „nevetéssel és megvetéssel félretétetett” (valószínűleg arról van szó, amikor az említett megye – a katolikus egyház törvénysértésére hivatkozva, de szintén az 1791/26. tc.-kel ellentétes módon – érvényesnek ismerte el a protestáns lelkészek előtt kötött vegyes házasságokat), méghozzá: „leginkább Balogh János közlésére”. (A zólyomi indítványt a legtöbb vármegye elutasította.) Továbbá a Pesti Hírlap tudósítójaként már említett Kosztolányi Péter javasolta, hogy egyéb vármegyék (például Pest, Borsod stb.) példájára Bars is minősítse törvénytelennek az uralkodó eljárását, miszerint királyi engedéllyel (placetummal) látta el XVI. Gergely pápa Magyarországhoz intézett *Quas vestro* kezdetű brevét. Kosztolányi arra hivatkozott, hogy e pápai megnyilatkozás ellentétes a magyar törvényekkel. (Ebben egyébként volt is valami, hiszen a pápa elfogadható lehetőségnek minősítette a protestáns lelkészek előtt kötött vegyes házasságot, egyéb reverzális nélküli frigy esetén viszont ragaszkodott a passiva assistentia gyakorlatához – mindkét eset ekkor még ellentétes volt a magyar törvényekkel, konkrétan az 1791/26. tc.-kel.) Balogh ekkor beszédében kifejtette, hogy ő ugyan nem lát direkt törvénysértést a breve egy részében illetve annak kihirdetésében, ugyanakkor, hogy „Bars megye következetes maradjon, őfelségéhez terjesztendő alázatos felírára szavazott”, amelyben a korábbi megyei feliratokhoz hasonlóan a „vegyes házassági kellemetlen viták megszüntetését eszközözlendő” országgyűlés összehívását szorgalmazták.⁵² A közgyűlésen főszerepet játszó Kosztolányi hírlapi beszámolójában mindez kissé más hangsúlyokat kapott, szerinte ugyanis Balogh „a breve iránti kérdést az indítványozó [vagyis épp Kosztolányi – F. Cs.] által kifejtve látván, és bízván abban, hogy Mátyás királynak honunk romániai függetlenségéről mondott arany szavai jelen kormány kebelében is visszhangra találandnak”, kérte az országgyűlés összehívását kezdeményező feliratot.⁵³ A közgyűlésről beszámoló egyházi tudósító Balogh vonatkozásában elhallgatta, illetve finomította, hogy Balogh csak a breve bizonyos vonatkozásait tartotta elfogadhatónak, hiszen az általa kezdeményezett felirattól elvárta: „őfelsége rendelkezni méltóztassék, hogy a’ breve [...] alkotmány- és törvényellenes részének kihirdetéséből eredett háborgások és törvényellenes intézkedések megszüntessenek”. Mindenesetre a barsi közgyűlésben elhangzottak ezúttal is nagyobb visszhangot kaptak, az indítványt egyházi jogvédő oldalról részletesebb kritika is érte.⁵⁴

⁵¹ EPL, Kop. Cat. 39, 1264. t., ad 3. sz.

⁵² Az 1842. február 21-i közgyűlésről kivonat, továbbá Bars vármegye tiltakozó felirata a pápai breve kihirdetése ellen: EPL, Kop. Cat. 39, 1264. t., ad 3. sz.

⁵³ Pesti Hírlap, 1842, 124. sz., 169–170. Kosztolányinak egyébként ezt a tudósítását is alaposan megrostálta a cenzúra, lásd MOL, R 101, 3. dob. 3. cs. 124. sz.

⁵⁴ KOVÁCS Vazul, *Viszhangja a Barsmegyei indítványozó úr keményebb szavainak*, Nemzeti Újság, 1842, 28. sz., 109–110. Lásd még Jelenkor, 1842, 21. sz. Rövidebb, tárgyilagos tudósítás: Világ, 1842, 18. sz., 138–139.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXIII. évfolyam 4. szám

Annyi mindenesetre bizonyos, hogy Balogh János 1842-ben is Bars megye leginkább meghatározó közéleti személyisége volt, következetesen képviselt liberális elveiből semmit nem engedett, legfeljebb egyes radikális túlzásoktól tartotta távol magát. Utóbbiban egyszerre láthatjuk a mérsékelt elemek szimpátiájának megnyerésére irányuló igyekezetét (ebben az évben választották alispánnak), és részben talán a Fejér Györggyel folytatott sajtóvitájának tanulságait is. Nem sokkal azután, hogy elfoglalta alispáni hivatalát, egy közgyűlési megnyitó beszédében „férjfiisan kötő szívökre a rendeknek a viszszaarázsolts béke-olajág jótékony hatása által e megyében megkövült egyetértésnek hű megőrzését, minek eszközeül a gyanúsítgatás kerülését, a külön vélemények méltánylását, jónak, hasznosnak a törvény s igazság értelmében, összetett vállakkal előmozdítottását, mint a haladás-követelő kor egyedüli földadatát ajánlá”.⁵⁵ – Egy, a polgári átalakulás iránt elkötelezett, ugyanakkor ízig-vérig politikus személyiség szavai voltak ezek.

⁵⁵ Jelenkor, 1842, 70. sz., 523.

KONDOR PÉTER JÁNOS

AZ IDŐSZERKEZET MINT FOLYAMAT
(Idő a *Fekete kolostorban*)

„Most látom, hogy sorsom már készen volt bennem, csak nem értettem a nyelvét.”¹

Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a *Fekete kolostor* azon művek sorába tartozik, amelyeknek rendszerező, leíró igényű elemzése előbb-utóbb implikálja az olyan fundamentális irodalomelméleti, illetve műfajelméleti kérdésfeltevéseket, miszerint: „Mi a regény?”; „Mi az életrajz?”; „Mi a fikció?”; sőt, „Mi az, hogy irodalom?”

Vajon mi az oka annak, hogy Kuncz Aladár műve ilyen nagyságrendű kérdésekkel szembesíti elemzőjét?

A következőkben egy elbeszélésmodell felállításával – a *Fekete kolostor* időszerve-
tének új összefüggését nyújtva – próbáljuk megválaszolni e kérdést.

Hogy a mű időszervezetét narratológiai fogalmak segítségével kísérlelhessük meg bemutatni, mindenekelőtt a recepciót lesz tanulságos áttekintenünk, különös hangsúlyt fektetve azokra a kritikus csomópontokra, amelyeket egy modellalkotásnál szem előtt kell tartanunk.

A recepció e kritikus csomópontjai egyfelől a *valóság–fikció szembenállás* és az avval szorosan összefonódó *műfaji behatárolás* problémaköröként, másfelől a *Fekete kolostor* elemző *interpretációjának módszertani problémájaként* adódnak.

Már a kortárs kritikusok és íróbarátok: Babits, Kosztolányi, Schöpflin,² Németh Andor³ reflexióiban centrumba került a szépírói megalkotottság és a dokumentumszerűség feszültsége, amely a *Fekete kolostor* értelmezőit azóta is kihívás elé állítja.

„Egyesek hadinaplónak fogják nevezni ezt a könyvet, mások emlékiratnak – írja Kosztolányi. – Nyersanyaga az, ami megtörtént, durva, vaskos s mint minden nagy mű nyersanyaga, fölöttébb hasonlít a ponyvához. [...] Valóban költészet, alkotás ez a munka. Regény is abban az ősi értelemben, hogy kalandos, regényes történetet ad elő.”⁴ De „Mi is ez a könyv? – teszi fel a kérdést Járosi Andor. – Regény? Alcíme: feljegyzések a francia internáltságból. Minden sora megtörtént valóság, szereplői saját nevükön szere-

¹ A Kuncz Aladártól származó idézetet Ablonczy László esszejéből vettem át: „Laczkó Gézához írott, csak a címzett Kuncz-tanulmányában idézett, töredékes levelében a Noirmoutier-ben szenvedő barát szinte Ady versének üzenetét ismételte: »Most látom, hogy sorsom már készen volt bennem, csak nem értettem a nyelvét.« (1916. március 10.)” ABLONCZY László, „... sokkal nagyobb fájdalomba”: *Tünődések a Fekete kolostorban*, Hítel, 2002/2, 76.

² SCHÖPFLIN Aladár, *Fekete kolostor*, Nyugat, 1931, I, 823–825.

³ NÉMETH Andor, *Emlékezés Kuncz Aladárról*, Nyugat, 1931, II, 48–53.

⁴ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Fekete kolostor: Kuncz Aladárról és könyvéről*, Nyugat, 1931, I, 819–823.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXXI. évfolyam 4. szám

pelnek; s közülük eggyel-kettővel találkoztunk is. Mindakettő. Igaz, hogy megtörtént események, szinte naplószerű feljegyzések sorozata [...], de regény művészi kompozíciójánál fogva.”⁵ „Mi ez a mű? – firtatja Reményik Sándor is. – »Wahrheit und Dichtung?...«”⁶

A mű recepciótörténetében a kortársak értelmezései közül végül Babits vélekedése válik meghatározóvá a műfajiság tekintetében: „A *Fekete kolostor* – írja Babits – igazán megrázó eseményeket beszél el; de ezt a regényszerű feszültséget, amivel leláncol, azt az érdekességet, amivel mindig továbbragad, azt a mély hatást, amit maga után hagy, csak részben lehet ezeknek tulajdonítani. Nagy részben a művészi megalkotásnak kell tulajdonítani, amelynél fogva Kuncz Aladár műve magasan kiemelkedik a háborús riportkönyvek dokumentum-sorából, s a legmélyebb értelemben vett regényirodalomhoz csatlakozik.”⁷

Harminc esztendővel az első kiadást követően Bóka László Babits elemzésére támaszkodva már kategorikusan kijelenti, hogy a *Fekete kolostor* regény.⁸ Azon belül is *én-regény*, illetve *kollektív regény*. „A *Fekete kolostor* azonban műfajilag nemcsak egyesítése az én- és a kollektív regénynek – reflektál Jancsó Elemér Bóka megállapítására –, hanem egyúttal emlékirat is. E mű egykori és későbbi elemzői nem vették észre – írja Jancsó –, hogy a *Fekete kolostor* műfajilag a napló- és emlékirat-irodalom hagyományainak a folytatója és művészi továbbfejlesztője.”⁹

Pomogáts Béla Kuncz Aladáról szóló monográfiájában szintén „az emlékirat-műfaj huszadik századi klasszikus műveivel”¹⁰ sorolja a *Fekete kolostort*, továbbá kifejti, hogy azért olvashatták sokan regényként, mert a mű „...dokumentumszintjéről a művészi alkotás szintjére emelkedik”, s azt hiába minősítette Babits vagy vallotta maga a szerző is regénynek,¹¹ „Kuncz műve [...] mégsem regény”, mivel „Nem a regény, hanem az emlékirat technikájával dolgozik.”¹²

Ács Margit 1975-ös, *A Fekete kolostor regény-rétegei*¹³ című tanulmánya már a recepció tanulságait összegző, egyeztető igénnyel állapítja meg, hogy a „regény” „...újabb méltatói és tanulmányozói [...] művészien megkomponált, regényes emlékiratként írnak

⁵ JÁROSI Andor, *Kuncz Aladár: Fekete kolostor*, Páztortúz, 1931, 310.

⁶ REMÉNYIK Sándor, *Fekete kolostor: Gondolatforgácsok Kuncz Aladár művéről*, Napkelet, 1931, 838.

⁷ BABITS Mihály, *Fekete kolostor*, Erdélyi Helikon, 1931, 419–421.

⁸ „Babits »olyan mint«-je, »mintha olyan«-ja még óvatosan kerülgeti a műfaji meghatározást, melyet pedig ma már nyugodtan kimondhatunk: a *Fekete kolostor* a két világháború közötti magyar irodalom egyik legjelentősebb regénye, nem olyan, mint egy jó és nagy regény, hanem: jó és nagy regény.” KUNCZ Aladár, *Fekete kolostor: Feljegyzések a francia internáltságból*, tan. BÓKA László, Bp., Szépirodalmi, 1963, 18.

⁹ KUNCZ Aladár, *Fekete kolostor: Feljegyzések a francia internáltságból*, tan. JANCÓSÓ Elemér, Kolozsvár, Dacia, 1973, 26.

¹⁰ POMOGÁTS Béla, *Kuncz Aladár*, Kolozsvár–Bukarest, Kriterion, 2001², 205.

¹¹ Kuncz Aladár írja Zádory Oszkárnak címzett (1931. február 3.) levelében: „...nagyobb könyvet írok, mondjuk regény formában, bár mindaz, ami benne lesz, színvalóság, közös francia internáltságunkról.” KUNCZ Aladár, *Levelek 1907–1931*, kiad. MÁTHÉ-SZABÓ Magda (JANCÓSÓ Elemérné), jegyz. JUHÁSZ András, Bukarest, Kriterion, 1982, 117.

¹² POMOGÁTS, *i. m.*, 213.

¹³ KUNCZ Aladár, *Fekete kolostor: Feljegyzések a francia internáltságból*, tan. ÁCS Margit, Bp., Szépirodalmi, 1975, 611–653.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXXI. évfolyam 4. szám

a műről; csak annyi különbséggel, hogy van, aki a regény jellegét hangsúlyozza, mint Bóka László [...], van, aki a hagyományos emlékirat-irodalom folytatását látja benne, mint Jancsó Elemér, [...] s Pomogáts [...] mindehhez hozzáfűzi – írja Ács –, hogy Kuncz ifjúkorában, Thökölyről szóló tanulmánya kedvéért igen alaposan foglalkozott a tizenhetedik, tizennyolcadik század francia emlékiróival is.”¹⁴ A *Fekete kolostor* regényszerűsége látszik a legbiztosabb pontnak a műfajiság tekintetében, ezért Ács Margit a mű „regényességére” vonatkozó megfigyeléseit regény-rétegekbe sorolja. Sorrendben: [1.] én-regény; [2.] kollektív regény; [3.] a modern életérzés regénye; [4.] az internacionalizmus regénye; [5.] a hazafiság regénye; [6.] a tárgyilagosság regénye; [7.] és a következő évtized regénye. Nem könnyít a *Fekete kolostor* bármiféle rendszerbe állításának nehézségein az sem, ha pusztán a regény műfaja felől közelítjük meg, hiszen a regényként való tematikai behatárolása is meglehetősen bonyodalmas vállalkozás, ahogyan azt az imént elsorolt hét szempontból álló, sokoldalú megközelíthetősége is tanúsítja. Ugyancsak figyelemre méltó mozzanata Ács Margit elemzésének, hogy a regényrétegeket a *Fekete kolostorban* mint dokumentumkönyvben keresi, s nem mint regényben: „...egy dokumentumkönyvben kell megkeresnünk azokat a rétegeket – írja az elemző –, amelyek az alkotás folyamatában szinte észrevétlenül, esetleg az író szándékaitól függetlenül – »regénnyé« lényegültek át, pusztán azáltal, hogy irodalommal, filozófiával telített, tehetséges művész volt az, aki a papíron újraélte emlékeit.”¹⁵

Úgy vélem, a bemutatott érvelések kielégítően bizonyítják, hogy ha a *Fekete kolostorhoz* mint regényhez közelítünk, akkor az emlékiratszerűség elemei, jelenségei kerülnek előtérbe, fordított esetben pedig, amikor emlékiratként, a dokumentumszerűségét előtérbe helyezve vizsgáljuk a szöveget, hamarosan számot kell vetnünk irodalmi jellegzetességeinek határozottan érzékelhető, azonban igen nehezen strukturálható nyomaival.

A *Fekete kolostor* szerkezetét vizsgálva tovább bonyolódnak a már amúgy is összetett elemzői nehézségek. A mű szerkezeti széttartására, pontosabban annak rejtélyességére már Babits is rámutatott,¹⁶ aminek figyelembevételével Bóka két epizódot „gyűjtőpont”-ként határozott meg az időszerkezetben;¹⁷ Pomogáts Béla ezt egy harmadik *gyűjtőpont* közbeiktatásával egészíti ki.¹⁸

¹⁴ Uo., 613.

¹⁵ Uo.

¹⁶ „Nem különösebben »megkomponált« mű [...] kompozíciója belsőbb és titkosabb. Valahogy a lelki és hangulati rajz pilléreire épül, mely mindvégig egységes, rendkívül árnyalt és emelkedő. Az események csak külső tagozódást adnak. Változatos kalandokról nem lehet beszélni, ami történik, inkább sivár és egyhangú, de alkalmas arra, hogy az emberi lelket kegyetlenül megmeztelenítse, rejtett, megborzongató, csúf vagy felséges mélyeit kitarja.” BABITS, *i. m.*, 420.

¹⁷ Az első „gyűjtőpont” Guillaume örmester epizódja a VI. fejezetben, a második a foglyok Ile d’Yeu-i sétányának története a XVII. (*A „Fekete Barát”*) fejezetben. Bóka interpretációjában a két gyűjtőpont úgy kapcsolható össze, hogy Guillaume örmesternek a katonai adminisztráció szigorával szemben felmutatott emberiségessége, humanizmusa irányt mutat a szerző/elbeszélő számára ahhoz, hogy közösségi emberré válhasson, amelynek bekövetkeztéről *A „Fekete Barát”* fejezete tudósít. Lásd BÓKA, *i. m.*, 26.

¹⁸ A XII. (*1915 karácsonyhava*) fejezetről van szó, amelyben „Kuncz leszámol régi egyéniségével [...] egy életforma bukásáról, az író átalakulásáról olvasunk. A tragikus tapasztalatok között szétfoszlik az egyéniség kultusza, s Kuncznak valami más eszmét kell keresnie. Ez az új ideál fénylik fel a regény harmadik gyűjtőpont-

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXIII. évfolyam 4. szám

Görömbei András a gyújtópontok meghatározásával szemben hívja fel a figyelmet a regénystruktúra instabilitására. Mint írja: „A *Fekete kolostor* elemzői és méltatói általában kiemelték önálló nagy jeleneteket, jellegzetes pilléreket a regényből, s ezeknek az értelmezésben nagy jelentőséget tulajdonítottak. Az azonban, hogy ezek közül egy-kettő mindenkinél visszatér, más jelenetek viszont szerzőnként változnak, arra is rávilágít, hogy nem feltétlenül diktálja a mű belső struktúrája néhány pillér kiszigetelését.”¹⁹

Görömbei András megfigyelése arra a jelenségre világít rá, hogy amilyen regénystruktúra, illetve irodalom- vagy műfaj történeti séma szerint olvassuk a szöveget, annak megfelelően kerülnek előtérbe a mű bizonyos fejezetei vagy epizódjai, így eltérő hangsúlyokkal, fókuszálással, „gyújtópontok megállapításával” egymással akár teljesen el- lenkező tematikájú regényként is olvasható a *Fekete kolostor*.

Meghatározó módszertani jelensége még csaknem a recepció egészének, hogy a mű irodalomtörténet-írás által rekonstruált keletkezéstörténete vagy magának a szerzőnek nem a mű szövegéből származtatott élettörténete, például a barátok visszaemlékezései, továbbá egyéb, Kuncz Aladár személyéhez köthető dokumentumok (levelek, cikkek, tudományos publikációk) minduntalan bevonódnak a *Fekete kolostor* értelmezésébe.²⁰

Ebben az összefüggésben tehát két módszertani megközelítés kínálkozik.

Az első, hogy (1.) a mű interpretációjába bevonjuk magának a szerzőnek nem a mű szövegéből származtatott élettörténetét, életrajzát, a barátok, fogolytársak visszaemlékezéseit és a Kuncz Aladár személyéhez köthető dokumentumokat. A második pedig, hogy (2.) a *Fekete kolostor* interpretációját „belülről”, magából a műből, annak szövegéből próbáljuk elvégezni.

Válasszuk az utóbbit, mivel a recepció tanulmányozása során beláthattuk, hogy amennyire produktívan működik az első módszertani megközelítés az értelmezés elején, annyira kilátástalanná bonyolítja azt a későbbiekben. A második (2.) módszertani megközelítés azonban csak akkor válik jogossá (kiválaszthatóvá), ha a *Fekete kolostor* műfajjágának kérdését (egyelőre) zárójelbe tesszük, felfüggesztve egyúttal a mű *fikcionális-referenciális*²¹ ketszatuságából adódó dilemmákat. (E zárójelezés nélkül voltaképpen

jában” (POMOGÁTS, *i. m.*, 217), amely A „*Fekete Barát*” fejezete, tehát Pomogátsnál is az én „kollektivizálódásával” tetőzik a *Fekete kolostor*.

¹⁹ GÖRÖMBEI András, *A Fekete kolostor*, Újhold Évkönyv, 1987/2, 275.

²⁰ Szemléltessük a jelenséget egy Ács Margit elemzéséből származó példával: „A *Fekete kolostor* elején szemléletes pillanatfelvételen örökíti meg az író önmagát: »Kávéházban ültem, olvastam. Szememen monokli, előttem abszintes pohár.« Egy másik pillanatfelvételt Laczkó Géza exponált a hazaérkezőről: »1919-ben, kinőttujjú kabátban, foszló kézelőjű ingben, gyűrötten, gondozatlanul, nikotintól sárga ujjakkal, tétovázó járással érkezett meg a Lövház utcába. A keze remegett, tekintete zavaros volt, szeme vérrel aláfutott, arca ványadt.« A két pillanatfelvétel között feszül ki a *Fekete kolostornak* mint én-regénynek az íve.” (ÁCS, *i. m.*, 614.) Látható, hogy az „én-regény ívének” kiindulópontja a *Fekete kolostor* egyik szöveghelye, míg végpontja a Laczkó Géza visszaemlékezéséből származó idézet.

²¹ Izgalmas adalékul szolgálhat a kérdéshez LŐRINCZI László könyve (*Utazás a Fekete kolostorhoz: Irodalomtörténeti riport*, Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2005²), amely fényt derít a *Fekete kolostor* számos tényszerűnek tűnő, ám a kutatások során mégis fikciónak bizonyuló elemére.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2019. CXXV. évfolyam 4. szám

nem is választható el egymástól a két módszertan.) Ezért elemzésünk *narratív szövegként* fogja vizsgálni a *Fekete kolostort*.²²

Az időszerkezet vizsgálatához elsősorban Gérard Genette narratív lendületekről szóló elméletéből érdemes kiindulnunk.²³ Kényes műveletnek nevezi Genette „egy elbeszélés időtartamát összevetni az elbeszélés által elmondott történet időtartamával”, mivel az előbbi kizárólag a történet elolvasásához szükséges idővel azonosítható, amely – természetesen – nem lehet referenciapont, hiszen az a mindenkori olvasónak és az olvasás aktuális körülményeinek függvénye.²⁴ Ahhoz azonban éppen elég megbízható módszer, hogy makroszintű tendenciákat állapítsunk meg az elbeszélés izokroniájának leírásával, mert az „úgy is vizsgálható, mint egy inga, vagyis nem viszonyításokkal élve, összehasonlítva az elbeszélésnek és az általa elbeszélte történetnek az időtartamát, hanem valamilyen abszolút és autonóm módon, mintegy *sebességkonstansként*. Sebesség alatt egy időbeli és egy térbeli tényező arányát értjük (a métert másodpercenként, a másodpercet méterenként): ennek megfelelően az elbeszélés sebességét egy időtartamnak, a történet másodpercben, percben, órákban, napokban, hónapokban, években mérhető időtartamának, valamint egy hosszúságnak, a történet sorokban és oldalakban mérhető hosszának aránya adja.”²⁵

A narratív lendület négy alapvető tempója az *ellipszis* és a (leíró) *szünet* mint a két véglet, a két közbülső tempó pedig a *jelenet* és a *kivonat*.

Az *ellipszis* lényegét tekintve kihagyás, illetve ugrás a történetben, amely temporális értelemben lehet *meghatározott* (számszerűsített) illetve *meghatározatlan* időtartam (nem számszerűsített), formailag pedig *explicit* vagy *implicit* (kikövetkeztethető), továbbá *hipotetikus* (lokalizálhatatlan) is.²⁶

A (leíró) *szünet*ben az elbeszélés ideje halad, ugyanakkor az elbeszélte történet ideje áll, azonban – mint arra Genette rámutat *Az eltűnt idő nyomában* kapcsán – előfordulhat, hogy a „kontempláció valójában nagyon is aktív, és magában foglal »egy egész történetet«. Ez az a történet, amit a prousti leírás elmond.”²⁷

A *kivonat* közbülső tempójában az elbeszélés viszonylag rövid időtartamára az elbeszélte idő tartamának többszöröse jut, amely rendszerint „az élet több napjának, hónapjának

²² Mivel Kuncz Aladár műve „hamis színekben tünteti fel a magyarországi proletárforradalmat és a Tanácsköztársaságot” (SÓNI Pál, *A romániai magyar irodalom története*, Bukarest, Ed. Didact. și Ped., 1969, 50), annak II. világháború utáni kiadásait durván megcsonkították. (Ugyanígy járt – természetesen más megfontolások miatt – a *Fekete kolostor* 1937-es francia kiadása is.) Sajnálatos tény, hogy a könyv rendszerváltás utáni kiadásai továbbra is a megcsonkított változatot vették az újabb kiadások alapjául. Ezért a mű elemzéséhez egy 1931-es kiadás szövegét használjuk, amelyre minden további hivatkozás vonatkozik: KUNCZ ALADÁR, *Fekete kolostor: Feljegyzések a francia internáltságából*, Kolozsvár–Bp., Erdélyi Szépművészeti Céh–Athenaeum, 1931². (A továbbiakban az Fk. rövidítést követő szám ennek a kiadásnak a lapszámait jelöli.)

²³ GÉRARD GENETTE, *Az elbeszélő diszkurzusa = Az irodalom elméletei I*, szerk. THOMKA BEÁTA, ford. LOVAS EDIT, SEPEGHY BOLDIZSÁR, Pécs, Jelenkor, 1996, 61–99.

²⁴ *Uo.*, 68.

²⁵ *Uo.*, 69–70.

²⁶ *Uo.*, 91–95.

²⁷ *Uo.*, 83–87.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXVI. évfolyam 4. szám

nak, évének néhány szakasznyi vagy oldalnyi elbeszélése, az akciók és a párbeszéddek részletezése nélkül.”²⁸

Különleges hangsúllyal tárgyalja a szerző a *jelenet* narratív lendületi kategóriáját (amelyben az elbeszélés ideje és az elbeszélte történet ideje, pontosabban azok tartama [„hozzávetőleg”] korrelál), hiszen „a prousti narratív szöveg egésze meghatározható *jelenetként*”,²⁹ s mert „a prousti jelenet [...] a regényben a »temporális« középpont szerepét tölti be.”³⁰

A tempó ezen alapkategóriáival úgy érzékeltethető az adott történet anizokron ritmusa, hogy a narratív egységek elhatárolását követően „megközelítőleg világos és koherens belső kronológiát kell felállítanunk a rájuk vonatkozó történeti idő méréséhez.”³¹ A *Fekete kolostor* kronológiája áttekinthetően összeállítható a mű fejezetegységei alapján, amelyekből megállapítható, hogy a mű elbeszélte idejének tartama (hozzávetőleg másfél hónap híján) öt esztendő.³² Ha a fejezeteket egyben narratív egységeknek is tekintjük, kiszámolhatjuk az elbeszélésnek a mű egészének (kronologikus) idejére vetített átlagsebességét (3,2 nap/oldal), és összevethetjük azt – amint az 1. diagramon látható – a fejezetek (mint narratív egységek) relatív sebességével.

²⁸ *Uo.*, 79.

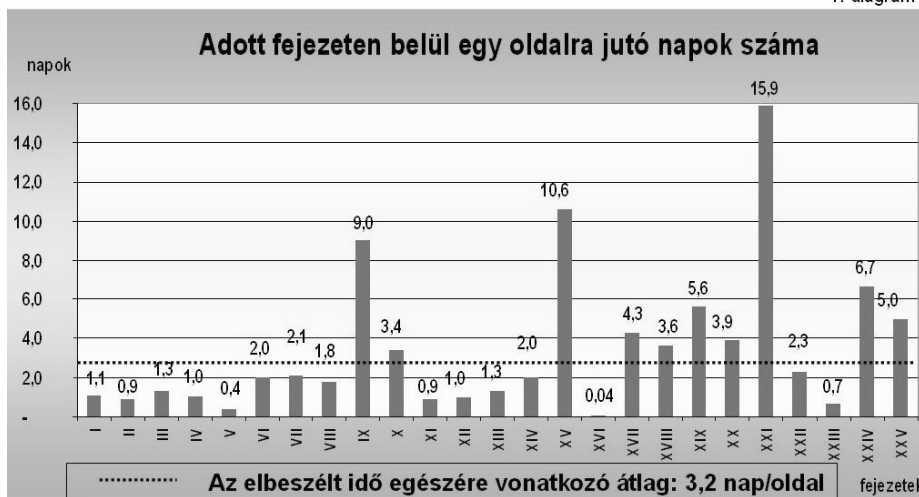
²⁹ *Uo.*, 95.

³⁰ *Uo.*, 97.

³¹ *Uo.*, 70–71.

³² I. *Utolsó napok Párizsban* (1914 nyara, a világháború kitörését [hadüzenet Szerbiának július 28-án] megelőző néhány hét – 1914. augusztus 14. éjjel); II. *Perigueux-i karantén* (1914. augusztus 15. reggel – 1914. október 3. [kora hajnali órák]); III. *A szigetbörtön* (1914. október 3. – 1914. októberének vége); IV. *A 6-os lakói* (1914. októberének vége – 1914. novemberének vége); V. *Az első temetés* (1914. novemberének vége); VI. *Karácsonyest Noirmoutierban* (1914. december első hete – 1914. december 24. [éjféli]); VII. *Az új adminisztrátor uralma* (1915. januárjának közepe – 1915. februárjának közepe); VIII. *Tavas* (1915. áprilisa); IX. *Nyári idillek* (1915. áprilisa – 1915. októberének eleje); X. *A foglyok kutyája* (1915. október [érintve a novemberi hónapot]); XI. *Börtön a börtönben* (1915. novembere); XII. *1915. Karácsonyhava* (1915. decembere); XIII. *A gyász* (1916. január 10. – 1916. januárjának vége); XIV. *A menekülés útjai* (1916. januárjának vége – 1916. március 1.); XV. *Utolsó hónapok Noirmoutierban* (1916. március 2. – 1916. augusztusának vége); XVI. *Az Ile D'yeu-i citadella* (1916. augusztusának vége); XVII. *A „Fekete Barát”* (1916. augusztusának vége – 1916. decemberének vége); XVIII. *A kulisszák mögül* (1916. karácsonyeste – 1917. márciusának vége); XIX. *Egyszerű öröme* (1917. márciusának vége – 1917. szeptemberének vége); XX. *Fenyegető örvények* (1917. szeptemberének vége – 1917. december 31. [pontosan éjféli]); XXI. *Páriák lázadása* (1917. december 31. – 1918. szeptemberének vége); XXII. *Az összeomlás* (1918. november 10. este [vagy november 11. délelőtt] – 1918. decemberének második fele); XXIII. *Haláltánc Ile D'yeu-n* (1918. decemberének második fele – 1918. szilveszteréjszakája [pontosan éjféli]); XXIV. *Koporsók vére* (1919. januárja – 1919. márciusának eleje); XXV. *A szabadulás híre* (1919. áprilisának eleje – 1919. májusának vége [vagy június eleje]).

1. diagram

A diagramon alapuló megfigyelések azonban nem adhatnak okot semmiféle messze-
menő következtetés levonására. Egyfelől azért nem, mivel a fejezetek csak a mű mak-
roszkopikus szintjén nyújtják kézenfekvő lehetőségként a *Fekete kolostor* narratív egy-
ségeit, másfelől pedig, még ha „nagyvonalúan” el is fogadjuk a mű fejezeteit narratív
egységekként, akkor is egyenként kellene vizsgálnunk valamennyi fejezetnek az „önide-
jéhez” viszonyított narratív lendületváltozásait. Ellentétben Proust – Genette által vizs-
gált – *Az eltűnt idő nyomában* című regényével, a *Fekete kolostor*ban szinte valamennyi
narratív lendületi kategória néha fejezetenként is előfordul, ezért a lendületváltozások az
egyes fejezeteken belül is számottevőek.³³ Ez a probléma irányít bennünket a mű legki-
hívóbb elemzési nehézségéhez, a *Fekete kolostor* narratív szegmentálásának kérdéséhez.

Hogy a narratív egységek elkülönítésére hatással van az elemzői nézőpont, arra már
Genette is utal *Az eltűnt idő nyomában* narratív egységeinek kapcsán, megjegyezve,
hogy a felosztást „hosszabb mérlegelés nélkül” végezte el, és – mint írja – „némelyik
egységnek saját elképzelésem alapján adtam nevet, tisztán jelzésszerűen.”³⁴

Az egyéni értelmezés elkerülhetetlen hangsúlyadásait a már korábban idézett Göröm-
bei András is észrevételezte, aki a jelenségre mint az egyes jelenetek *elemzői kiszívetelé-
sére* hívta fel a figyelmet.

Mivel a mű szerkezetéből a legkevésbé sem adódik a narratív egységek világos elha-
tárolásának lehetősége, nem marad más választásunk, mint hogy az egyes epizódokat
„értelemszerűen” izoláljuk, azaz saját interpretáció során „kiszíveteljük”, ezt azonban
immár mind a fejezetek, mind a részek és szakaszok narratív egységként való figyelmen
kívül hagyásával tesszük. Ekkor találkozunk valójában avval a rendkívüli összetettsé-
g-

³³ Jól szemlélteti a jelenséget a *Fekete kolostor* II. (*Perigueux-i karantén*) fejezete.

³⁴ GENETTE, *i. m.*, 71.

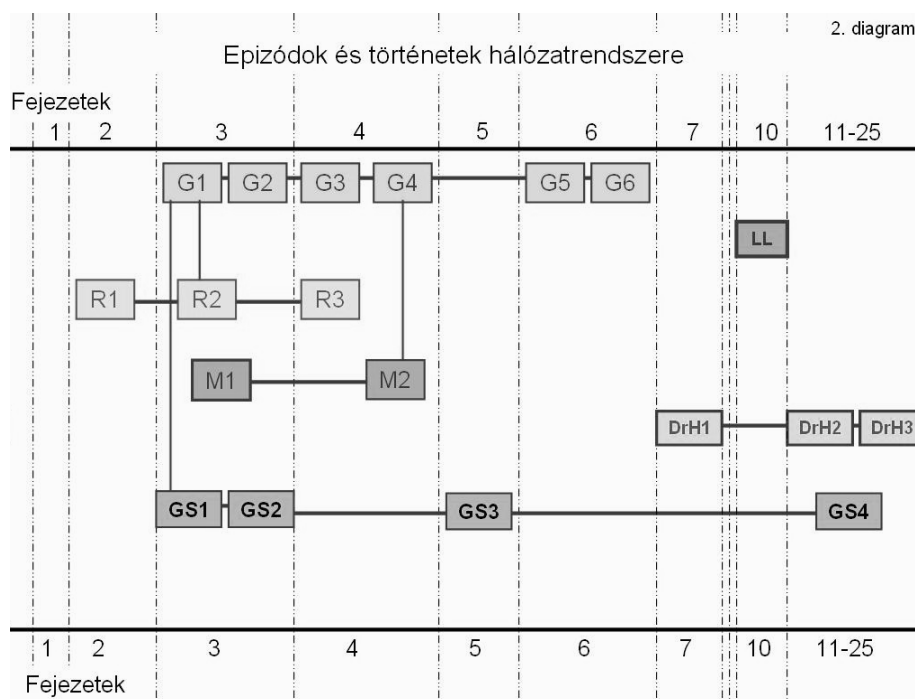
ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2020. évfolyam 4. szám

gel, amelyet Görömbei *megejtően rafinált összeszövöttségként*³⁵ jellemzett. Rendkívül nehéz ugyanis meghatározni, hogy mi alapján határoljuk el egymástól a narratív egységeket. Vegyük példaként Guillaume őrmester a recepcióban az egyik „gyűjtőpontként” meghatározott epizódját, amely a VI. fejezetben (annak ötödik, befejező szakaszában) található.³⁶

Az epizód alapján a *Fekete kolostor* egy nagyon fontos tendenciájára mutathatunk rá a 2. diagram segítségével. Ez az epizód nem Guillaume őrmester egyetlen epizódja, hanem ez az *utolsó epizódja*.

Az őrmesterhez összesen 6 epizód köthető. Az első (G1) a III. fejezetben található,³⁷ amelyben a narrátor bemutatja Guillaume őrmestert, annak az adminisztrátorral való ellentétét az újságolvasási botrány jelenetén keresztül. A második (G2) epizód ugyan csak a III. fejezetben található³⁸ – ebben még ugyanaznap éjjel az „alvajáró” Bistrán Demetert is sikerül megmenteni a fogdától az őrmester segítségével. A harmadik³⁹ (G3)

³⁵ GÖRÖMBEL, *i. m.*, 276–277.

³⁶ Fk. I, 153–155 (VI. *Karácsonyest Noirmoutierban*).

³⁷ Fk. I, 97–100 (III. *A szigetbörtön*).

³⁸ Fk. I, 103 (III. *A szigetbörtön*).

³⁹ Fk. I, 103 (IV. *A 6-os lakói*).

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXXI. évfolyam 4. szám

és negyedik⁴⁰ (G4) egység pedig egyaránt a IV. fejezetből való: míg az egyik előrevetíti Guillaume vesztét, addig a másik Müller bácsi megréfalásában szerepelteti az őrmestert. A VI. fejezetből származik az utolsó két epizód. Az elsőben⁴¹ (G5) Guillaume engedélyezi a narrátornak a karácsonyi bevásárlást, míg az utolsóban⁴² (G6) meghitt körülmények között búcsúzik el az elbeszélőtől, majd tudomást szerzünk az elveihez hű őrmester haláláról a fronton.

Azért illesztettük egymáshoz az epizódokat, hogy szemléltessük, azok külön-külön valóban Guillaume epizódjai, együtt azonban már megnevezhetők az őrmester *története*-ként, amely keresztülvág az említett fejezeteken (és részeken/szakaszokon), ezáltal össze is kötve azokat. A dolog azonban úgy áll – s itt már közelebb állunk a *Fekete kolostor* összeszövöttségének problémájához –, hogy az őrmester epizódjai nem csupán az ő epizódjai. Az első epizód ugyanis éppúgy Retureckinek, a lengyel festőnek az epizódja (R2) (de akár Palvadoz polgármesteré) is, mint Guillaume őrmesteré, csakhogy Returecki *története* nem itt kezdődik, hanem a II. fejezetben⁴³ (R1), és a IV. fejezetben ér véget⁴⁴ (R3). Guillaume őrmester 4. epizódja (G4) (amely Müller bácsi megréfalásának történeteként is ismeretes) pedig ugyanúgy Müller bácsié is (M2), akinek *története* a III. fejezetben veszi kezdetét⁴⁵ (M1). Továbbá ahol ott van Guillaume őrmester, rendszerint Georges káplár is megjelenik, akinek *története* ugyan Guillaume őrmesterével párhuzamosan kezdődött (GS1), de nem ott ér véget, hiszen találkozunk vele a XVII. fejezetben is (GS4). Kitűnő példa még dr. Herzé, akit meglehetősen kurtán vezet be az elbeszélő a VII. fejezet elején (DrH1) („Néhány osztrák is került hozzánk a kontinensi fogolytáborok rendezésével kapcsolatosan. Egy gráci tanár: dr. Herz”),⁴⁶ hogy majd a recepcióban elhíresült vallomásával búcsúztassa⁴⁷ (DrH3) a XXIV. (*Koporsók vére*) fejezetben.

⁴⁰ Fk. I, 119–120 (IV. *A 6-os lakói*).

⁴¹ Fk. I, 146 (VI. *Karácsonyest Noirmoutierban*).

⁴² Fk. I, 153–155 (VI. *Karácsonyest Noirmoutierban*).

⁴³ „...a másik festő, Returecki, aki egész nap ült, rajzolgatott, vagy maga elé bámult, s közben nőttön-nőtt a haja, gesztenyeszínű szakálla, annyira, hogy az ember azt hitte, egyszerre csak szőrözete hozzánöveszti a földhöz. Arcéle határozottan egyiptomi volt. A három művész között a legkevésbé kiforrott s a legfiatalabb is ő volt, de nagy szakálla miatt apjuknak látszott. [...] Returecki csak lengyelül tudott s németül pár szót, de azokat olyan lassan fűzte össze, hogy az eszmecsere órákig eltartott vele.” Fk. I, 68.

⁴⁴ „A mezei munkára jelentkezők csoportjában elvitték azután Retureckit, a lovagot és a lengyel házalót is, akinek helyét egyébként Noirmoutier-ban már sokkal ügyesebb német eladóügynökök foglalták el.” Fk. I, 127.

⁴⁵ „Sietve, élénk kézmozdulatokkal nagy, kopaszfejű, pápaszem, zöld kötényes ember jön. Lehet ötven-ötvenöt éves, Müllernek hívják. Magyarul már csak alig beszél, mert negyven éve él Párizsban. Szakmája a női fehér cipő. – Monsieur – mondja, borotvált arcán széles mosolyra húzódó szájjal –, harminc éve tölem sok-sok fehér sátin, vous savez selyem topánkó!... Párizsban!... Itt az egész udvar be lehetne fedni velük!... És ahogy két karját kitarja, már látjuk is a sok szép fehér cipőcskét. Olyan jólesik rájuk gondolni!... Mintha fehér galambok csapata szállt volna körénk.” Fk. I, 90.

⁴⁶ Fk. I, 162–163.

⁴⁷ „Dr. Herz furcsán elmosolyodott. Ez a halvány, fáradt mosoly hirtelen rávilágított mindarra, ami e mögött a szegény ember mögött volt. Most vettem csak rajta észre a betegség pusztítását, kiütköző csontjait, szürkévé fakult arcbőrét. Arcát teljesen befedte a vörös szakáll, megritkult haja alól féhéren izzott elő koponyája. Nyaka köré, a vizes rongyok felett, kék selyem női sálát csavart. Csak ez az egy színfolt maradt rajta, ami a csodálatos változásra emlékeztetett, amelyen ez a különös ember a fogságban átment. Dr. Herz mintha követte

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2020. CXXVI. évfolyam 4. szám

A *Fekete kolostor* valamennyi szereplőjének példáján bemutatható volna e jelenség, tehát az, hogy egy epizód vagy epizódok sorozata végül történetté válik, mert ebben az értelemben mindenkinek és mindennek (még Lolónak, a foglyok kutyájának is [LL])⁴⁸ van *története* a *Fekete kolostorban*.

A továbbiakban azt érdemes vizsgálnunk, hogy maga a *történet* narratív egysége hogyan viszonyul az *epizód* narratív egységéhez, és egyúttal azt, hogy ez a reláció milyen viszonyban van a narrációval.

A *történet* és az *epizód* viszonya világos: az *epizód* narratív egysége, tehát része a *történetnek*. Az *epizódból* vagy *epizódokból* konstruálódó *történetek* pedig narratív egységként viszonyulnak a *Fekete kolostor* egészéhez, azaz *epizódokként* zárulnak le a mű elbeszélte időtartamához képest a narrációban. De mi a narrátor helyzete a *történet* és az *epizód* viszonyában? Van-e *története* ebben az összefüggésben az elbeszélőnek, vagy csak *epizódjai* vannak?

A *Fekete kolostor* mindenkor adott *epizódja*⁴⁹ – minden más szereplőjén vagy témáján túl – egyúttal a narrátoré is, következésképpen a narrátor *története* minduntalan *folyamatban* van, mivel az *epizód* narratív egysége értelemszerűen az elbeszélés időtartamának síkján zajlik (amely lineáris idősíki),⁵⁰ ezért a narráció folyamata fűzi össze a mű valamennyi *epizódját történetté*, ezek a *történetek* azonban csak potenciális *történetek*, a befogadás során szabálytalanul zajlanak, voltaképpen epizódokként *fluktuálnak*⁵¹ a narrációban. Éppen emiatt minden szereplőnek lehet és van *története* a *Fekete kolostorban*, kivéve az elbeszélőt, akinek vonatkozásában – ebben az összefüggésben – maga a *Fekete kolostor* a saját történetének keletkezéséről szól.

Összefoglalva eddigi megfigyeléseinket: láttuk, hogy az *epizód* mint narratív egység – funkciója szerint – eltérő időarányú és -szerkezetű történeteket azonos időarányú szerkezetbe szinkronizál. Ezek az epizódok pedig a narráció folyamatában fluktuálnak. Ez a fluktuáció adja a *Fekete kolostor* idejének ritmusát, amely az elbeszélés időtartamának síkján a narrációban zajlik; egészen pontosan fogalmazva – mint azt később látni fogjuk – ez a folyamat maga az elbeszélés. A továbbiakban meg kell tehát vizsgálnunk, hogyan működik e fluktuáció narrációként.

volna tekintetemet, amely annyi étellel teli, ragyogó alakon át eljutott az előttem fekvő emberoncsig, közelebb intett magához, azután nem fájdalmas, hanem valami zavartalan, emberfeletti megindultsággal mondta: – Érzem már, hogy megint közeledik a láz. De most még mindent világosan látok. Tiszta fejjel teszek vallomást neked. Nyugodtan halok meg, mert rám az életben már csak rossz várhat. Ami boldogság érhetett, azt itt a fogságban kaptam meg... Annyi börtön van a világon, amiről az emberek nem tudnak, talán még azok sem, akik magukban hordozzák. Én a börtönömből ott szabadultam ki, ahol rátok a legkeservesebb rabsorsot mérték. Hazudnék, s most nem akarok hazudni, ha nem mondanám meg neked, bármilyen szörnyűnek is tartod: soha oly boldog nem voltam, mint a fogságban...” Fk. II, 240.

⁴⁸ Fk. I, 209–219 (X. *Foglyok kutyája*).

⁴⁹ Valamennyi olyan epizódról szó van, amely narratív egységként elhatárolható a *Fekete kolostor* szövegében.

⁵⁰ „...amit önkéntelenül is így nevezünk, nem lehet más, csak az elolvasáshoz szükséges idő...” GENETTE, *i. m.*, 71.

⁵¹ Az *epizódfluktuációt* folyamatában epizódváltakozásként (is) érzékelhetjük, lényegében az *elbeszélte idő szabálytalan ingadozásáról, hullámzásáról* van szó.

ItK

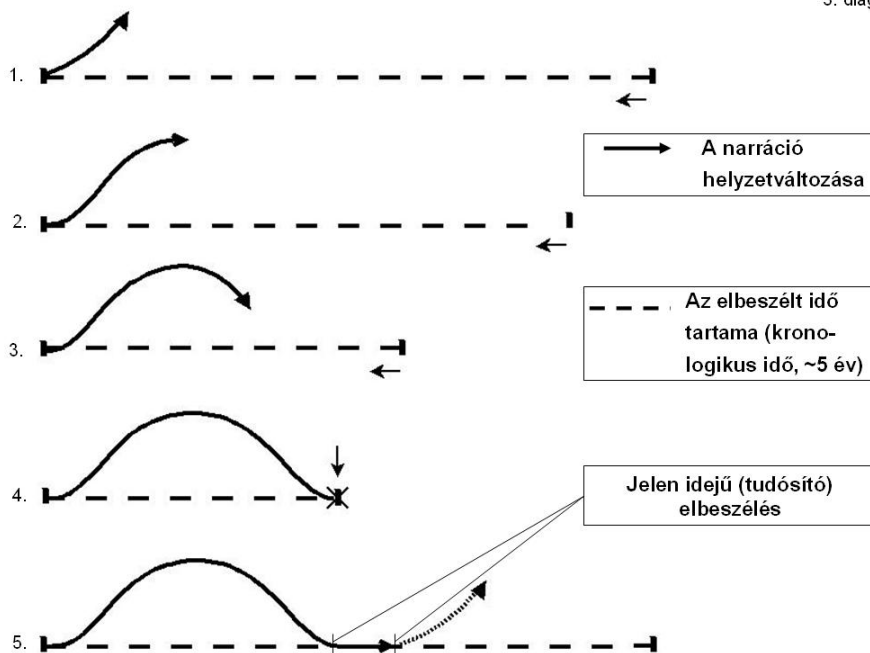
Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXXI. évfolyam 44. szám

Genette az *elbeszélt idő* és az *elbeszélés idejének* viszonyát feltáró elméleti alapvetéseinek egyfajta transzformációjába illesztve az *epizód* narratív egységének elképzelését, vizsgáljuk meg a narrációt a következőképpen: az *elbeszélés helyzetét* az *elbeszélt idő*-höz viszonyítjuk. Ennek alapján két elbeszélési pozíció adódhat: az első (1.) szerint a narráció az elbeszélt időn belül zajlik; a másodikban (2.) pedig a narráció az elbeszélt időn kívül zajlik. Az elbeszélői pozíciókat a *jelenet*hez, azon belül is a *jelen idejű tudósító elbeszélés*hez⁵² viszonyítva határozhatjuk meg.

Amikor a narráció belép az *elbeszélt idő*be (*jelenet*be lép), a jelen idejű elbeszéléssel kinyílik az *epizód* időstruktúrája, hiszen egyidejűvé válik az *elbeszélt idő tartamával* (azaz a *Fekete kolostor* kronologikus idejével). Amikor viszont a narráció kilép az *elbeszélt idő*ből (a *jelenet*ből), akkor új epizód válik ki (keletkezik) az *elbeszélt idő tartamából*, azaz a *Fekete kolostor* kronologikus idejéből. Kövessük nyomon ezt a folyamatot a 3. diagram ábráinak segítségével.

3. diagram

⁵² A *jelenet* e típusa a huszonöt fejezetből húszban kisebb-nagyobb intenzitással megtalálható: I. (Ø); II. (33–34; 69–71); III. (83–85; 90–92); IV. (107–108; 133–135); V. (139–140); VI. (146–149; 154–155); VII. (164–167); VIII. (171–173; 174–176; 178–180; 180–182); IX. (189–193; 202–208); X. (211; 214–215); XI. (250–252); XII. (254–255; 261); XIII. (7–9; 16–20); XIV. (Ø); XV. (41–43; 52–53); XVI. (57–61); XVII. (105–106); XVIII. (124); XIX. (133; 162–163); XX. (170); XXI. (Ø); XXII. (Ø); XXIII. (223; 225–226); XXIV. (243–244); XXV. (Ø).

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

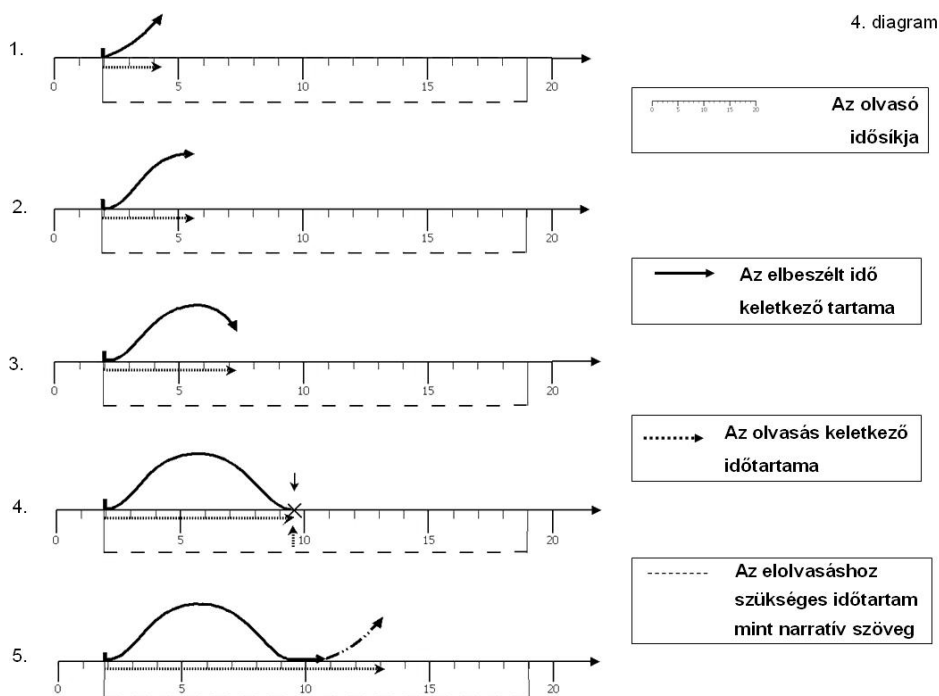
2020. CXXXI. évfolyam 4. szám

Szagatott, fekete vonallal jelöltük az elbeszélő idő tartamát, folytonos vonallal az elbeszélés helyzetváltását. Az 1. fázis ábráján azt láthatjuk, ahogy a narráció kilép az elbeszélő időből, a 2–3. fázis ábrái pedig azt szemléltetik, ahogy a *Fekete kolostor* elbeszélő időtartama az epizód elbeszélő időtartamává alakul, ezért az epizódokat akár a mű elbeszélő időtartamának felgyűrődéseként is érzékelhetjük. A 4. fázis ábrája az epizód lezárását szemlélteti, azt a pillanatot, amikor a narráció a mű elbeszélő időtartamának síkjára kerül; majd az 5. fázis ábráján látottak szerint kinyílik az epizód időszerkezete, mert egyidejűvé válik a mű elbeszélő idejének tartamával.

De mégis: hol és mikor zajlik az *epizódfluktuáció*?

Korábban azt mondtuk: az *epizód* narratív egysége értelemszerűen az *elbeszélés időtartamának síkján* zajlik (amely lineáris idősíkj), ezért az elbeszélés folyamata fűzi össze a mű valamennyi *epizódját történetté, történetekké*; az *elbeszélés időtartamának síkján* kell tehát megvizsgálnunk az *epizódfluktuációt*.

Az *elbeszélés időtartamáról* Genette azt a megállapítást teszi, hogy „amit önkéntelenül is így nevezünk, nem lehet más, csak az elolvasáshoz szükséges idő.”⁵³ Helyezzük tehát az elbeszélést mint *epizódfluktuációt* az olvasás folyamatába a 4. diagram ábráinak segítségével.

⁵³ GENETTE, *i. m.*, 71.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXXVII. évfolyam 11. szám

A beosztott, számozott egyenessel az *olvasó idősíkját*, folytonos vonallal az *elbeszélte időt*, pontvonallal az *olvasás keletkező időtartamát*, szaggatott vonallal pedig az *elolvasáshoz szükséges időtartamot mint narratív szöveget* jelöltük. Az első három fázis ábráin látható, ahogy az *elbeszélte idő mintegy elgörbül, megnyúlik* az elbeszélés folyamatában az *olvasó mindenkori idősíkján fejlődő*, pontvonallal jelölt *olvasási időhöz képest*. A 4. fázisban az elbeszélte idő ráhajlik a jelenetben az olvasás idejének síkjára. De nem csupán ez a két idősíki egyesül: az 5. fázisban már egyértelmű, hogy a *jelenetben* mind az *elbeszélte idő*, mind az *olvasás ideje*, mind pedig az *olvasó ideje* egyé lesz. Ebben a fázisban az elbeszélés *magát az időt* beszéli el, így az *olvasó idejét* is. A *Fekete kolostor* elbeszélte ideje a jeleneteken keresztül minduntalan beleszővődik olvasójának életidejébe: a mű elolvasása maga is epizóddá lesz a mindenkori olvasó életében.

Az epizódok létrehozásában hangsúlyos szerepe van a befogadásnak: *az epizód ezért relatív időarány*, amelynek funkciója nem statikusan, hanem az elbeszélés folyamán *dinamikusan* nyilvánul meg. Ebben az értelemben tehát a *Fekete kolostor* időszerkezete nem „van”, hanem mindig egyszerien, megismételhetetlenül *történik meg*. Egyszerien és megismételhetetlenül, mert a műalkotás ideje a befogadás idején keresztül összeszővődik az olvasó élettörténetével. Ez a jelenség szolgálhat magyarázatul arra az általános olvasói tapasztalatra, hogy egy-egy olvasmány miért hatja át, határozhatja meg egy-egy életszakaszunkat, illetve arra is, hogy maga az irodalmi műalkotás időbelisége miért elválaszthatatlan a befogadás aktuális idejének egyedi körülményeitől: egy irodalmi művet *mindig* – kizárólag – *mint olvasmányélményt*, mint önnön létünkbe ágyazott időbeliséget idézhetünk fel.

Miután – úgy véljük – választ találtunk a kérdésre, hogy miért áll ellen oly következetesen Kuncz Aladár műve bármiféle rendszerező igényű olvasatnak, vajon megkísérelhetjük-e feloldani a szöveg *fikcionális–referenciális* elemeinek feszültségéből következő dilemmára korábban alkalmazott zárójelent: vajon regény vagy dokumentum-e a *Fekete kolostor*?

Egy irodalmi mű *narratív szöveggé* történő vizsgálata során két megközelítés adódhat: megvizsgálhatjuk a szöveget a befogadásának folyamatában, mint tettük azt az eddigiekben, de megközelíthetjük a keletkezése felől is, magának az alkotásnak az időbeliségében. Vajon alkalmazható-e a befogadás folyamatára felállított narrációmodell a szöveg keletkezésének, azaz *írásának időbeliségében*?

Alapvető különbségként kell előzetesen megállapítanunk: míg a *befogadás-modellben* a narratív szöveg *adott*, addig a *keletkezés-modellben* a narratív szöveg *adódik*. Ennek figyelembevételével ismét egy diagram (5.) ábráinak segítségével tehetjük átláthatóbbá – ez esetben – a narratív szöveg keletkezésére vonatkozó elgondolásunkat.

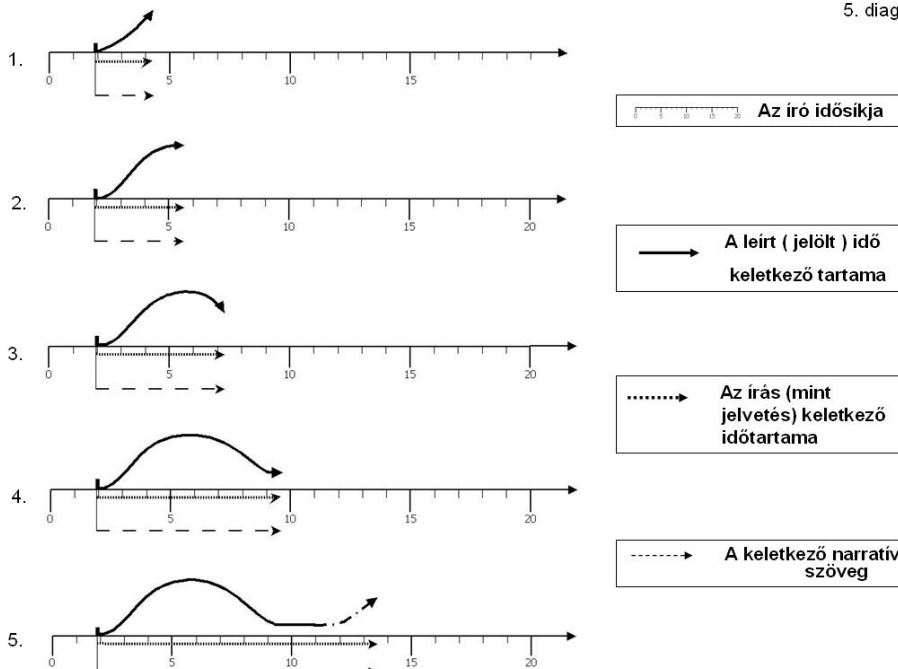
A beosztott egyenessel most az *író idősíkját*, folytonos vonallal a *leírt időt*, azaz a *jelölt idő keletkező tartamát*, pontvonallal az *írás (mint jelvetés) keletkező időtartamát*, szaggatott vonallal pedig a *keletkező narratív szöveget* jelöltük.

Világosan látható, hogy a narratív szöveg keletkezésének modellje folyamatában analóg a befogadásának modelljével, azonban itt az *elbeszélés* helyébe – értelemszerűen – a *jelvetés*, az *írás* alapszervelete kerül.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2019. CXXXVII. évfolyam 4. szám

5. diagram

Az első három fázis ábrái mutatják, ahogy a *leírt (jelölt) idő elgörbül, megnyúlik* az írás folyamatában az *író idősíkján fejlődő, pontvonallal jelölt írás (mint jelvetés) idejéhez képest*, a 4. fázisban pedig a *leírt (jelölt) idő ráhajlik az írás (mint jelvetés) keletkező időtartamának síkjára*. Az 5. fázisban a *leírt (jelölt) idő síkja a (befogadás-modell alapján értelmezett) jelenet idejében megközelíti az írónak és az írás (mint jelvetés) keletkező időtartamának az idősíkját*, ám nem egyesül vele.

Miért nem válik eggyé mindhárom (1. *leírt [jelölt]*; 2. az *írás mint jelvetés*; 3. az *írói*) idősíkj a befogadás-modellnek megfeleltethetően?

A válasz a *jelenet* narratív lendületi kategóriájához való eltérő befogadói, illetve alkotói viszonyban rejlik. A narratív szöveg *befogadás-modelljének* 5. fázisában bemutatott *jelenetben az elbeszélés azért magát az időt beszéli el* (így az olvasó idejét is), mert az *idő* (az *elbeszélt idő* és az *elbeszélés ideje*) szöveggként már rendelkezésre áll: az olvasó a befogadás során benne van a műalkotás időbeliségében, a *keletkezés modelljében* viszont az *írás* mindvégig a *leírt (jelölt) időtartamot* és az *írás (mint jelvetés) időtartamát írja* (illetve írja meg), az *író idejét* pedig *szöveggként jelöli*. Azaz a *leírt (jelölt) idő* – folytonos vonallal – és az *írás (mint jelvetés)* – pontvonallal jelölt – *keletkező időtartama* szöveggként keletkezik; a keletkező szöveg az *író idejének a nyoma*. A narratív szöveg keletkezésében az *író az idejét adja a művének*; és kénytelen adni, hiszen létében (*időben*) előzi meg a szöveget.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2019. CXXXI. évfolyam 4. szám

Fölmerül tehát a kérdés: értelmezhető-e egyáltalán a narratív szöveg keletkezésében a *jelenet* narratív lendületi kategóriája, s ha igen, beilleszthető-e a *keletkezés-modell*be?

A *Fekete kolostor* (mint narratív szöveg) keletkezésének *nincs jelenete*, illetve a szövegben felfedhető *jelenete nem csak a Fekete kolostor jelenete*.

Hogy beláthatassuk az *idő* és a *jelvetés* elemi szintű összefüggését az *írás alapművelésében*, vizsgáljuk meg a *Fekete kolostor* egy bizonyos szöveghelyét.

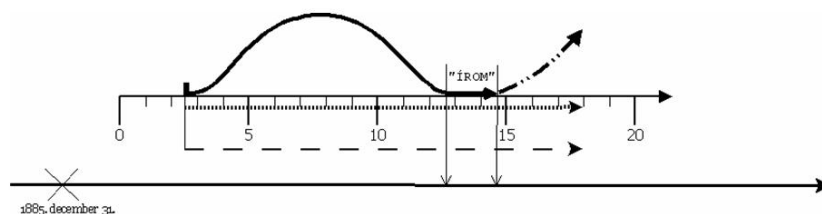
A következő részletet a mű XVIII., *A kulisszák mögül* című fejezetéből idézzük, amelynek 2. részében dr. Herz rejtélyes eredetű, természetesnek ható nőiségét elemzi a narrátor, és Bergson nyomán egy sajátos zsenielméletet épít fel: „Lassanként ez a gondolat rögeszmémé vált. Hiszen, bizonyára olyan fogoly rögeszme is volt s nem is azért *írom itt le*, hogy valami felfedezés igényével lépjek fel, hanem csak éppen fel akarom vázolni egy gondolat útját, amely minden tudományos eszköz nélkül, a fogsági teljes elzárkózottságban is ki tudott épülni s megdönthetetlen bizonyosságnak látszott.”⁵⁴

„...írom itt le...”: vajon nem kézenfekvő-e a kérdés, hogy mikor is zajlik ez az „írom”, s hol is van ez az „itt”?

Az „...írom itt le...” a *Fekete kolostor* (mint narratív szöveg) írásaktusának idejét és helyét jelöli.

Az „írom” jelölőre tekinthetünk mint a *Fekete kolostor* (mint narratív szöveg) keletkezésének jelenetére (lásd a 6. diagram 1. ábráját),⁵⁵ amelyben az *írás (mint jelvetés)* időtartama, az *írt (jelölt) idő* tartama és az *író ideje* egybevág az írás cselekvésében, így mindhárom idő egyszerre fejeződik ki, mintegy keletkezik.⁵⁶ Az író – maga is az alkotás instrumentumává változva – az „írom” jelölésével *időként* íródik a narratív szövegbe.

6.1 diagram

⁵⁴ Fk. II, 124 (XVIII. *A kulisszák mögül*). Kiemelés tőlem – K. P. J.

⁵⁵ A 6. diagram mindkét ábrájának jelmagyarázata a 4–5. diagramok jelmagyarázatának megfelelő. Az egyeneseken jelölt két dátum Kuncz Aladár életidejét határolja (Arad, 1885. december 31. – Budapest, 1931. június 24.).

⁵⁶ Az „írom” jelölő időbelisége referencia, hiszen saját időbeliségének mértéke (síkbeli kiterjedésében: rajzolatában) és jelölője is egyben; az „írom” saját keletkezésének a történetét jelöli: önmaga nyoma, és keletkezésében ugyanazt a mindenkori idősíkot fejezi ki (hozza létre), amelyen a *Fekete kolostor* olvasható: ezt szemlélteti a 6. diagram 1. ábrája. Az, hogy „írom”, minden lejegyzett írásjelbe (impliciten) beleíródik anélkül, hogy maga az írásjel (expliciten) jelölhetné az írás aktusát.

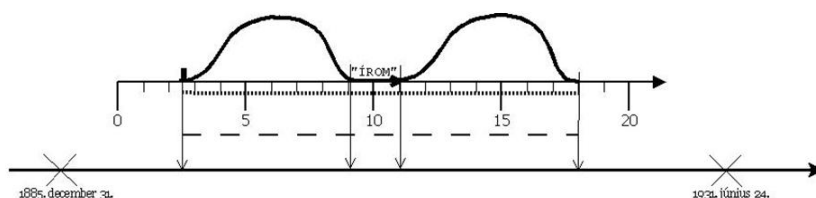
ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2019. CXXXVI. évfolyam 4. szám

Ez a *jelenet* azonban *nem* (csak) a *Fekete kolostor* (mint narratív szöveg) keletkezésének a *jelenete*, hanem a *Fekete kolostor keletkezéstörténetének a jelenete is*: a *Fekete kolostor* jelenetként tartalmazza önnön keletkezéstörténetének egy epizódját.

Ennek az egyszerű magyarázata az, hogy a *Fekete kolostor* szövegének lejegyzése, megírása (illetve annak időtartama) narratív egysége, tehát része a mű keletkezéstörténetének. Így kapcsolódik bele a *Fekete kolostor* idejébe a biográfiai szerző ideje, hiszen a *Fekete kolostor* keletkezéstörténete Kuncz Aladár élettörténetének, életrajzának a része. Mint azt a 6. diagram 2. ábrája mutatja: a *Fekete kolostor* szövegének lejegyzését, tehát a mű befejezését követően a narratív szöveg megírásához szükséges időtartam epizódsként tagolódik Kuncz Aladár élettörténetébe.

6.2 diagram

Ezzel magyarázható az a korábban már tárgyalt módszertani jelenség, amely a recepció egészét meghatározza, hogy *miért is szövődik össze* minduntalan a mű interpretációja a mű irodalomtörténet-írás által konstruált keletkezéstörténetével vagy magának a szerzőnek nem a mű szövegéből származtatott élettörténeti töredékeivel: a barátok visszaemlékezéseivel és egyéb, Kuncz Aladár személyéhez köthető dokumentumok (levelek, cikkek, tudományos publikációk) szövegével.

Nyilvánvalóan azért *szövődik össze*, mert már eredendően, magában a *Fekete kolostorban*, a mű szövegének keletkezésében elkezdene *összeszövődni*: a mű keletkezéstörténete már az írásának a folyamatában elkezdődik.

Foglaljuk össze a *Fekete kolostor* (mint narratív szöveg) befogadására és keletkezésére felállított modellekből levonható tanulságokat, rávilágítva egyúttal a szöveg e két aspektusának összefüggéseire.

Láttuk, hogy az auktoritás *időként* keletkezik a szövegben, a mű mint elbeszélő szöveg ezért egyedi időkonstrukció. A 3. diagramban bemutatott *epizódfluktuáció* nem csupán a mű befogadásának a módusza, hanem a keletkezésének, vagyis az írásának is. Az írás aktusában az *író idősíkjából* bomlanak ki a *leírt* (jelölt) *idő* és az *írás mint jelvetés* idősíkjai, ez a kibomlás a narratív szöveg keletkezés-modelljében az *epizódfluktuáció*, amely szövegként hagy nyomot. Az írás tehát három időarány szöveggé történő manifestációja.

Az írás aktusa két (1. *leírt* [jelölt] *idő*; 2. az *írás mint jelvetés*) idősíki egyszeri és egyedi összeszövődésének feszültségét teremti meg a narratív szöveg keletkezésében az

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2020. CXXXI. évfolyam 4. szám

író idősíkjából, amely feszültség az elbeszéli idő és az elbeszélés idejének feszültségeként mindenkor egyedi és egyszeri módon oldódik a befogadás (epizódfluktuáció) folyamatában olvasmányélménnyé.

De a felállított modellek segítségével vajon megválaszolható-e a korábban fölített kérdés: regény vagy dokumentum a *Fekete kolostor*?

A mű mint narratív szöveg az írói időből szövődik össze az írásban, majd epizódokként fluktuálódik történeté a mindenkori befogadásában. Tehát a modellek figyelembevételével másként kell fölteni a kérdést, pontosabban több kérdést is fel kell tenni.

A narratív szöveg keletkezésében hogyan válhatnak szét egymástól a fikatív és a dokumentum jellegű elemek és jelenségek; szétválhatnak-e egyáltalán: létezik-e *referenciális–fikcionális* oppozíció az írás aktusában?

A narratív szöveg aktuális olvasatában történeté alakuló *Fekete kolostorban* mely jelenségek szervezik regénnyé, mely jelenségek dokumentummá a művet? Ha a *Fekete kolostor* műfajisága részben a befogadása során, mintegy a művel együtt, annak egyedi történetében keletkezik, legitim-e egyáltalán a műfajának objektíválására irányuló kérdésföltevés?

Ezeket a fontos kérdéseket, amelyek a *fikcionális–referenciális* oppozíció és a felállított modellek közötti feszültségből erednek, immár egy következő tanulmányban kell majd megválaszolnunk.

**BITSKEY ISTVÁN: MARS ÉS PALLAS KÖZÖTT. MÚLTSZEMLÉLET
ÉS SORSÉRTELMEZÉS A RÉGI MAGYARORSZÁGI IRODALOMBAN**

Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2006 (Csokonai Universitas Könyvtár – Bibliotheca Studiorum Litterarium, 37), 270 l.

Ha Bitskey Istvánnak, a Debreceni Egyetem Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézete professzorának életművét áttekintjük, elsősorban a kora újkori Magyarország mentalitástörténetének kutatójára gondolunk. Bár egyetemi tevékenysége a régi magyar irodalom oktatásához köti, mestere, Klaniczay Tibor példáját követve egy tágabb szemléletű irodalomtörténeti kutatás művelője lett. Szakmai bölcsője, az MTA Irodalomtudományi Intézetének Reneszánsz Osztálya, amelyet Klaniczay Tibor után jelenleg Jankovics József vezet, éppen abban csillogtat eredményeket, hogy fölszámolta a kutatócsoport működése előtt még mesterségesen fenntartott határokat a történettudomány, az irodalom-, a művelődés-, a művészet-, a zenetörténet vizsgálata között. Az elkülönülések felszámolása után mindegyik tudományág gazdagodott, s Bitskey István interdiszciplináris szemléletű munkásságából is kamatoztathat minden kora újkorral foglalkozó tudományág. A nemcsak az irodalomtörténészek számára fontos értékek felmutatása által válhatott a professzor mentalitáskutatóvá, akinek műveit a történet- és művészettörténész recenzens is haszonnal forgathatja.

Az itt egybegyűjtött és összekötő szövegekkel ellátott tanulmányok zöme 2002 után született. Abban a szellemiségben és kutatói irányultságban, amelyet a Klani-

czay Tibor emlékére rendezett, Bitskey István által ihletett *Religió, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban* című konferencia képviselt 2002. május 23–25. között Debrecenben. (A konferenciakötet megjelent: *Religió, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*, szerk. BITSKEY István, OLÁH Szabolcs, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004 [Csokonai Universitas Könyvtár – Bibliotheca Studiorum Litterarium, 31].) A nemzettudat, az önazonosság, az önszemlélet s az ezeket fejlesztő, generáló tényezők vizsgálata vezérfonala a könyvnek. Bitskey István már a Mohács utáni helyzetkép felvázolásánál is azokra a „szellemi őrhelyekre”, főúri udvarokra (pl. Nádasy Tamás sárvári udvarára), végvárakra tekint, melyek az önazonosság-tudat felépítésének, megtartásának központjai voltak az előbb két, majd három részre szakadt Magyarországon. A törökkel szembeni sikeres ellenállás, a túlélés zálogai szerinte az itt kialakult mentális kapacitások voltak. A szellemi önépítkezés hangsúlyozásával ellenpontozza azt a gazdaságtörténeti, sokszor kizárólagosnak is feltüntetett megfontolást, mely szerint a Mohács utáni túlélést az agrárkonjunktúra, a gabona-, bor-, marhakereskedelem segítette elő. A végvári élet „különleges morális értékrendet, kohéziós erőt, identitástudatot is kialakított az egyes erődítmények katonaközösségeiben” (25). Bitskey István jelen

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXVIII. évfolyam 4. szám

kötetének nagy témája igazán az, hogy hogyan élt egymás mellett, egymást kiegészítve és erősítve a vitézi mesterség és a „szellemi pallérozottság” gyakorlása, fejlesztése. A szerző nem áll meg a kora újkori Magyarország két csillaga, Balassi Bálint és Zrínyi Miklós e tárgyú tanúságtétele ismertetésénél. Akiben él a szellemi pallérozottság igénye, annak alapfokon tisztázni kell, hogy hova tartozik, hol a helye egy társadalmi-etnikai-kulturális-lokális közösségben. Bitskey István ezt a folyamatot vizsgálva jut el egy széles társadalmi rétegeket átjáró, a modern nemzetfogalom előzményeit tételező „vallási-politikai-etnikai közösségtudat” elemzéséhez (38). Könyvének talán legizgalmasabb fejezetei a nemzettudatot artikuláló toposzkutatás köré csoportosulnak. A szerző kijelenti: műve a „Kárpát-medence értelmiségének önmaga sorsáról megfogalmazott toposzait kívánja bemutatni” (46). (Ez a megállapítás fölhívja a figyelmet a hazai értelmiségkutatás egyszer már megindult, aztán elakadt vizsgálataira: *Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században*, szerk. ZOMBORI István, Szeged, 1998.) Nagy nemzetközi szakirodalmi tájékozottsággal kijelenti: „A toposz a társadalmi képzelőerő megnyilvánulása” (39). A szöveges hagyományban meglévő toposzok „az ország sorsának, történelmének alakulásához igazodva aktualizálódtak” (45).

Az önszemlélet a szerző szerint szorosan összefüggött az alakuló modern nemzettudattal. Újabban R. Várkonyi Ágnes hozta nagy erővel a történelmi köztudatba – elsősorban a kor leveles irodalmára alapozva megállapításait –, hogy a 17. századi főúri elit és értelmiség korántsem csak a „romlás századának” fogta fel a küzdelmes időt (lásd *Megújulások kora: Magyaror-*

szág története 1526–1711, Bp., 1997 [Új Képes Történelem]). Bitskey István könyvének nagy érdeme, hogy ezt a megállapítást mintegy igazolva felmutat egy olyan mentalitástörténeti aspektust is, mely szerint a főúri elit számára akadt még annyi szellemi muníció, hogy gondolkodásmódja ne feleljen meg az ország esetenként pusztuló valós állapotának, azaz ne hulljon Magyarország vezető társadalmi rétege a szolgálatában álló értelmiség az e fölött érzett bánat, a letargia lelki mélyeibe. Ezzel kapcsolatban Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelem* című művét veti tüzetes vizsgálat alá. Itt talál rá Zrínyi szózatában arra az optimizmust sugalló sorra: „Soha még mi reánk nem jutott szégyenség”, mely felülírta a „bűnös magyarságról” szóló elképzeléseket, melyek inkább illeszkedtek volna a pusztításokkal „büntetett” valós állapotokhoz. Egy nemrég lezajlott PhD disszertáció-védés (DOMINKOVITS Péter, *Szombathely mezőváros kora újkori története*, ELTE BTK, 2009. december 9.) opponensi felszólalásában Várkonyi Gábor a 15 éves háború lezárulta és a Buda visszavétele közötti időszakot a „pusztulástól pusztulásig” időszakaként minősítette. Ez az új keletű megfontolás is harmonizál Bitskey István legfrissebb kutatásainak eredményeivel.

Az igazi fizikális és az ennek megfelelő lelki egyensúlyvesztést a szerző az erdélyi államra vonatkoztatottan 1657–1658 táján mutatja ki. A II. Rákóczi György sikertelen lengyelországi hadjáratát megtorló 1658-as török pusztítás mentális vetülete az apokaliptikus jövendölésekben, a protestáns prédikátori helyzetképekben rögzült. (Szubjektív megjegyzésem, hogy amikor 1997-ben középiskolai tankönyvírásra adtam a fejem, Engel Pál lektorom máig

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2020. CXXXI. évfolyam 4. szám

becsben tartott lektori véleményében megjegyezte: az 1658-as erdélyi nagyvezíri pusztítást a középkori tatárjárás jelentőségéhez kell mérni.) Az erdélyi „tatárjárás” mentális vetületeinek érzékeltetése mellett a szerző rögtön ellentételez, és a katolikus többségű Magyar Királyságban éppen ez idő tájt regisztrálja – elsősorban Tüskés Gábor kutatásai alapján – a *Patrona Hungariae–Regnum Marianum* vigaszt nyújtó toposzának elterjedését a rekatolizáció retorikus propagandájában. A szerző igencsak megtiszteli egy pompás tablóval az egri végvárhoz kapcsolódó kultúrát, a kard és a szablya mellett forgatott író toll szerepét. Eger a végvári kultúra művelésének fókuszaként tűnik fel előttünk. Varázsa nemcsak a Balassi fivérek, a Rimay Jánossal kapcsolatban álló kései humanista Káthay Mihályt igézte meg, de az 1580-as évek végén itt találjuk a „magyar végek lengyel költőjét”, Adam Czahrowskit is, aki – Szentmártoni Szabó Géza legújabb kutatásai szerint – szerényebb költői invencióval ugyan, de katonaénekével Balassi Bálint *Vitézek, mi lehet* című énekét ihlette meg.

2009. március 12-én R. Várkonyi Ágnessel beszélgettem életútjáról az Akadémikusok Fóruma Tudós Klubja által szervezett rendezvényen. Kiemeltem a tanárnő alázatát abban a tekintetben, hogy műveiben még a huszonéves kutatók eredményeire is figyel s szintéziseibe beépíti az újonnan feltárt adatokat, megközelítési módszereket. Ez a kutatói alázat Bitskey Istvánt is jellemzi. De hol tudná követni teljes pontossággal – a technikai hozzáférhetetlenség okán – az idősebb kutató egyes frissen végzett egyetemi hallgatók kiemelkedő eredményeit? Így pl. ZÁSZKALICZKY Márton a debrecen–egervölgyi hitvallásról

szóló újabb dolgozatának tanulságait? („Istennek kell inkább engedni...” *A világi hatalom a debrecen–egervölgyi hitvallás tükrében*, OTDK-dolgozat, KRE BTK Kora Újkori Történelem Tanszék, 2004, vezető tanár Varga Benedek.) Mégis rimelnek Bitskey István megállapításai az újabb kutatásokra, s a *Végvár és vallás* című fejezetben behatóan elemzi a végváriak fogékonyságát a helvét irányzat iránt. (Zászkaliczky a hitvallás végváriak felé hajló pártos, aktuálpolitikai mondandóját hangsúlyozza, mely például kritika alá veti a „kentaúr püspököket”, akik egyházi hivataluk mellett világi tisztséget is vállalnak. Ez az állásfoglalás egyértelműen Verancsics Antal ellen irányul.) Még mindig Egernél maradva, Bitskey István Tinódi Sebestyén *Eger vár viadaljáról való ének* című művét teszi meg kutatása tárgyává. Tinódi szemléletét – például a törökkel kapcsolatban – újabban JANKOVICS József vizsgálta (*Tinódi török-képe = Nádasdy Tamás 1498–1562*, szerk. SÖPTEI István, Sárvár, 1998, 131–141). Bitskey vizsgálata elsősorban Tinódi személyiségének, önmeghatározásának kérdésében hoz új ismereteket. Nem „szélfúttá” alakja irodalmunknak a históriás énekek szerzője: a szerzői pozíció és szándék pontos kijelölése mindig ott van műveiben. Bitskey megdöbbentő nemzetközi irodalmi példákkal igazolja, hogy az egri diadal nimbusza még a 17. század második felében is olyan eszmei hozadék volt, melyből erőt lehetett meríteni. Ilyen lehetett a szász származású, Hungarus tudatú, körmöcbányai Johann Hellenbach *Oratio pro Hungaria* című szónoklata 1656-ban a wittenbergi egyetemen. Bitskey István könyvének nagy érdeme, hogy érzékelteti a kelet-középeurópai régió eszmeáramlatainak dinami-

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXIII. évfolyam 4. szám

káját, a régiót alkotó országok önreprezentációját a szomszédok előtt. Ezek a törekvések végül is a régió-tudat megerősítését szolgálták, a rokonszenv felébresztését a „mi történelmünk” iránt a másik ország értelmisége, főúri köre előtt. Furcsa mód Bitskey István e kutatásai is harmonizálnak az újabb történetírás egyik trendjével (*Portré és imázs*, szerk. G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó, Bp., 2009). Itt Horn Ildikó elemzi Báthory István lengyel királyi reprezentációját. Bitskey István tanulmánykötetében ezt a kutatást kiegészítve arról szól, hogy Leonhardus Uncius erdélyi szász humanista 1579-ben Krakkóban megjelent verseskötete miképpen próbálta bemutatni a lengyelek előtt a magyar történelmet s egyben hogyan kívánta megokolni Báthory István trónra való alkalmasságát.

A szerző „nem ragad bele” saját kora újkoros korszakába. Bocskai István irodalmi emlékezetét szinte napjainkig elkíséri. A 2004–2006 közötti Bocskai-évfordulóknak magam is részese voltam, különféle rádióbeszélgetéseken, konferenciákon próbáltam méltatni a nagy fejedelmet. (Sőt könyvet is írtunk róla: G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó, SZABÓ Péter, *A „koronás fejedelem”*, Bp., 2006.) Tapasztalhattam, hogy a „modernség fejedelmképe”, amiről Bitskey professzor ír, milyen tanulsággal szolgál a manák is.

Bitskey István értője a felső-magyarországi német patriciusság kultúrájának. Pázmány Péter munkásságának avatott kutatója nem marad rabja a katolikus megújulás vizsgálatának. Nagy gonddal kutatja a felekezetek szimbiózisát, mely a protestáns és katolikus könyvnyomdák egymás melletti működésében manifesztálódott a leglátványosabban. Itt kimutat egy

olyan regionális identitástudatot, „mely az együtt élő etnikumok közös szellemi erőfeszítésének eredménye” (140).

A professzor ugyanakkor hű marad azokhoz a kutatási irányokhoz is, melyek szinte kezdetektől fogva végigkísérik munkásságát. A magyarságkép vizsgálata – elsősorban a vatikáni, jezsuita központokból artikulálva – különösen izgatja. Itt is felveti a könyv alapkérdését: a 16. század végére külföldön többször megfogalmazódik az a vélemény, hogy a magyarság nem egyedül csak a háborúskodásra alkalmas.

Az utazás kérdéskörének vizsgálata kifogyhatatlan tanulságokkal szolgál. Kovács Sándor Iván, Jankovics József és számos kutató „járta körül” a témát. A közelmúltban egyik opponense voltam Szabó András Péter Haller Gábor életútjáról szóló PhD disszertációjának. A leideni tanulókörnyezet, a nyugatra „kihelyezett” kelet-közép-európai társaság: magyarok, csehek, lengyelek közösségének elemzése nagy erénye volt a dolgozatnak. Legutóbb R. Várkonyi Ágnes értekezett arról, hogy a raritás-gyűjtemények az utazási szándékok között szereplő felkeresése mennyiben jelentette a modern múzeumlátogatási szokások megelőlegzését. Bitskey István több mozaikkockával gazdagítja a képet. Az önmeghatározások iránt fogékony szerző itt is az utazó definiálásában tesz előremutató megállapításokat. Az utazó az „otthonúlással”, a henyéléssel szemben a vállalkozói attitűdöt ölti magára. A közelmúltban mennyit hallottunk, írtunk a „vállalkozói nemességről”, s ezt a kifejezést a főurakra nézve elsősorban gazdaságtörténeti vonatkozásban hangoztattuk. Lám, a mentalitástörténet kutatója kibővítheti a kifejezés értelmét. A szerző a magyar diákság német nyelvterületen zajló, katoli-

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXIII. évfolyam 4. szám

kus egyetemeket érintő peregrinációjával kapcsolatban elsősorban Bécs és Grác szerepét hangsúlyozza. Az „útravaló” kifejezés nála sajátos értelmezést nyer. Nem elsősorban a külföldre kivitt anyagi és szellemi javakat jelenti, hanem a hazahozottakat. „Sokféle intézményből, sokféle szellemi útravalóval tértek haza a magyarországi diákok, s ez kétségkívül a Kárpát-medence szellemi életének gazdagodását, sokszínűségét eredményezte” (200).

Bitskey István könyvét kevés ponton lehet kritikával illetni. Talán a szerkesztést érheti bírálat. A szerző nagy szellemi élménye, Zrínyi Miklós költő és hadvezér életművének tanulmányozása mintegy „búvópatakként” vonul végig a könyv egészén. Nem lehetett volna tömöríteni a Zrínyi-tanulmányokat? Bár lehet, hogy a szerző a kötet vége felé járva, mintegy mondanivalója nyugtázásaként, a címhez illeszkedve újra föl akarta mutatni a kettős hivatástudatnak, Marsnak és Pallasnak egyaránt áldozó Zrínyi Miklós emblematikus

alakját. Az „ország szolgálatát” nemcsak a katonai erényeivel vállalta Zrínyi, de létrehozta ennek „irodalmi vetületét” is. E kettős igényessége révén válhatott a katonai és szellemi erőfeszítések szimbolikus alakjává. Érzékelhető a szerkesztésben, hogy a szerző témájának máig ható tanulságai fölött is mérleget akar vonni. Illyés Gyula, Babits Mihály Balassi-élményének elemzése telitalálat a kötet lezárásaként. Bitskey azt hangsúlyozza Balassi közismerten gazdag újkori recepciójában, hogy a költő Balassi befogadása mellett legalább olyan fontos szerepet játszott a biografikus jellegű érdeklődés a hányatott sorsú poéta felé. Az emberi tartás, az emberi színesség és testi egészség nélkül tehát mit sem érne a szellemi pallérozottság. Jobbára üres lenne a kora újkori Magyarország Marsot és Pallas kezében jártató felfogása nélkül az antik mondás értelmezési köre: „Mens sana in corpore sano”.

Szabó Péter

SÁRKÖZY PÉTER: „AZ OLASZ NEGÉDES KERTJÉBEN”. OLASZ–MAGYAR KULTURÁLIS KAPCSOLATOK ÉS AZ OLASZ ÁRKÁDIKUS KÖLTÉSZET HATÁSA A 18. SZÁZADI MAGYAR IRODALOMBAN

Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2008 (Olasz Irodalom, Kultúra és Művészetek, 1), 293 l.

Sárközy Péter annak a nagy italianista generációnak folytatója, amelynek pantheonjában Koltai-Kastner Jenő, Horányi Mátyás, Szauder József, Klaniczay Tibor és még több tiszteletreméltó személyiség foglal helyet. Nemcsak kutatóként, hanem abban is követi elődeit, hogy az olasz–magyar kultúrkapcsolatok fáradhatatlan építője, alakítója, több évtizedes római munkásságával a két kultúra közötti közvetítés

ügyét szolgálja-szolgált, nemcsak ma, hanem ennél sokkal nehezebb időkben is.

Mondhatjuk azt is, hogy ennek a munkának irodalomtörténeti hozadéka jelenik meg annak a kötetnek a lapjain, amelynek címe egy Csokonai-idézet parafrázisa: „Az olasz negédes kertjében”. Azt a sugárzó életörömet hirdeti, ami közös élménye minden Itáliát járt magyar utazónak: aki Itáliában járt, egy különleges kert gyümöl-

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXVIII. évfolyam 4. szám

csét izlelhetette, nevezhetjük azt a kertet Édennek, Paradicsomnak – vagy akár Árkádiának is. Ez utóbbi kertre utal a lírai nosztalgiát hirdető cím alatt megjelenő tárgyilagos és kimért alcím: *Olasz–magyar kulturális kapcsolatok és az olasz árkádikus költészet hatása a 18. századi magyar irodalomban*.

A kötet tehát egy rövidebb és egy hosszabb címet visel: mást találunk a borítón és mást a címlapon, ami nem tudni, hasznos-e, de mindenképpen furcsa megoldás. Ugyanakkor mindkét cím pontatlan, és a kötet maga sokkal többet tud mondani, hiszen az árkádikus költészet a munka második részében jelenik meg a szó poézist, lírát jelölő értelmében, a könyv egészében sokkal inkább szó van egy globálisabb, a kultúra és a művészetek teljes területét átfogó tanulmányosorozatról. Mint ahogy a római Árkádia Akadémia sem a líra területén alkot maradandót egy hanyatlónak nevezett korban. Vagy ahogy Sárközy Péter idézi Antonio Gramscit: „A közélet lealacsonyodásának [...] idején a nagyság minden formája lehetetlen. Ahol a nagy erkölcsi jellemet leverik, ott nem létezhet nagy művész stb. Metastasio nem lehet Dante vagy Alfieri” (187). A római Árkádiáról az derül ki e kötet lapjain, hogy zseniális műrekek létrehozása helyett sokkal jelentősebb intézményjellege, amivel összefogja a korszak értelmiségi elitjét nyelvre, nemzetiségre tekintet nélkül, és egy européer kört hoz létre a humán tudományok legkülönbözőbb területéről.

A *Bevezető*ben a szerző a kötet keletkezésének két fontos „előmunkálatát” jelöli meg. Egyrészt: a 2005-ben a Kalligram Kiadónál megjelent Faludi Ferenc-monográfiája, másrészt, mint írja: „...korábbi, nagyrészt olasz nyelven írt tanulmányaim

átdolgozásával és kibővítésével szeretném ebben a munkámban összefoglalni mindazt – immár a magyar irodalomtörténész szakma számára –, amit a 18. századi magyar kultúrát ért olasz hatásokról gondolok” (13). Az első kitétel magyarázza, hogy a szöveg Faludira vonatkozó részei miért jelennek meg újra a három évvel korábbi monográfiához képest, mostanra egy másik kontextusba ágyazva, a második kitéttel pedig a szerző a maga részéről eleget tesz annak a jogos elégedetlenségnek, hogy a magyar–olasz kultúrkapcsolatokról szóló, magyar szerzőktől származó munkák lényegi része olaszul jelent meg, és fordítások híján a magyar irodalomtörténész szakma nem számol kellőképpen velük.

A magyar–itáliai kultúrkapcsolatok gyakorlatilag az államalapítással egyidősek, ezt mind mi magyarok, mind az olasz nép akár populáris szinten is számon tartjuk. A velencei San Giorgio templomban mintegy száz éve áll az az emléktábla, amely Szent Gellért útnak indulásáról emlékezik meg, innen a velencei kis szigetről a távoli titkokat és tragédiákat rejtő Magyarországra. A kötet első fejezete ettől a kezdettől tekinti át a két ország kapcsolatait, illetve annak kutatását, történetének feldolgozását. Összefoglalja a magyar–olasz kapcsolatok kutatásának történetét, emléket állítva minden fontos italianistának, különös tekintettel az irodalomtörténeti kutatásoknak, kezdve Arany Jánossal, akinek *Zrínyi és Tasso* című tanulmánya nyitja meg a magyar–olasz összehasonlító irodalomtudományi munkák sorát. A 19–20. század fontos személyiségeit felsorolva tulajdonképpen jelen munka példaképeit, ösztönzőit, saját maga mestereit veszi számba Sárközy Péter, egészen a jelenkor kapcsolattörténeti kutatásaiig, amelyeknek egyik

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXIII. évfolyam 4. szám

ösztönző személyisége, aktív résztvevője személyesen is.

A szakirodalmi összefoglalót követi az a nagy fejezet, amelynek tárgya a magyar értelmiségi réteg Itália-járása a 18. században. Sárközy Péter öt fontos gócpontját, csoportját látja a magyar értelmiséget ért itáliai hatásnak: a római Collegium Germanicum–Hungaricum mellett igen fontosnak tartja és erőteljesen hívja fel a mai irodalomtörténeti gondolkodás figyelmét a bolognai egyetem mellett működő Collegium Hungaricum–Illiricum szerepére. Külön csoportot képeznek a piarista rend képviselői, akiknek felvilágosodáshoz közelítő kulturális szerepében fontos szerepet tölt be az Itália-élmény, az Itáliát járt világi értelmiségiek, elsősorban katonatisztek, akiket itáliai „testőr-íróknak” nevez, és külön alfejezetben taglalja Faludi itáliai tartózkodását.

A magyar felvilágosodás-kutatás az utóbbi néhány évtizedben határozott lendületet vett, és lényeges eredményeivel újraírta a 18. század magyar szellemiségéről alkotott képünket. Ennek az újraírásnak szintézise Bíró Ferenc összefoglaló munkája a felvilágosodás-kor magyar irodalmáról. A megváltozott gondolkodás egyik legfontosabb pontja a magyar felvilágosodás hagyományosan és szimbolikusan 1772-re datált megjelenésének időben jóval előbbre, a század közepére helyezése és a bécsi testőrírók a francia felvilágosodás jeles alakjaival fenntartott személyes kapcsolatának feltérképezése. Ebből egyenesen következik, hogy a 18. század legjelentősebb kultúrkapcsolataként a német mellett a francia jelenik meg a felvilágosodás-kor történetében. Sárközy Péter „testőr-írók”-nak aposztrofálja az Itáliát járt tisztek művelt csoportját, és rögtön

magyarázza is terminológiáját: „Az alfejezet címe természetesen túlzás, illetve téves, hiszen a bécsi magyar írótriász tagjain kívül talán egyedül csak Kisfaludy Sándorra használható a »testőr-író« elnevezés. Itáliai tiszt-társai nem voltak a bécsi Magyar királyi testőrgárda tagjai...” (71). Hasonlítanak azonban a testőrírókra abban, hogy hivatásuk és itt-tartózkodásuk révén kapcsolatba kerülnek egy kultúrával, és ez a kapcsolat hazájukba visszatérve meghatározza gondolkodás módjukat, kulturáltságukat, irodalmi működésüket – ezáltal a magyar kultúrára is hatást gyakorolnak, mint az alfejezetben említett Orczy Lőrinc, Gvadányi József vagy a korábbi nemzedék tagjai közül Amadé László. Fontosnak tartom ezt a csoportot azért is, mert a kötet írója az ő működésükben látja a közvetítő szerep továbbvitelének útját akkor is, amikor már ez egyházi vonalon nem lehetséges, mivel II. József 1781-től megtiltja a birodalom területein túli egyetemek látogatását.

Sárközy Péter könyvének érdeme, hogy rámutat arra, amiben az olasz irodalom és kultúra járul hozzá e század magyar kultúrájának (át)alakulásához, és azt kell belátnunk, hogy a francia kapcsolatok mellett az egész magyar irodalom akkori formáihoz elengedhetetlen az olasz hatás figyelembevétele. Nemcsak Csokonai és társai esetében, hanem éppenséggel az egy nemzedékkel korábbi literátorokon van az igazi hangsúly. Így válik a kötet központi alakjává, szintetizáló személyiségévé nem az irodalomtörténet során igen plasztikussá váló Csokonai, a maga református, világi gondolkodásával, hanem a korábban élt, jezsuita vallásos világképével együtt is határozottan modern gondolkodású Faludi Ferenc. Itt, ebben a fejezetben is külön

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXXI. évfolyam 4. szám

alfejezet foglalkozik római éveivel, de a későbbiekben is megfigyelhető, hogy az ő munkássága kerül a fejezetek középpontjába, és köréje rajzolja fel a kötet szerzője azt a tágabb irodalmi aurát, amelynek rajta kívül mások is részesei, de tagadhatatlanul ő a legjelesebb ebben a körben. Mint a *Bevezető*ben mondja Sárközy Péter: „Ugyan Faludi-könyvemben is központi szerepet kapott az »olasz hatások« bemutatása, de a sorozat jellege nem tette lehetővé, hogy részletesebben foglalkozzam a jelenség megértéséhez szükséges, de a Faludi-életművel szorosabban nem összefüggő kérdésekkel, az olasz arkádikus kultúra és költészet magyarországi kisugárzásával, mely érthetővé teszi, hogy a század közepén egy jezsuita tanár, majd a század utolsó évtizedében egy debreceni kálvinista Nagykollégiumban tanuló diák, miért éppen az olasz arkádikus költészet nyelvén kívánták megszólaltatni saját költői világukat.” (13.)

A következő nagy fejezet a kultúrkapcsolatok művelődéstörténeti iránya után irodalmi művek vizsgálatával foglalkozik *Az olasz irodalom és kultúra jelenléte a 18. századi magyar műveltségben* címmel. A fejezet középpontjában azok a Faludi-művek állnak, amelyek vagy római tartózkodása alatt, vagy ennek inspirációjára, hazatérte után, már Magyarországon születtek: gyakorlatilag Faludi életművének epikai és drámai darabjai. A fejezet azonban műnemi beosztású, tehát először áttekinti azokat az olasz erkölcsstani műveket, amelyeknek ismerete, olvasása kimutatható Magyarországon is, majd a magyar hasonló műfajt veszi számba, gyakorlatilag Faludi életművének prózai darabjai által.

Az alfejezet második felében kerül sor a drámai irodalom vizsgálatára. Az itáliai hatás ebben az időszakban a 18. századi ma-

gyar színháték mindhárom típusában érvényesül: az iskolai színhátészásban éppúgy, mint a főúri kastélyszínházakban, de bizonyos helyzetekben a polgári színház színházpadán is. Sárközy Péter először az iskolai színhátészást tárgyalja, nem pusztán azért, mert Faludi művészetete is ezzel a színháték-típussal érintkezik, hanem azért is, mert ezen a területen találunk leginkább érintkezési pontokat az olasz kultúrával. Majd a magyar kastélyszínházak olaszos kultúráját és legrövidebben a hivatásos színházakban előadott olasz darabokról tudottakat összegzi.

A magyar iskolai színház maga ideális szerzőjét találja meg Pietro Metastasio, a bécsi udvari poéta személyében, aki ugyan életének java részét Bécsben éli le (1730-tól haláláig, 1782-ig tartózkodik itt), de olyannyira az olasz kultúra letéteményeseként szolgálja a császári udvart, hogy ez idő alatt meg sem tanul németül, hiszen környezetével maradéktalanul kommunikálhat anyanyelvén. Az ő *melodrammáinak* magyar és latin nyelvű változatai meghatározó darabjai az iskolai színházaknak és a korszak jeles magyar fordítóinak. Zambra Alajos Metastasióról szóló 1919-es tanulmánya óta a kéziratos magyar és latin drámafordítások is számon vannak tartva, nagy részük mára már meg is jelent teljes terjedelmében, összesítésük, egymáshoz és a nem iskolai irodalomhoz való viszonyuk azonban mindig szolgáltat újabb adalékokat. Érdekes pl. annak a *La clemenza di Titónak* a fordítási változatait végigkövetni, amelyet Sárközy Péter is számon tart: a *Titus kegyelmessége* magyarítás több változatban is megjelenik az iskolai színhátészásban, majd pedig fogságában Kazinczy fordítja immár a modern fordítási elveknek megfelelően.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXXI. évfolyam 4. szám

Itt kell megjegyezni, hogy a szakirodalomban makacsul tartja fenn magát egy tévedés: Kereskényi Ádám *Cyrus* című 1767-es drámájáról Kerényi Ferenc állapítja meg a *Magyar színháztörténet* első kötetében (43), hogy Metastasio *Ciro riconosciuto* című drámájának fordítása, sőt Kereskényi másik drámáját, a *Mauritiust* is Metastasiohoz kapcsolja. Azóta ez a megállapítás annak ellenére tényként szerepel az irodalomtörténeti köztudatban, hogy Kereskényi drámáinak kritikai kiadásában (*Régi magyar drámai emlékek: XVIII. század*, 4, *Jezsuita iskoladrámák*, 1) olvasható, hogy a jezsuita szerzőnek jelentős érdemei vannak a magyar színjátszás terén, de Metastasio-fordítóiak éppen nem. Metastasio-nak sem *Mauritius* című drámája, sem hasonló tárgyú vagy cselekményű műve nincsen, így ezt Kereskényi nem fordíthatta tőle, a *Cyrus* című drámát pedig a magyar szerző kétséget kizáróan Andreas Friz hasonló című iskoladrámájából fordította, viszonylag nagy szövegűséggel, és sem a Kereskényi-, sem a Friz-dramának semmi köze Metastasio művéhez.

Az olasz nyelvű színházi kultúra terjedésének másik fontos csatornája a 18. században diadalútjára induló új műfaj, az opera. Szerte Európában az olasz opera válik az udvari kultúra egyik legfontosabb elemévé. A magyar főúri színházak a 18. század második felében európai színvonalon játszanak operát, gyakorta olasz nyelven, de nem ritka a latin és német nyelvre lefordított opera sem. Nem kell ugyan teljességgel hitelt adnunk az anekdotának, mely szerint Mária Terézia azt mondta Esterházy Fényes Miklós fertődi udvarában tett látogatásakor, hogy ha jó operaelőadást akar, akkor Eszterházára kell jönnie, de Staud Géza és Horányi Mátyás

munkáinak köszönhetően számos adattal igazolható az a tény, hogy néhány kiemelkedően magas színvonalú kastélyszínház működött Magyarországon, és ezekben az olasz kultúra kiemelt helyen volt jelen. Sárközy Péter ezeket az ismert központokat éppen csak érinti jelen munkájában, és részletesen bemutat egy olyan színházzal is rendelkező főúri kulturális központot, amelyről jóval kevesebbet tudunk: Patachich Ádám nagyváradi püspök „fiók-Árkádiáját”. A szerző érdeme ennek a kulturális központnak a színházi feltérképezésén túl olyan szövegkönyvek „újrafelfedezése”, amelyekről a kutatás ugyan tudott, de lappangó munkaként kezelte: Gánóczy Antal és Patachich Ádám magyar ill. latin Metastasio-fordítása, az *Izsák* című opera. Mint írja: „Csak azért nem találták meg őket a kutatók, mert az előadások szövegei a szerző Metastasio és a fordítók, Patachich és Gánóczy nevének feltüntetése nélkül jelentek meg, és így a névtelen opera-szövegkönyveket formátumuk, szerkesztésük alapján a szerző nélküli iskoladráma-szövegek gyűjteményébe sorolták be” (129–130).

Az alfejezet középpontjába ismét Faludi irodalmi munkássága kerül, az a két iskoladráma, amelyek a római korszak szellemi termékei: a Giulio Cesare Cordara drámájából fordított *Caesar Aegyptus földjén Alexandriában* és a *Constantinus Porphyrogenitus*. A Caesar-dráma szerzőjének nem ismerjük más magyarul megjelent színpadi munkáját, és kétségtelenül annak köszönhető Faludi fordítói figyelmének felkeltése, hogy mindketten tagjai voltak a római Árkádia Akadémiának, és a drámát Faludi tartózkodása alatt mutatták be Rómában. Valóban szinte elképzelhetetlen, hogy a magyar jezsuita szerző ne a saját

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXXI. évfolyam 4. szám

színházi élménye alapján fordult volna a darab fordítása felé.

A *Constantinus*-dráma keletkezésének kérdése máig ébren tartja a kutatók érdeklődését. Konkrét forrását még nem sikerült megtalálni, és az olasz fordításra utaló megjegyzést is kétségesnek kell elismernünk. Sárközy Péter ugyan a drámaprogramon található megjegyzésre hivatkozik, de a programot ő is csak Tarnai Andor publikálása alapján idézi, mert a program jelenleg valóban lappang, a dráma kritikai kiadásának készítője, Varga Imre sem találta meg. A Tarnai-féle publikáció azonban nem említi sem nyomtatott, sem kéziratot bejegyzést, amely olasz fordításról beszélne, és ismerve az ő szakmai megbízhatóságát, el kell hinnünk, hogy ha lett volna ilyen a programon, semmiképpen sem hagyja említés nélkül. Az olaszból történő fordításra való hivatkozás valószínűleg nem a programra, hanem az OSZK-ban található kéziratra vezethető vissza (Quart. Hung. 1074). A kézirat eredeti állapotában a címet, a teljes szöveget és a hozzá tartozó színpadi apparátust tartalmazza, igen szép, kalligrafikus írással, mint Varga Imre állítja a szöveg kiadásában: „Valamilyik előkelő vendég részére készülhetett, feltehetőleg az előadás alkalmával” (*Régi magyar drámai emlékek: XVIII. század, 4, Jezsuita iskoladrámák, 1, 147*). Ebbe a kéziratba egy másik kéz jóval később belejavított, és ez a javító jegyezte az első oldal aljára, hogy „P. Faludi Ferencz fordította Olaszból”. Tehát semmiképpen sem tekinthetjük Faludi saját vallomásának a bejegyzést. Ha forrás tekintetében különbözik is a véleményünk, mindemellett a korszak fordítási gyakorlatának és Faludi életműve keletkezésének a tükrében a legfontosabban egyértelműen

Sárközy Péterrel: „Magam részéről a *Constantinus Porphyrogenitust* épp annyira eredeti Faludi-műnek tartom, mint a szintén idegen szövegek alapján készült prózai írásokat” (151, 371. j.). Annál is inkább, mert a dráma keletkezését, forrásokhoz való viszonyát magam is a több forrásból táplálkozó prózai munkákhoz hasonlóan gondolom.

A kötet következő nagyobb egysége a 18. századi olasz kultúra egyik legfontosabb intézményének, az Árkádia Akadémiának működését, külföldi kapcsolatait és magyarországi hatását dolgozza fel. Sárközy Péter eddigi munkásságából is tudjuk, hogy a római Árkádia-kör irodalomtörténeti jelentőségének avatott terjesztője, szószólója, és ezzel egy olyan hatástörténeti tényezőre figyelmezteti a magyar kutatást, amelyről hajlamos megfeledkezni. Holott a fejezet több érdemes/érdekes dokumentum kutatásával és ismertetésével mutatja ki újra a római Árkádia különös jelentőségét, mint például a *Rime degli Arcadi* magyar témájú versei vagy a magyarországi törökellenes harcok itáliai visszhangja az irodalomban. Miközben pedig ezt teszi, a rokokó-kutatás fontos olasz és magyar eredményeit is számba veszi: Gramscitól Crocén és Lukács Györgyön át Szauder Józsefíg.

A fejezet középpontjában az árkádiai kultúrának megfelelően a líra áll, és mint ilyen ismét Faludi költészete kapja a legnagyobb hangsúlyt, külön fejezetet a kötetben belül. Itt a kéziratok és kiadások filológiai feldolgozásán túl verstípusok szerint taglalja Faludi líráját, és így a három műnem mindegyikében főszereplőnek” megtejt Faludi köré rajzolja meg a magyar árkádikus irodalom határait.

A kötet tehát több ponton magába emeli Faludi Ferenc-monográfiájának szövegét,

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXXI. évfolyam 4. szám

és más kontextusba helyezi az ott olvasható megállapításokat. Ez óhatatlanul felébrészteti az összehasonlítás igényét, és azt kell mondanunk, hogy a Kalligram Kiadó sokkal nagyobb figyelemmel és hozzáértéssel gondozta a maga könyvét. Mondhatnám úgy is, hogy szakszerűbben dolgozott a kötet szerkesztője. Mutatja ezt a fejezeteken belüli tagolások differenciáltsága, logikája a Kalligramnál, de mutatják ezt az olyan kisebb formai hibák a Mundus megjelentetésében, mint Szerb Antal *Magyar irodalomtörténetének* idézése a lábjegyzetben, amely következetlenül így vagy olykor *Magyar irodalom történet* (94) alakban hozza a címet, illetve Hárrich János művének *Musik geschichte* jelölése. Vagy az idézett szövegekben található kisebb gondatlanságok: *Üst-ekén kapván azért e mostani alkalmatosságot* (91), *...a másik keservesen siratta A mostani bölcs jámbor emberek látják...* (93). Ezek a hibák a Faludi-monográfiában nem fordulnak elő.

Néhány szót szólnunk kell a kötet megjelenési formájáról is. A Mundus Kiadó egy új sorozatot kíván útjára bocsátani, amelynek első darabjául szánta Sárközy Péter kötetét. A sorozat címe diszkréten meg is jelenik a címlapon: *Olasz irodalom, kultúra és művészetek, 1*, majd a 4. lapon a sorozat terveiről is olvashatunk: Carlo Michelstaedter, Pirandello és Croce írásai mellett Pál József, Szauder József, Kardos Tibor és mások művei vannak előkészületben. Ígéretes lista, nagy feladat klasszikusok, élő és holt professzorok munkáinak sajtó alá rendezésére vállalkozni. Jelen kötet színvonalban is mértéket ad. Külön örömet jelent az olvasó számára, hogy a legfontosabb irodalmi dokumentumok: el-

ső megjelenések, írói ábrázolások, itáliai helyszínek képileg is megjelennek a kötetben, ha nem is mindig kifogástalan minőségben, de irodalomtörténeti szakmunkához képest örömtelien nagy számban: 27 illusztrációt tartalmaz a kötet, köztük olyan nehezen hozzáférhető vagy kevésbé ismert képeket is, mint a *Rime degli Arcadi* vagy a *Diario ordinario d'Ungheria* címlapja vagy Giuseppe Vasi 18. századi Róma-ábrázolásai. Épp ezért némi hiányérzettel tölt el, hogy az a sokat idézett címlap, amely Faludit római szobájában ábrázolja, háttérben a Szent Péter Bazilika kupolájával, és amely kép mintegy vizuális mottója lehetne a kötetnek – kimaradt az illusztrációk közül.

Összességében a kötet mindenképpen szintetizáló és hiánypótló mű, amely friss lendületet adhat a klasszikus magyar irodalomtörténettel foglalkozó kutatóknak, egyrészt új személyiség, Faludi Ferenc középpontba állításával más megvilágításba helyezi a korszak irodalomtörténetét, és nagyban megerősíti a felvilágosodás-korról újrarajzolt magyar kulturális összképet. Ugyanakkor kutatásainak számos pontja ismeretlen vagy félreismert tényeket tár fel – és a retorikus finomságot sem nélkülözi, mint pl. a könyv befejezése, amely szokatlan módon nem valamilyen szentenciózus lezárással ér véget, hanem a *pictura* nyitottságával zárja/nyitja továbbgondolásra a kötetet: a címül választott Csokonai-passzus teljesebb megidézésével. Sárközy Péter könyvének helyét jelen irodalomtörténeti gondolkodásunkban én is csak úgy tudnám kijelölni mint a kötet egyik lektora, Bíró Ferenc tette: „Nem tudom eldönteni, hogy ez a könyv Sárközy Péter legjobb munkája-e, de abban biztos vagyok,

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2010. CXXXI. évfolyam 4. szám

hogy a legfontosabb [...] nem hiányozhat napjaink és a következő idők igényes tanárebereinek, az irodalommal és a művelődéstörténettel foglalkozó kutatóinak könyvespolcáról”.

Czibula Katalin

FODOR ANDRÁS ÉS TÜSKÉS TIBOR LEVELEZÉSE, I, 1959–1966

Sajtó alá rendezte Tüskés Anna, Pécs, Pro Pannonia, 2008 (Pannonia Könyvek), 463 l.

FODOR ANDRÁS ÉS TÜSKÉS TIBOR LEVELEZÉSE, II, 1967–1976

Sajtó alá rendezte Tüskés Tibor, Pécs, Pro Pannonia, 2008 (Pannonia Könyvek), 379 l.

Minden megjelenő írói levelezéskötet hiánypótló mű – közzététele olyan adatokat, irodalomtörténeti vagy történeti mozzanatokot tesz ismertté vagy éppen jobban érthetővé, melyeket más források csak nehezen vagy nagy munkával tudnának feltárni. A megjelenési nehézségek ellenére elmondhatjuk, hogy a levelezéskötetek reneszánszát éljük, ugyanakkor miközben – mint kordokumentumok – egyre népszerűbbek és keresettebbek a szakemberek és az olvasók körében, korunk komputerizáltságának következtében (sajnos vagy szerencsére?) a levelek nagy része a virtualitásba vész, s a szövegszerkesztővel leírt, kinyomtatott változatok – hiszen ki az az eretnek, aki manapság még kézzel vagy írógéppel ír levelet?! – egyre kevesebb folyóméterben foglalják majd a jövő levéltárainak polcait. Messzire vezetne tehát annak vizsgálata, hogy a jövő évszázadainak levéltárosai vagy erre hivatott szakemberei e virtuális anyagból vajon milyen *levelezésköteteket* tudnak majd összeállítani saját koruk történeti emlékeinek megőrzésére, csak a jövő mutatja meg, hogy a műfaj sorsa elszegényedés, semmitmondó uniformizálódás, vagy ellenkezőleg: téma- és anyagbőség lesz-e végül.

Egyelőre azonban ebből a szempontból még szerencsés helyzetben vagyunk, mivel jó néhány olyan értékes gyűjtemény jele-

nik meg napjainkban is, mint például a hétkötetes Fülep Lajos- vagy a vaskos Füst Milán-levelezés. A két jó barát, Tüskés Tibor és Fodor András harminc-egynéhány éves levelezésének első két kötetnyi anyaga egy olyan, csaknem hatvanéves történetbe illeszkedik, amely a hajdani Eötvös Collegium utolsó éveitől a közelmúltig vezet, és amelynek feldolgozásában mind a napló-, mind a levélforma kiemelkedő forrásértékű. E többfejezetes történet – hogy csak a legfontosabbakat soroljam – közös ifjúságuk emlékeivel kezdődik Fodor András *A kollégium* című kötetének lapjain, folytatódik a Tüskés–Fodor-levelezésben, utóéletét pedig *A hetvenes évek* naplófolytatása, valamint Tüskés Tibor Mészöly Miklóssal folytatott levelezéskötete foglalja magában. Hajdani Eötvös-collegista társának könyvéről írt esszéjében Vekkerdi László írta kedves iróniával, hogy a napló odüsszeuszi műfaj, és legkésőbb Ithakával illik véget érnie (VEKERDI László, *Fodor András: A hetvenes évek I–II*, Új Forrás, 1995, 10. sz.). A levélnek nincs ilyen műfaji kötelezettsége: előnye talán a naplóval szemben az, hogy miközben annak lényegét is részben magában hordozza, *véget érni* csak Kharón ladikján tud. Így sem Fodor Andrásnak, sem barátjának, Tüskés Tibornak nem kellett számolnia azzal, hogy évtizedeken keresztül

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXXVII. évfolyam 4. szám

egymásnak küldött leveleik túl hosszúra nyúlnak, legfeljebb szaporán követték egymást, kölcsönös örömet – és más emóciókat – keltve a másikban, nem gondolva arra, hogy ezek a sorok valamikor az olvasóközönség elé kerülhetnek majd. Vekerdi László szellemes megjegyzése szerint történeteikben benne van „dióhéjban egy egész kis magyar kultúrpolitika, bár talán ne sértsük meg vele a dió héját”. A több száz levél gyűjteménye azonban sokkal több, mint a korszak kultúrpolitikájának foglalata, hiszen íróikat nemcsak az irodalmi életben vállalt párhuzamos szerepük köti össze, hanem – eltérő személyiségük ellenére – a mély barátság, a kortársak és a mesterek öröksége, a közös családi élmények. Míg Fodor András levéltűkre a letagadhatatlan Eötvös-collegista diákot állítja elének a maga szigorú racionalitásával, az aszkétikus munka árán szerzett hatalmas műveltségével, a collegium szabadság- és teljesélet-eszményén nevelkedett író, költőt, addig Tüskés Tiboré a szelíd barátot és pályatársat, jó tanácsokkal szolgáló testvért mutatja, aki ugyanakkor csendes, örökké kételkedő, tépelődő tudós tanár-egyéniesség. Ahogyan ő maga fogalmazza meg: „közben még a lelkiismeret is gyötör, hogy nem vagyok elég jó tanár, méltatlanul jutalmaznak pedagógus napon” (I, 22–23). Fodor Andrásról, a leendő *gólyáról* Eötvös collegiumi felvételi iratában Ligeti Lajos a felvételi bizottság tagjaként szarkasztikus gúnnyal nyilatkozott: „Fontoskodó, nagyképű. Mindig önmagát igazolja. Grafológiával foglalkozik!”, de azt is érdemesnek tartotta megjegyezni, hogy „Különben értelmes fiú. [...] Idegenkedik a kollektivitástól” (Mednyánszky Dénes Könyvtár és Levéltár, ELTE Eötvös Collegium). A végzett „gólyát” később a pesti

irodalmi élet „világfi”-vá nevelte, akinek „otthona az egész nagy Budapest” (Vekerdi szavával); Tüskés Tibor *a vidéki*, csendes, zárkózottabb egyéniség, aki még leveleiben is ritkán tárulkozik fel teljesen. Egy ilyen alkalom azonban akadt, mikor az Új Forrásban megjelent *Nép és irodalom* című esszéje (*Személyes tünődés egy tanulmánykötet körül. Pomogáts Béla: Politika és poétika*, Új Forrás, 1996, 9. sz.). Ebben beszél Fodoréhoz nagyon hasonló származásáról, mely szerint ősei közt akad vasutas, cipész, állami alkalmazott, azaz szabálytalan „osztálybesorolású”, mellyel az ötvenes években a „káderesek nem nagyon tudtak mit kezdeni”. Mint „súlyos klerikális befolyás alatt álló” személynek, „osztályöntudata” nem volt – írja, megismerte a falu világát is, de ő inkább tanult, majd továbbtanult, szemléletét pedig elsősorban olvasmányai, az irodalom alakította. A hasonló gyökerek és előtörténet végül a két különböző személyiséget mégis közel hozta egymáshoz, ahogyan Tüskés is megírta: „Az Eötvös Kollégium [...] barátokat adott számomra [...] az én egyetemeimet: Fülepet” (I, 35).

A levelezés két vaskos kötetének első részét, amely az 1959 és 1966 között íródott leveleket tartalmazza, Tüskés Anna rendezte nagy munkával sajtó alá, míg a másodikat, mely az 1967–1976-ig keltezetteket fogja össze, maga Tüskés Tibor. Az összesen több mint harminchat ívnyi gyűjtemény lapjai egyszerre rögzítik a hétköznapi pillanatait és mondják el személyes benyomásait korabeli író társairól, találkozásairól többek között Hernádi Gyulával, Kassákkal, Illyés Gyulával, Mézőly Miklóssal. Mellettük ott vannak a kor legfontosabb irodalomtörténészei, kritikusai, köztük megannyi egykori colle-

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXIII. évfolyam 4. szám

gista- és diáktárs: Domokos Mátyás, Sárosi Bálint, Vekerdi László, az írók közül Csorba Győző, Illés Endre, Veres Péter, Csanádi Imre; de a rendszer kritikus-*káde-rei* is: Köpeczi Béla, Szabolcsi Miklós, Tóth Dezső, Király István, s végül persze a hatalom képviselője, Aczél György személyében. A levélsorok szereplőit ki-ki saját tapasztalatai, emlékei, természete és szemléletmódja szerint idézi: hol lelkesen, baráttian, tisztelettel, ironikusan, hol maró gúnnyal vagy élesen bírálva, miközben alakjaik megelevenednek, és egy-egy levéltörténetben idézik fel a kortörténet egy-egy szeletét.

A tanítványi szeretetből, törődésből és hálából azonban természetesen a mestereknek jut a legtöbb, többek közt Németh Lászlónak, Takács Gyulának, Basch Lórántnak és persze a legnagyobbaknak: Colin Masonnek, a tudós zenekritikusnak és világutazónak (aki Fodor András fiának keresztapja is lett, lásd róla VEKERDI László cikkét: *Fülep Lajos levelezése, I, 1961–1970*, Új Forrás, 2008, 1. sz.), valamint a „mesterek Mesterének”, Fülep Lajosnak, a filozófus-műtörténésznek, ízig-vérig tanárnembernek. Ők azok, akik a kollégiumi évek után a legtöbbet tudják nyújtani a fiatal tanítványnak, a későbbi költőnek, de példájuk és pályájuk ugyanúgy iránymutató a szerkesztő-tanár Tüskés számára is.

Barátként bukkan fel a szélesebb olvasóközönség előtt közlő nem nagyon ismert különc, furcsa kis ember, Basch Lóránt, a Baumgarten Alapítvány egykori jogi kurátora, Fülep Lajos mellett a Nyugat-korszak másik akkor még élő tanúja, akiről megtudjuk, hogy sokszor segített Fülep diákjainak: ha kellett, díjat osztott, könyvet kölcsönzött, albérletet szerzett, hasznos véleményt vagy atyai jó tanácsot

adott. 1966-ban, amikor Fodor András tudósította Tüskést az *öregúr* utolsó napjáról, így írt: „Basch Lóránt éppen haldoklik a Babics Klinikán. Stílusosan hal meg, Babics keze alatt, de amint Mészölytől hallom, nyomorúságos halálfélelemben, iszonyú fájdalmak között.” Az örök szarkasztikus collegista stílusból ugyan kilépni nem tudott, de aggodását sem tudta elrejtteni soraiban. Basch Lóránt személye kissé összekötötte mindhármukat: ő kérte fel Fülepet, hogy legyen tagja a Baumgarten Alapítvány tanácsadó testületének (1947 novemberében), majd amikor 1950-ben szétverték az Eötvös Collegiumot és a professzor fedél nélkül maradt, ő segítette lakáshoz jutni. Később Fodor András Domokos Mátyással – majd előbbi feleségével együtt – befogadta Városmajor utcai lakásába (vö. *Fülep Lajos levelezése*, V, szerk. F. CSANAK Dóra, Bp., MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, 2001, 438). Fülep rajta keresztül javasolta 1948-ban Németh Lászlót *Iszonyáért* a második Baumgarten-díjára – nem rajtuk múltott, hogy nem kapta meg: a források szerint a minisztériumban húzták ki a nevét.

Tüskés számára Fülep Lajos is mindvégig példakép. Sokat foglalkozott pályájával, évtizedekkel később pedig tanulmánykötetet jelentetett meg róla. A *Kedves professzor úr* egyik kulcs-története a kettejük szellemi összetűzését felelevenítő írás, amely arról tanúskodik, hogy a példaképhez való viszony nem volt mindig felhőtlen: szerette őt, de sokáig nem értette – elég, ha csak a buta félreértésből származó 1966-os afférjukra gondolunk. „Tévedtem – írta Fodornak 1966. december 18-i levélben –, Fülep Lajost most ismertem meg. Bemutatkozott. Önarcépet rajzolt magáról”. Pedig két évvel azelőtt épp a profesz-

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2019. CXXXI. évfolyam 4. szám

szor egyenes jelleme szolgáltatott számára mesteri példát: a Jelenkortól való eltávolítása után, Fülepnl tett egyik látogatásakor Fodor figyelte fel a komódra kített cédula-feljegyzésre: „A Jelenkor előfizetési számát visszaküldeni!”

Az 1964-es év megrázkódtatása okozta mély csalódás nem múlt el nyomtalanul. Amikor kiebrudalják a főszerkesztőségéből, Tüskés így ír: „A Balassiknak, Csokonaiknak, Petőfiknek, József Attiláknak tartozó felelősséggel akartam és szerettem volna az irodalmat szolgálni”. Egy korszak véget ért: a szellemi igényesség és függetlenség szigete eltűnt, egykori lakói fogyatkoznak, a politika egyre idegenebbé válik számára. A lelki-szellemi egyensúlyt a megmaradt tanári pálya menti meg, az alkotás, s persze a jó barát leveleiből sugárzó együttérzés és biztatás. Vigasz megírni és fogadni a beszámolókat a szétszóródott közös társakról, a szeretett és tisztelt Colin Masonról, érkező leveleiről, budapesti látogatásáról, Németh Lászlóval való találkozásáról; a „zsémbes öregúr” (PÉTER László kifejezése, vö. Kortárs, 1996. július, 65) Fülep Lajos intelmeiről és tanácsairól, akiről Péter László találóan jegyezte fel, hogy nem is annyira műveivel, mint egyéniségének és tudásának hatásával tette megkerülhetlenné személyét a magyar művelődéstörténet számára. Fodor Andrásnak mestere, szigorú, ellentmondást és diákos lazaságot nem tűrő tanára, s ezt a Collegium szarkasztikus, mindenben kértelkedő, majd gyémántkeménységű racionalitással érvelő patriótája nem is mindig veszi jó néven, de tudását persze ő is elfogadja mércéül: „Ha Fülep valakiről jót mond, az olyan ritka jelenség, hogy mérget lehet venni az illető kvalitására”. A barátok között a beteg tudós hogylétéről is

rendszeres volt az értesítés, a levelezés, s közös volt az aggodás is. A sors azonban elrendezte az összes függő dilemmát: az „öregúr” elment. Igaz, tanítványai nem egészen értették meg őt, aki végrendeletében hamvait szétszórni kérte „akárhova”. Talán túl fiatalok voltak akkor még ehhez. Fodor a végrendeletet egyenesen gögöcségnék, önteltségnék vélte, s haragudott, mert ő *már nincs* – de a múltó emberöltők később meghozták számára *az anyaföldről eltűnt apa* (vö. FODOR András, *A hetvenes évek*, Bp., 1995, I, 121) iránt való megbékélést (II, 120). Épp húsz évvel azelőtt vallotta meg Fülepnek kapcsolatukról, hogy *azt egészen rendkívülinek és fontosnak* érzi, találkozásukat pedig sorsszerűnek: „Olyan ez, mint amikor a gyerek, aki nagyon szereti az apját, [...] nem meri nyíltan megmutatni, kimondani ragaszkodását, inkább hallgat.” (*Fülep Lajos levelezése*, V, id. kiad., 435.) 1986-ban pedig *az Ezer este Fülep Lajossal* című kötetével állított emléket halott mesterének.

Fülep halála után egy évvel a másik példakép, Colin Mason is elmegy fiatalon, érthetetlen hirtelenséggel, itt hagyván magyar barátait róla őrzött emlékeikkel: a húszéves Masonról, aki egykor a „nyelvzszeni Cushinggal” (George Frederic Cushing, 1923–1996) lakott a Collegiumban, akinek meglátogatása Londonban és idejövetele Magyarországra annyi évig kisebb baráti-családi ünnepnek számított. „Hát most már csak ezzel telnek napjaink? Hogy legkedvesebb neveket, embereket csak múlt időben említhetünk?” – írja Tüskés Fodornak 1971 februárjában. Hogy Fodor András számára mit jelenthetett ez, azt mindkettőjükre érvényesen az egykori collega társ, BODNÁR György fogalmazta meg róla szóló esszéjében: „Számára,

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXVIII. évfolyam 4. szám

aki mindig is az emberi viszonylatok élet-szerűen megjeleníthető modelljének tekintette a barátságot és a hűséget, ezek a tragédiák nem múltó megrendülések voltak, hanem a végső kérdésekkel szembesítő erők kiváltói: a mérlegkészítés és a modus vivendi keresésének kényszerítő alkalmai”. (*A fegyelem próbája: Fodor András a nyolcvanas években* = B. Gy., *Párbeszéd az idővel*, Bp., Argumentum, 2008, 487.)

A legközelebbi kortársak közül Mészöly Miklós maradt velük legtovább: Fodornál nyolc évvel idősebb – és a sors úgy akarta, hogy négy évvel mégis túlélje őt. Tüskéssel 1960-tól kezdett levelezni, aki 2005-ben kiadta az alig tíz éves, de annál elgondolkodtatóbb, lelket érintő gyűjteményt. Benne két jó barát küszködik egymással és a világgal: az anyagával viaskodó író és az értékes kéziratokat nagyon váró, a külső kényszerek és belső értékrend állandó összemérésére ítéltetett szerkesztő: „Itt Pécssett mindenféle könyvkiadási lehetőséget elfojtottak, megfürödvé állunk Köpecziék jóvoltából.” (*Volt idő: Mészöly Miklós és Tüskés Tibor levelezése*, Pécs, 2005, 39.) Mészöly ritka belső megnyilvánulásainak egyikében pedig Tüskést vigasztalja a szerkesztői foglalkozás elvesztése miatt: „Mi vigasztalhat? Méltósággal lépsz le és tisztán. A summa: szégyenkezni aztán nincs okod. Nincs okunk.” Tüskés pedig mintha folytatná a Fodornak szóló levelekben megkezdett önvizsgálatot: „Jó volna hosszan és sokat töprengeni, talán értelmetlenül is vitatkozni, s olyan egyszerű és szép fölismerésekig eljutni, mint hogy jó élni, de nem nagy dolog a halál [...], a víz tükrén látjuk a fa árnyékát, pedig a fának hátat fordítunk.” (*Uo.*, 143.)

A levelekből a korszak irodalmi közéletének háttértörténetei sem hiányoznak. Az olvasó pillanatképeket kaphat a hatvanas–hetvenes évekbeli Németh Lászlóról, az Írószövetség működéséről, a szövevényes *irodalmi életről*, vagy például Németh László és Kassák viszonyáról. Az utóbbira célozva Tüskés Tibor jegyzi meg egyik levelében: „Kassák mennyire szeretett volna valami rosszat hallani tőlem Némethről [...]. Milyen kár, hogy ezek az öregek sem értik meg egymást.” (I, 324.) Igaz, Kassák a maga különc módján sokszor egyáltalán nem tett lakatot a szájára akkor sem, ha ugyanennek az irodalmi életnek a hivatalos ítéseiről akart véleményt mondani: „Hát mit képzeltetek ti, mondtam Szabolcsinak – [...] kik a kritikusok? Régen, Schöpflin, meg Laczkó meg mások az írók oldalán álltak. Ti meg azt akarjátok, hogy terelőpulik legyenek, akik az írókra harapnak.” (*Uo.*) S persze nem hiányoznak a háttértörténetek közül a menetrendszerű politikai retorziók krónikái sem: az Aczél György irodájában zajló riportokról, s az ezeket követő Tóth Dezső-féle cikkekről a Népszabadságban vagy az ÉS-ben (lásd I, 241, 247). De Tüskés – amennyire tudja – igyekszik távol tartani magát; számára a legfontosabb a hazai, a saját lap, a Jelenkor. Attól kezdve, hogy 1957-ben a folyóirat-lektórárus vezetője lesz, majd 1960-ban a lap vezetője, szívvel-lélekkel a szerkesztői munka és a tanári pálya egymást kiegészítő hivatásának szentelte magát, ez vált élete fő céljává. Azonban ha akarta, ha nem, munkája sikereivel, örömeivel együtt belekerült a *hivatalos irodalmi élet* – és persze a kultúrpolitika – gyötrelmes küzdelmeinek kellős közepébe, hiába a majd-

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXXI. évfolyam 4. szám

nem kétszáz kilométeres távolság a fővárostól. Az *összekötő* Fodor András közvetítette a híreket, az otthon pedig, a „vidéki lét” nyújtotta számára a szellemi inspirációt: „...gondolom, pl. Németh László vagy Illyés is azért tudtak oly értékek őrzőivé válni, azért tudták látásuk tisztaságát megőrizni, mert kicsit »vidékiek«, vagy ha úgy tetszik: magyarok tudtak maradni.” A munka gözerővel, szívvel-lélekkel folyt, kéziratokért igyekezett csak a legjobbakhoz fordulni – Németh László, Mészöly, Juhász Ferenc, Illyés Gyula, Weöres, Nagy László, Domokos Mátyás, Takács Gyula és mások írásaiért, a névsort lehetne folytatni. A szerkesztői igyekezet azonban sokszor bizonyult hiábavalónak: nem akart szünni a könyvkiadói elzárkózás bizonyos szerzői kéziratok kiadásától, s az egyre nyilvánvalóbb kisebb-nagyobb retorziók sora sem akart véget érni. A *politikai felmelegedés* kezdettől fogva csak látszat volt, a színpad mögötti ellentét pedig legtöbbször kibékíthetetlen; csak a rendszerváltás hozta utólagos levéltári nyomozások tárhatták fel, hogy a korabeli íróársadalom nagy részének naponta meg kellett vívnia a lelkiismeret és a kollaboráció csatáját.

Fodor András és Tüskés Tibor a hatalom rejtett eszközeiről – a besúgó- és megfigyelőrendszerrel – akkor még vajmi keveset sejtettek, nem ismerhették annak kiterjedtségét, pedig az szinte a teljes magyar értelmiségi társadalmat – és persze nem csak azt – igyekezett befolyásolni valamilyen módon. Tüskés Tibor és Fodor András is csak a hatvanas évek második felében kezdték észlelni az eleinte érthetetlen furcsaságokat a magyar posta természetéről, az elkallódó, majd előkerülő levelekről. Fodor András sem tudhatta,

hogy már az Eötvös Collegiumban, annak megszüntetése előtt is jelen voltak körülöttük a titkos „munkatársak”, magát Tüskés Tibort pedig – ahogyan erről ő maga számol be egy, a hetvenötödik születésnapja alkalmából készült interjúban – 1953 óta szemmel tartotta az állambiztonsági szolgálat (lásd *Irodalom és politika*, Jelenkor, 2004, 1053–1065). Ma már tudjuk, hogy 1956 után már az írók többségét valamilyen módon megfigyelték. Jelentettek Németh Lászlóról, Illyés Gyuláról, Déry Tiborról, Nagy Lászlóról, Mészöly Miklósról – és a sort még sokáig lehetne folytatni; de nem kímélték az irodalomtörténészeket, a folyóiratok *renitens* szerkesztősegeit vagy a kultúra más területeinek képviselőit sem. Ezért a levelezések történeti forrásként való felfogása feltétlenül megkívánja majd az írói levélgyűjtemények jövőbeli összeállításától a Történeti Levéltár dokumentumainak vizsgálatát is, hiszen ez utóbbiak nemcsak kiegészítik a kor rajzát, de tartalmaikat elemezve fontos történelmi adatokhoz vezetheti el őket, kinagyítva a korszak irodalmi életének rejtett háttereit, a diktatúra titkosszolgálati tevékenységének drámáját, abszurditását és tragikomédiáját. Mind a szélesebb értelmiségi körökben, mind az írók és művészek között ismertek voltak azok a pártközponti *kötetlen beszélgetések*, melyeken a pártállami vezetők találkoztak a kulturális élet képviselőivel: írókkal, művészekkel. Ezek a közeledési szándékkal összehívott találkozók persze váltakozó eredménnyel jártak mindkét fél számára, mint például egy Budai nevű ügynök által feljegyzett eseményen 1959 augusztusában, amikor Kádár János és Aczél György találkozott néhány íróval, köztük Fejes Endrével, Illyés Gyulával, Darvas Józseffel és Né-

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. CXXIII. évfolyam 4. szám

meth Lászlóval. Itt – miközben ez utóbbi kettő Darvas butasága és hiúsága következtében összekülönbözött – Kádár barátságosan arra unszolta Illyést, hogy vonja vissza az *Egy mondatot*. Nem vonja vissza, közölte Illyés a jelentés szerint: „Ezt a verset akkor írtam, amikor Kádár elvtársat lecsukták. Ha még egyszer lecsukják, majd akkor visszavonom!” („Budai” ügynök jelentése, 1959. 08. 10. ÁBTL, B. sz.: 10–69. 846, 165.)

De a tragikomikus eseményeket őrzik a folyóiratoknak, magának a Jelenkornak, vagy épp a „Tiszatáj-ügy”-nek az aktái is. Ez utóbbi szerkesztőjét, Ilia Mihályt is köztudottan évtizedekig megfigyelték, minden módon befolyásolni igyekeztek: a *technikai munkatársak* először a lakásába (pontos alaprajz mellékelve) szereltek be *rendszabályt* (a titkosszolgálati zsargonban: poloskát, azaz lehallgatókészüléket), 1974-ben pedig a munkahelyére (pontos alaprajz szintén mellékelve), a szegedi egyetemen; az *eszközök* hosszú évtizedek alatti amortizációja miatt 1984-ben *telepcserét* igényeltek, 1987-ben pedig *meghibásodás miatti technikai felülvizsgálatot*. A jelentésekben a titkosszolgálati bürokrácia szolgáltatója a tragikomédiát: a Tiszatáj szerkesztője megfigyelésének történetében hiába teltek-múltak az évek, évtizedek, a felhasznált fedőnevek, a *legendák* (szintén titkosszolgálati zsargon: megtévesztő ürügy, magyarázat) ugyanazok maradtak, a *fecske* pontosan ugyanúgy *berepült*, majd *elhagyta fészékét*, „Bagoly” és „Rakéta” munkatársak felügyeletével. Fekete László ügynök a Jelenkor szerkesztőségét is szemmel tartotta, Somlay Károly ügynök pedig még Tüskés egyetemista fiáról is jelentett („Békésiek” fedőnevű ügy – Munka dosszié, III/III-as ügyosztály; a

jelentés kelte: 1978. 08. 10.). Érthető tehát, hogy a szerkesztő Tüskés Tibor munkájának legfőbb szigorú kritériuma – a lapszerkesztésben a minőségi irodalomhoz való ragaszkodás – abban az időben miért nem lehetett elég, hiszen az évek alatt kialakult szélmalomharcban lépten-nyomon tapasztalnia kellett, hogy az épp aktuális „politikai vonal” vagy az *irodalom* közül melyiknek volt inkább esélye.

Végül harminchét évi barátság után a jó barát elhajózott Kharón ladikján: így Fodor Andrásnak nem, de Tüskés Tibornak megadatott, hogy iróniával vegyes rezignáltsággal tekintsen vissza diktatúrában felnőtt nemzedékére és fogalmazza meg az eltelt évek tanulságait, melyek szerint az *ítélkezés az Istené*, a gyűlölet és a bosszúállás érzése pedig idegen számára (*Irodalom és politika*, id. kiad., 1064).

„A levél a múltó idő műfaja” – írta Tüskés a második kötet előszavában –, e műfaj azonban sajátosan őrzi az idő múlását és az írásbeliségben képviselt értékét. Típusainak változatossága, stílusainak sokfélesége miatt – és nem utolsósorban épp a múltó idő megmaradó, hiteles lenyomataként – válhatott az irodalomtörténet egyik alapvető forrásává. Az írói levelezések összegyűjtése, kiadása és sajtó alá rendezése hosszadalmas, nagy pontosságot igénylő aprólékos munka, mely a tudományok forráskiadásaihoz hasonlóan nehéz és hálatlan feladat, nem kevés áldozatkészséget igényel. Előfordulhat, hogy megjelenése után már kiegészítésre szorul, s befejezni nem, csak abbahagyni lehet. Így a benne rögzített múltó időnek nincs vége, s – épp úgy, mint a naplóírás esetében – csak az utolsó oldalak előkerülése vagy az élet befejezése vethet véget folyamának.

Simon Zsuzsanna